

אוניברסיטת תל אביב

הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון

בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל

"מן הצד השני של הסורגים":

ילדים של אבות אסירים - הקשר בין משתנים אישיים ומשפחתיים,

למצב רגשי ותפקודי

נורית מדיני לוי

העבודה מוגשת לסנאט של אוניברסיטת תל-אביב כחלק ממילוי הדרישות לקבלת

תואר שלישי

אוניברסיטת תל אביב

הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון

בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל

"מן הצד השני של הסורגים":

ילדים של אבות אסירים - הקשר בין משתנים אישיים ומשפחתיים,

למצב רגשי ותפקודי

נורית מדיני לוי

העבודה מוגשת לסנאט של אוניברסיטת תל-אביב כחלק ממילוי הדרישות לקבלת

תואר שלישי

העבודה הנוכחית בוצעה בהנחייתה של פרופסור ריקי סויה

תודות

בנימה אישית... בטרם אתחיל, ברצוני להוקיר אתכם, האנשים שליוו אותי לאורך שלבי עבודה זו והם עומדים מאחורי כל מילה ומילה המובאת בה. בלעדכם, עבודה זו לא הייתה אותה עבודה.

לפני הכל, ברצוני לשלוח תודה ענקית לאלו שהפכו את המחקר לבר קיום: כל אחד ואחת מאותם **ילדים מקסימים ואמהותיהם**, שפתחו בפני דלת לביתם ולמחוזות לבם. על אף הקשיים שניכרו בדרך (והיו לא מעטים), לאורך כל שלבי העבודה היה לי חשוב להיצמד למטרתי והיא הושטת המיקרופון והפניית זרקור אליכן, המשפחות. כולי תקווה שהתוצאה הסופית משקפת מטרה זו.

שנית, תודה גדולה למי שליוותה אותי לאורך כל השנים ולמי שהדריכה אותי במסירות אין קץ – **פרופסור ריקי סויה**. ריקי, את איתי, מצעדי הראשונים באקדמיה, בפרקטיקה ובחיי האישיים. תודה על היותך את, על התמיכה, ההקפדה, הרמה הגבוהה שעליה תמיד שמרת, התיווך והנחישות שבה עמדת לצדי גם כשהתעוררו קשיים, תודה! דרכי העתידית תשולב תמיד במה שלמדתי ממך.

ברצוני להודות גם לאנשי **הרשות לשיקום האסיר** המיוחדים והיקרים, ובייחוד **למר גדעון ביאלר**, **גב' רחל כרמל קפלן ומר אבי דיאמנט**, שפתחו בפני את הדלת איפה שאחרים סגרו אותה, שליוו, לימדו, דרבנו, שיתפו, אפשרו ושתמיד סמכו ועודדו. בלעדכם זה לא היה קורה!

אני רוצה להודות גם לעמיתותיי לעבודה **במחלקה לשירותים חברתיים אפיקים** בעיריית תל אביב-יפו, שתמיד היו שם בשבילי, חיזקו ועודדו. יש לכן חלק נכבד ביציאתה לאור של עבודה זו.

תודה נוספת שלוחה לגורמים שהחליטו לתמוך ולהושיט את ידם למחקר הנוכחי ולאפשר את ביצועו המורכב באמצעות מלגות ומענקים: **מרכז רנטה אדלר, קרן ע"ש צפורה ובצלאל שחר-בוים ז"ל** בתחום הטיפול בילדים ובקשישים **ומינהל המחקר והתכנון במוסד לביטוח לאומי**.

ברצוני להודות גם ל**פרופ' יעל בנימיני**, שליוותה אותי בראשית עבודתי בתחום המחקר ובסדנת הדוקטורט ולימדה אותי המון, וכן ל**ד"ר קרני גינזבורג** שהנחתה גם היא את סדנת הדוקטורט.

תודתי שלוחה גם ל**גב' אביטל קאי צדוק**, חברתי הטובה. הגענו למסלול הזה ויחד עברנו שלב שלב תוך שילוב ידיים אמיתיות, תומך ועוזר. עברנו הרבה יחד ושנים אלו לעולם ייחרטו אצלי. אין עלייך.

אני מודה גם ל**גב' נועה בן ציון**, **גב' גלית צ'צ'ק**, **גב' טליה טיירי וגב' טל אלעד** שסייעו ביישום מערך המחקר. לא סתם בחרתי בכן ואתן נתתן למחקר מאופייכן המיוחד, כל אחת בדרכה. תודה!

לבסוף, תודה ענקית שלוחה גם ל**משפחתי היקרה**, הוריי ואחיי, חמי וחמותי. אתם שתמיד איתי שם, שכל מה שאני צריכה בטוחה וסמוכה שיש לי אתכם.

וכמובן – לבעלי היקר **אמיר** וילדי **רותם ושקד**. אמיר – אין לי מילים להוקיר ולהעריך את הגב והיד שנתת לי שאפשרו לי שלא להרים ידיים, להתפשר או לוותר. ואחרונים חביבים – רותם ושקד שלי שליוו אותי בביצוע מחקר זה עוד בהיותם בבטן, לעתים במעבר מבית לבית בכל רחבי הארץ. אתם שלמדתם ומלמדים אותי להיות אמא ובכך משדרגים את המפגש שלי עם אמהות וילדים.

רשימת לוחות

עמוד

- 25 **לוח 1:** סוג העבירה – השוואה בין הילדים שהשתתפו בקבוצת המחקר לבין אלו שלא אותרו או סרבו
- 27 **לוח 2:** מאפיינים דמוגרפיים ונתוני רקע של משתתפי שתי הקבוצות – השוואה במשתתפים קטגוריאליים
- 29 **לוח 3:** מאפיינים דמוגרפיים ונתוני רקע של משתתפי שתי הקבוצות – השוואה במשתתפים רציפים
- 40 **לוח 4:** ממוצעי משתני מדד המצב הרגשי והתפקודי של הילדים בקרב כלל המדגם
- 41 **לוח 5:** ממוצעים, סטיות תקן, ערכים סטטיסטיים ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין ילדים של אבות אסירים לבין קבוצת הביקורת במדדי המצב הרגשי והתפקודי
- 42 **לוח 6:** ממוצעי משתני מדד אירועי חיים בקרב כלל המדגם
- 42 **לוח 7:** השוואה בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת בממוצעי משתני מדד אירועי חיים
- 43 **לוח 8:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות מידת הלחץ מהיעדרות האב וקבוצת המחקר
- 44 **לוח 9:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני אירועי החיים החיוביים והשליליים והשיוך לקבוצת המחקר
- 45 **לוח 10:** ממוצעי משתני מדד משאבי הילדים בקרב כלל המדגם
- 45 **לוח 11:** השוואה בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת בממוצעי משתני מדד משאבי הילדים
- 46 **לוח 12:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני הלכידות המשפחתית והשיוך לקבוצת המחקר
- 51 **לוח 13:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני הלכידות המשפחתית, גורמי הלחץ שחווה הילד והשיוך לקבוצת המחקר
- 56 **לוח 14:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות מדד הלכידות ביחסי ילד-אב/ילד-אם ומדד השיוך לקבוצת המחקר
- 57 **לוח 15:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתנה הבריאות הנפשית של האם ומשתנה השיוך לקבוצת המחקר
- 61 **לוח 16:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני הבריאות הנפשית של האם, הלחץ שחווה הילד והשיוך לקבוצת המחקר
- 63 **לוח 17:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה הכללית מהאם והשיוך לקבוצת המחקר
- 65 **לוח 18:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי

עמוד

- והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה האינסטרומנטלית והרגשית מהאם והשיוך לקבוצת המחקר
- 67 **לוח 19:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה הכללית מהאם, גורמי הלחץ שחווה הילד והשיוך לקבוצת המחקר
- 69 **לוח 20:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה האינסטרומנטלית מהאם, גורמי הלחץ שחווה הילד והשיוך לקבוצת המחקר
- 71 **לוח 21:** מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה הרגשית מהאם, גורמי הלחץ שחווה הילד והשיוך לקבוצת המחקר
- 74 **לוח 22:** ממוצעים, סטיות תקן, ערכי סטטיסטי ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין משפחות הנבדלות באחוזי משרת האם במשתני המצב הרגשי והתפקודי
- 75 **לוח 23:** ממוצעים וסטיות תקן לבחינת ההבדלים בין משתני הרקע במשתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים
- 76 **לוח 24:** ערכי סטטיסטי ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין משתני הרקע במדדי המצב הרגשי והתפקודי
- 77 **לוח 25:** מקדמי מתאם פירסון ומידת מובהקותם לבחינת הקשרים בין משתני גיל האם, גיל הילד ומספר הילדים בבית לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי
- 78 **לוח 26:** ממוצעים וסטיות תקן לבחינת ההבדלים בין משתני רקע הספציפיים לילדי קבוצת המחקר במשתני המצב הרגשי והתפקודי
- 80 **לוח 27:** ערכי סטטיסטי ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין משתני הרקע הספציפיים לילדי קבוצת המחקר במשתני המצב הרגשי והתפקודי
- 81 **לוח 28:** מקדמי מתאם פירסון ומידת מובהקותם לבחינת הקשרים בין משתני משך שהייה בכלא, משך המאסר שנגזר על האב, תדירות הקשר הטלפוני ותדירות הביקורים לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד
- 82 **לוח 29:** סיכום ממצאי המחקר בהתאם להשערות המחקר
- 136 **לוח 30:** מדדי המחקר, השאלונים הבודקים אותם, מספר הפריטים ומקדמי המהימנות שלהם
- 169 **לוח 31:** מטריצת מתאמי פירסון בין משתני המחקר

רשימת תרשימים

עמוד

20	תרשים 1: מודל המחקר
20	תרשים 2: תת מודל השערת המחקר השנייה
21	תרשים 3: תת מודל השערת המחקר השלישית
21	תרשים 4: תת מודל השערת המחקר הרביעית
22	תרשים 5: תת מודל השערת המחקר החמישית
22	תרשים 6: תת מודל השערת המחקר השישית
25	תרשים 7: אחוזי השתתפות בקבוצת המחקר
47	תרשים 8: הקשר בין לכידות משפחתית ואפקט חיובי של הילדים בנפרד לשתי הקבוצות
48	תרשים 9: הקשר בין לכידות משפחתית ובעיות התנהגות של הילדים, בנפרד לשתי הקבוצות
49	תרשים 10: הקשר בין לכידות משפחתית והשתתפות בפעילויות של הילדים, בנפרד לשתי הקבוצות
52	תרשים 11: הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות של הילדים, לפי חלוקה לרמות לכידות משפחתית (ציון נמוך וגבוה)
53	תרשים 12: הקשר בין אירועי חיים שליליים ובעיות התנהגות של הילדים, לפי חלוקה לרמות לכידות משפחתית (ציון נמוך וגבוה)
54	תרשים 13: הקשר בין אירועי חיים שליליים ויכולת חברתית של הילדים, לפי חלוקה לרמות לכידות משפחתית (ציון נמוך וגבוה)
55	תרשים 14: הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות של הילדים, לפי חלוקה לשיוך לקבוצת מחקר ולרמות לכידות משפחתית (ציון נמוך וגבוה)
58	תרשים 15: הקשר בין הבריאות הנפשית של האם והשתתפות בפעילויות של הילדים, בנפרד לשתי הקבוצות
59	תרשים 16: הקשר בין הבריאות הנפשית של האם ויכולת הלמידה של הילדים בבית הספר, בנפרד לשתי הקבוצות
62	תרשים 17: הקשר בין אירועי חיים חיוביים ובעיות התנהגות לפי חלוקה לבריאות נפשית של האם, נמוכה וגבוהה
64	תרשים 18: הקשר בין תמיכה כללית מהאם ואפקט חיובי של הילדים, בנפרד לשתי הקבוצות
68	תרשים 19: הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ויכולת למידה של הילדים בבית הספר לפי חלוקה לתמיכה כללית מהאם - נמוכה וגבוהה
70	תרשים 20: הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות של הילדים, לפי חלוקה לקבוצת מחקר ולתמיכה אינסטרומנטלית מהאם - נמוכה וגבוהה
72	תרשים 21: הקשר בין אירועי חיים חיוביים ויכולת למידה של הילדים בבית הספר, לפי חלוקה לתמיכה רגשית מהאם - נמוכה וגבוהה
73	תרשים 22: הקשר בין אירועי חיים חיוביים ויכולת למידה של הילדים בבית הספר, לפי חלוקה לקבוצת מחקר ותמיכה רגשית מהאם - נמוכה וגבוהה

תוכן העניינים

עמוד

	תקציר
I	מבוא
1	
3	<u>הבסיס התיאורטי של המחקר – התמודדות עם מצבי לחץ - מודל ה-ABCX הכפול</u>
3	גורם ה-aA – חשיפה ללחץ
4	גורם ה-bB – משאבי המשפחה
4	גורם ה-cC – תפיסות המשפחה
4	גורם ה-xX – מידת ההסתגלות המשפחתית לאירועי הלחץ
5	<u>מיפוי משתני המחקר על גבי מודל ה-ABCX הכפול</u>
5	אירועי חיים ומאסר אב כמקור של לחץ (aA)
5	גורם ה-a: מאסר אב וקשיים בחיי הילד כאירועי לחץ
7	גורם ה-A: אירועי חיים
8	גורם ה-aA: סיכום הקשיים הנובעים ממאסר אב
8	<u>משאבים העומדים לרשות המשפחה ופרטיה לאחר מאסר אב (bB)</u>
9	לכידות משפחתית כמשאב
9	לכידות משפחתית כמשאב בעקבות מאסר אב
11	האם כמשאב
11	(א) בריאות נפשית של האם
13	(ב) תמיכה הורית מהאם
14	<u>תפיסות הילד (cC) לאחר מאסר אב</u>
15	<u>הסתגלותם של ילדים לאירועי לחץ ולמאסר אב (xX)</u>
15	מצבם הרגשי של ילדים לאחר מאסר אב
16	תפקודם של ילדים לאחר מאסר אב
18	סיכום הסתגלותם של ילדים לאחר מאסר אב
20	<u>השערות המחקר</u>
23	שיטה
23	<u>מדגם ודגימה</u>
23	קבוצת המחקר
26	קבוצת הביקורת
27	מאפייני המשתתפים
30	<u>כלי המחקר</u>
30	שאלון נתונים דמוגראפיים ושאלות רקע
30	שאלון אפקט חיובי ושלילי
31	שאלון התנהגות לילדים
32	שאלון אירועי חיים

33	טכניקת הפיסול המשפחתי של קוויבק
35	שאלון הבריאות הנפשית
35	שאלון תמיכה הורית מהאם
36	<u>הליך המחקר לשתי הקבוצות</u>
37	שמירה על עקרונות אתיים
39	<u>ניתוח הנתונים</u>
40	ממצאים
40	<u>גורם ה-xX: הסתגלות הילדים - מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים שאביהם נעדר</u>
	<u>מהבית</u>
41	הבדלים בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי של הילדים
42	<u>גורם ה-aA: אירועי חיים והיעדרות אב כגורמי לחץ</u>
42	גורם ה- a : מאסר/היעדרות אב
43	גורם ה- A : אירועי חיים
44	<u>גורם ה-bB: משאבי הילד</u>
45	גורם ה- bB : לכידות משפחתית
55	לכידות, לפי קשר ילד-אב וקשר ילד-אם
56	האם כמשאב
56	(א) גורם ה- bB : בריאות נפשית של האם
63	(ב) גורם ה- bB : תמיכה מהאם
73	<u>בחינת הקשרים בין משתני רקע לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים</u>
77	בחינת הקשרים בין משתני רקע הקשורים למאסר לבין המצב הרגשי והתפקודי של ילדי קבוצת המחקר
86	דיון
87	<u>גורם ה-xX: הסתגלות הילדים – מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים שאביהם נעדר</u>
	<u>מהבית</u>
89	הבדלים בין קבוצת המחקר וקבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי של הילדים
92	<u>אירועי חיים והיעדרות אב כגורמי לחץ</u>
93	גורם ה- a : מאסר/היעדרות אב
94	גורם ה- A : אירועי חיים
96	<u>משאבי הילד</u>
96	גורם ה- bB : לכידות משפחתית
101	האם כמשאב
101	(א) גורם ה- bB : בריאות נפשית של האם
104	(ב) גורם ה- bB : תמיכה מהאם
107	קשר בין משתני רקע לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים
110	<u>תרומת המחקר</u>

112
113
118
127

מגבלות המחקר
המלצות למחקר ולפרקטיקה
רשימת מקורות
נספחים

ת ק צ י ר

מחקר זה בחן את המצב הרגשי והתפקודי של ילדים¹ של אבות אסירים, בהתבסס על מודל ה-ABCX הכפול, העוסק בהתמודדות המשפחה עם אירועי לחץ ומגדיר את הקשרים בין הצטברות לחצים, משאבים, תפיסות והסתגלות בני המשפחה.

המחקר בוצע בקרב 110 ילדים בני 7-13 שאביהם שהה בכלא (קבוצת המחקר) ובקרב קבוצה מותאמת שכללה 61 ילדים שאביהם לא גר בבית, בשל מוות, גירושין או פרידה (קבוצת הביקורת). רוב הילדים, משתי הקבוצות, המשיכו להיות בקשר עם אביהם. ילדי קבוצת המחקר אותרו באמצעות תכנית ארצית של חונכות ילדי אסירים. ילדי קבוצת הביקורת אותרו באמצעות הילדים והאמהות משתי הקבוצות, מחלקות לשירותים חברתיים, מורות ואנשי מקצוע אחרים. במחקר נבחנו המשתנים הבאים: 1. לחץ נתפס, אשר תורגם אופרציונלית לתפיסות הילדים את מידת ההשפעה החיובית או השלילית של: (א) מאסר/היעדרות האב, (ב) אירועי החיים שחו בשנה האחרונה; 2. משאבים נתפסים, אשר תורגמו אופרציונלית ל- (א) לכידות משפחתית נתפסת, (ב) תמיכה נתפסת מהאם ו- (ג) בריאות נפשית של האם; 3. הסתגלות, אשר תורגמה אופרציונלית ל- (א) אפקט רגשי חיובי ושלילי של הילדים ו- (ב) תפקודם של הילדים (בעיות התנהגות וכשרים חברתיים).

המידע לגבי מרבית משתני המחקר התבסס על דיווחי הילדים עצמם, באמצעות שאלונים סטנדרטיים בעלי תכונות פסיכומטריות מוכחות. אמהות משתי הקבוצות מילאו שאלונים לגבי מאפיינים דמוגרפיים של המשפחה, מאסר/היעדרות האב, בריאותן הנפשית ותפקודם של הילדים (בעיות התנהגות וכשרים חברתיים). השאלונים הועברו לילדים בעל פה על ידי המחקרת.

בהתבסס על מודל ה-ABCX הכפול ומחקרים קודמים, נבחנו ההשערות הבאות: 1. הסתגלותם של ילדים של אבות אסירים תהיה פחות טובה מזו של ילדים שאביהם נעדר מהבית מסיבה אחרת; 2. יימצא קשר בין הסתגלותם של הילדים - לבין תפיסותיהם את מידת הלחץ שחו: (א) מידת ההשפעה של מאסר/היעדרות האב ו- (ב) מידת ההשפעה של אירועי החיים שחו בשנה האחרונה, ולבין תפיסותיהם את המשאבים: (ג) לכידות משפחתית, (ד) תמיכה מהאם ו- (ה) דיווחה של האם לגבי בריאותה הנפשית; 3. הקשרים בין הסתגלות הילדים ומידת ההשפעה הנתפסת של מאסר/היעדרות האב ימותנו על ידי: (א) בריאותה הנפשית של האם, (ב) תמיכה מהאם ו- (ג) לכידות משפחתית; 4. הקשרים בין הסתגלות הילדים לבין מידת ההשפעה הנתפסת של אירועי החיים שחו ימותנו על ידי אותם שלושה משתנים. 5. הסתגלותם של ילדים של אבות אסירים תהיה פחות טובה מזו של ילדי קבוצת הביקורת גם כאשר רמות אירועי החיים, הלכידות המשפחתית, התמיכה מהאם ובריאותה הנפשית תהיינה דומות בשתי הקבוצות. הממצא המרכזי במחקר עמד בניגוד למשוער, שכן הסתגלותם של ילדים של אבות אסירים לא הייתה פחות טובה מזו של ילדים שאביהם נעדר מהבית מסיבה אחרת. למעשה, ההבדל היחיד בין הקבוצות היה שילדים של אבות אסירים דיווחו על אפקט חיובי גבוה יותר מזה שנמצא בקבוצת הביקורת. ממצאים אלו מעלים שאלות לגבי הקשר הנתפס בין לחץ להסתגלות. שאר הממצאים מאוששים חלקית את הקשרים ששוערו בין הסתגלותם של הילדים לבין תפיסתם את אירועי הלחץ והמשאבים. ראשית, בניגוד לסט ההשערות השני, מידת לחץ גבוהה

¹ המונח "ילדים" מתייחס לאורך כל העבודה הן לבנים והן לבנות.

יותר לא נמצאה קשורה להסתגלות פחות טובה. לא נמצא קשר בין הסתגלותם של הילדים לבין תפיסתם את מידת הלחץ ממאסר/היעדרות האב. בנוסף, בעוד שמידת השפעה גבוהה יותר של אירועי חיים חיוביים נמצאה קשורה לאפקט חיובי גבוה יותר ולשיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות, לא נמצא קשר בין מידת השפעה של אירועי חיים שליליים לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים.

שנית, בהתאם לסט ההשערות השני, מידת תמיכה גבוהה מהאם נמצאה קשורה להסתגלות הרגשית והתפקודית של הילדים. כל אחד משני המשאבים האחרים נמצא קשור עם מצבם הרגשי או התפקודי של הילדים, אך לא עם שניהם. ככל שמידת הלכידות המשפחתית הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי של הילדים היה גבוה יותר והאפקט השלילי היה נמוך יותר. לעומת זאת, לא נמצא קשר בין לכידות משפחתית לבין תפקוד הילדים. ככל שהבריאות הנפשית של האמהות הייתה גבוהה יותר, תפקודם של הילדים היה טוב יותר, אך לא נמצא קשר למצבם הרגשי. לכל שלושת המשאבים שנבחנו נמצאו אפקטים ממתנים. בהתאם לסט ההשערות השלישי,

תמיכה מהאם ולכידות משפחתית מיתנו את הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב לבין הסתגלות הילדים. בשתי הקבוצות, כאשר מידת התמיכה מהאם הייתה נמוכה, נמצא קשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ויכולת הלמידה של הילדים בבית הספר. בקבוצת המחקר, בניגוד לקבוצת הביקורת, לכידות משפחתית נמוכה נמצאה קשורה עם שיעור בעיות התנהגות נמוך יותר בקרב ילדים שתפסו את מידת הלחץ מהיעדרות האב כגבוהה יותר.

בהתאם לסט ההשערות הרביעי, בריאותה הנפשית של האם והלכידות המשפחתית מיתנו את הקשר בין מידת השפעת אירועי החיים והסתגלותם של הילדים. בשתי הקבוצות, לילדים שאמם דיווחה על בריאות נפשית נמוכה היה שיעור נמוך של בעיות התנהגות בעקבות אירועי חיים חיוביים שחוו, בניגוד לילדים שאמם דיווחה על בריאות נפשית גבוהה יותר. לעומת זאת, בשתי הקבוצות, לילדים ממשפחות עם לכידות משפחתית נמוכה יותר היה שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות ויכולת חברתית נמוכה יותר בעקבות אירועי חיים שליליים, בניגוד לילדים ממשפחות עם לכידות משפחתית גבוהה יותר.

ביחס לסט ההשערות החמישי, בקרב קבוצת הביקורת נמצא קשר בין בריאות נפשית גבוהה יותר של האם לבין מידת השתתפות גבוהה יותר של הילדים בפעילויות ויכולת למידה גבוהה יותר שלהם בבית ספר, וזאת בניגוד לקבוצת המחקר. נמצא קשר גם בין תמיכה מהאם לבין אפקט חיובי בשתי הקבוצות, אך הקשר היה חזק יותר בקרב קבוצת הביקורת. בנוסף, נמצא קשר בין לכידות משפחתית נמוכה לבין שיעור בעיות התנהגות גבוה בקרב קבוצת המחקר, אך לא בקרב ילדי קבוצת הביקורת, ולבין יותר השתתפות בפעילויות בקרב קבוצת הביקורת, אך לא בקרב קבוצת המחקר. נמצא גם קשר יותר חזק בין לכידות משפחתית נמוכה ואפקט חיובי נמוך בקרב ילדי קבוצת הביקורת.

מחקר זה שונה ממחקרים קודמים שבחנו ילדים של אבות אסירים. על אף שמחקרים קודמים בחנו את ההסתגלות של ילדים אלו, מחקר זה הנו בין המעטים שבחנו תפיסות של הילדים עצמם, בין המעטים בהם יש קבוצת ביקורת, והיחיד שבחן את הקשרים בין הסתגלותם ומרבית המשתנים שנחקרו. הממצאים עקביים עם ממצאים אחרים שמצביעים על כך שהקשר בין לחץ והסתגלות הנו מורכב, עם משתנים רבים שלוקחים בו חלק. ממצאי המחקר עשויים לסייע בבניית תכניות התערבות עבור ילדים של אבות אסירים, כמו גם עבור אביהם, אמם ואחיהם. מה שנכון גם לגבי ילדים שאביהם נעדר מהבית בשל מוות, פרידה או גירושין.

מבוא

בהתאם לאידיאל המשפחתי המסורתי בחברה המערבית, פונקציות הוריות מתמלאות על ידי שני בוגרים בני מין שונה, הנשואים זה לזה. בעשורים האחרונים עלתה שכיחותן של יחידות משקי בית אשר אינן חיות בהתאם לאידיאל זה, ובייחוד משפחות חד הוריות (בנדור, 1985; ליבליך, 2003; פסטרנק ופרס, 1986; פרס וווינר פריטש, 1986; Dunn, 2005).

מקובל להגדיר משפחה חד הורית כמשפחה אשר בראשה הורה יחיד, שעמו חי לפחות ילד לא נשוי אחד שגילו עד 18 שנה והוא מנהל משק בית בנפרד לעצמו ולילדיו, ללא בן זוג המשותף אליו באופן קבוע (בנדור, 1985; כץ ובנדור, 1986; רוטר וקרן-יער, 1974). בהגדרה זו נכללים סוגים שונים של משפחות, כגון: גרושים וגרושות, אלמנים ואלמנות, משפחות של נשואים שכן זוגם נטש אותם, או שהוא מאושפז או שוהה במאסר (רוטר וקרן-יער, 1974; Balcom, 1998).

במרבית ראש המשפחות החד הוריות עומדת אישה (בנדור, 1985; כץ ובנדור, 1986; Balcom, 1998; Dunn, 2005). לכן, ילדים רבים גדלים כיום במשפחה אשר האב נעדר ממנה, באורח ארעי או קבוע, מסיבות שונות (רגב, 1976; Balcom, 1998).

במחקרים רבים נמצא כי להעדר אב השלכות שליליות על בני משפחתו, ובכלל זה על מצבם הרגשי והתפקודי של ילדיו (בנדור, 1985; פרס וווינר פריטש, 1986; Balcom, 1998; Dunn, 1982; Levy-Shiff, 2005). מדובר בפגיעה בדימוי העצמי של הילד, תחושות בושה ואבל (ראו למשל, כץ ובנדור, 1986; Balcom, 1998), הישגים לימודיים נמוכים, בעיות חברתיות ובעיות התנהגות (ראו למשל, פסטרנק ופרס, 1986; רגב, 1976). עם זאת, התפתחות תוצאות שליליות להיעדר אב בקרב ילדיו תלויה בגורמים שונים (פרס וווינר פריטש, 1986; רגב, 1976). אחד הגורמים המרכזיים הנו סיבת העדר האב (רגב, 1976; Balcom, 1998). עבודת המחקר הנוכחית תתמקד בילדים שאביהם נעדר מהבית בשל מאסר, כאשר ילדים שאביהם נעדר מהבית בשל סיבה אחרת ישמשו כקבוצת ביקורת.

*"5 שנים מאסר בפועל ושנתיים מאסר על תנאי הוטלו על ג',
גבר בן 45, בשל עבירות של תקיפה חמורה ביותר של בעלת
חנות תכשיטים בת 65 ושל שוד וגניבת תכשיטים וכסף בשווי
עשרות אלפי שקלים".*

כאשר קוראים שורות אלו עולות, בדרך כלל, תחושות של כעס ומחשבות על ענישה ואולי אפילו על נקמה נוכח מה שנעשה. עם זאת, אם נחשוב על האדם מאחורי האות ג', נגלה, אולי, כי הוא גם בן, בעל ואב. כלומר, ניתן לשער שבנוסף לקורבן העבירה יש נפגעים נוספים ששייכים לסביבה המיידית של מבצע העבירה. מכלל הנפגעים הפוטנציאליים, מביצוע העבירה ומעונש המאסר שבדרך כלל מוטל עליה, עבודת מחקר זו תתמקד בהשפעות שיש למאסר של גברים על ילדיהם.

בעשורים האחרונים, כחלק מעלייה חדה במספר האנשים שנשלחים לרצות את עונשם בכלא, אנו עדים לעלייה במאסר של הורים, אמהות ואבות, ולכן גם לגידול חד במספר הילדים שאבותיהם אסירים (Applied Behavioral Health Policy, 2004; Bakker, Morris, & Janus,)

1978; Gabel, 1992; Hagan, 1999; Hariston, 1995; Johnson & Waldfogel, 2002; Lengyel & Harris, 2003; Mendez, 2001; Mumola, 2000; Russell, Stewart, Rodgers, & Crocker, 2006; Travis, McBride, & Solomon, 2005). על פי אומדן משוער של הרשות לשיקום האסיר, חיים בארץ כ- 2000 ילדים שאבותיהם במאסר (א. דיאמנט, מפקח ארצי, קומוניקציה אישית, 10 בינואר 2008).

לאחרונה ניתנת, אמנם, תשומת לב מחקרית רבה יותר מבעבר לילדים של אבות אסירים, אולם חלק גדול מהם לוקה במגבלות שונות. רוב המחקרים מתעלמים מנקודת המבט של הילדים וברבים מהם מקור המידע לגבי הילד הנו האב האסיר (Gabel, 1992; Johnston, 1995a;) (Lengyel & Harris, 2003; Morris, 1967; Murray & Farrington, 2005), יתכן כי בשל שיקולי נוחות (שהותם בכלא). בחלק מהמחקרים חסרים פרטים דמוגרפיים של הנחקרים (Gabel, 1992; Lengyel & Harris, 2003), חסרות קבוצות השוואה (Applied Behavioral Health Policy, 2004; Gabel, 1992; Johnston & Gabel, 1995; Murray & Farrington, 2005) ו/או לא נעשה שימוש במדדים סטנדרטים (Gabel, 1992).

הספרות הקיימת מתמקדת בעיקר בהשפעת מאסרן של אמהות על ילדיהן (Koban, 1983; Mazza, 2002). כתוצאה מכך, קיים פחות ידע שעוסק בגברים אסירים כאבות ובהשפעת המאסר על ילדיהם (Johnston & Gabel, 1995), וזאת למרות שמרבית אוכלוסיית האסירים בבתי הכלא הנם גברים (Bakker, Morris, & Janus, 1978; Jorgensen, Hernandez, & Warren, 1986;) (Mazza, 2002; Mendez, 2001) מציין כי מחסור זה נובע מההנחה החברתית הרווחת לפיה אבות אסירים אינם לוקחים אחריות במסגרת המשפחתית וכי הם אינם יכולים לתפקד כאבות, שכן ביצוע הפשע הופך אותם לאבות פחות טובים. בנוסף, לעתים קרובות הורות נתפסת בחברה כאחריותה של האם. אולם, מחקרים שבוחנים תפיסות של אבות אסירים מלמדים כי הנחות אלו שגויות וכי אבות אסירים מתעניינים בילדיהם ובמשפחותיהם ונוטלים חלק פעיל ומשמעותי בחייהם. מעבר למחסור בידע, הנחות אלו מתבטאות גם במחסור בשירותים עבור אבות אסירים ומשפחתם (Mazza, 2002; Mendez, 2001). הכללת הממצאים ממחקרים שנעשו בקרב ילדים לאמהות אסירות למה שקורה לילדים לאבות אסירים היא בעייתית, שכן מדובר בתמונת מצב שונה.

בישראל, בשונה ממקומות שונים בעולם, נעשו רק מחקרים ספורים שבחנו ילדים לאבות אסירים, בעיקר בשנות השמונים (ראו לבנשטיין, 1980; לובנשטיין, 1989; סדן, 1987). מאחר שהכללת הממצאים ממחקרים שנעשו בעולם לעתים בעייתית, בגלל, למשל, הפריסה הגיאוגרפית של בתי הכלא שם שיוצרת מצב בו האב מרוחק מילדיו מספר ימי נסיעה והם בשל כך אינם בקשר עמו כלל, ידוע מעט על מצבם בארץ.

על רקע זה, בספרות, נהוג לכנות ילדים לאבות אסירים כ"קורבנות נשכחים" (Bakker et al., 1978), אשר סיפורם אינו מסופר מספיק (Nesmith, Ruhland, & Krueger, 2006). במחקר זה יעשה ניסיון להתגבר על בעיות שזוהו במחקרים קודמים ויוצע מיקרופון לאוכלוסייה של ילדים

דוברת עברית², בגילאי 7-13, של אבות הנמצאים במאסר פלילי. זאת, כדי לבחון את הקשר בין משתנים אישיים ומשפחתיים לבין מצבם הרגשי והתפקודי. הבחינה תיערך באמצעות השוואה עם קבוצת ילדים בני אותו גיל, מין ורקע חברתי, אשר אביהם אינו מתגורר עמם בביתם ואינו שוהה במאסר. גילאים אלו של ילדים מהווים את המסגרת המארגנת של פרויקט פרי"ח ילדי אסירים³, היא אוכלוסיית היעד של המחקר הנוכחי.

הבסיס התיאורטי של המחקר – התמודדות עם מצבי לחץ - מודל ה-ABCX הכפול

המונח לחץ (Stress) הוא מונח עתיק יומין. ההגדרה הראשונית של המושג הייתה פיזית ולחץ הוגדר כמכנה המשותף לכל תגובות הגוף למצבים בהם אנשים חשים תשישות וקשיי התמודדות (Selye, 1971). בהמשך, לחץ הוגדר כאירוע חיים, מעבר או השפעה אשר יוצר שינוי בקרב הפרט או המערכות אליהן הוא משתייך (McCubbin & Patterson, 1983a), אליו יש להסתגל (Coddington, 1990; Lazarus, 1971; Mechanic, 1974). לחץ, לפיכך, נוגע לקשר שבין הפרט לסביבתו וכאשר הפרט מתקשה להסתגל, הדבר יכול לבוא לידי ביטוי בבעיות בתחומי תפקוד שונים: חברתי, פסיכולוגי ופיזיולוגי (Lazarus, Delongis, Folkman, & Lazarus, 1971; Lazarus & Folkman, 1986; Gruen, 1985).

התמודדות הפרט עם מצבי לחץ מובנית בהקשר שבו היא מתרחשת, שכן פרטים מגיבים ללחצים באופן דיפרנציאלי בהקשרים שונים (Lazarus & Folkman, 1984; Levine & Scotch, 1989; Pearlman, 1970). המשפחה הנה אחת המערכות המשפיעות ביותר על מצב הפרט (מזור, 1988; McCubbin & Figley, 1983) ולכן לחץ במערכת המשפחתית עלול להפר את האיזון בחייו (Boss, 2002; Papp, 1983).

מדוע קיימות משפחות שמצליחות לפלס דרכן אל מול לחץ, בעוד שמשפחות אחרות אינן מצליחות לעשות זאת? אלו גורמים מסבירים שונות בהתמודדות משפחות עם מצבי לחץ? אחד המודלים המסבירים, שהפך למקובל ביותר בספרות המקצועית, הוא מודל ה-ABCX של Hill (1958). לפי מודל זה, אירוע לחץ (גורם ה-a), שבא באינטראקציה עם משאבי המשפחה (גורם ה-b), שבאים באינטראקציה עם הגדרת חבריה לאירוע (גורם ה-c) משפיעים על מידת ההסתגלות של בני המשפחה (גורם ה-x).

במחקר הנוכחי ייבחן מודל ה-ABCX הכפול (McCubbin & Patterson, 1982, 1983a; Hill, 1983b), שמרחיב את מודל ה-ABCX ומתייחס למשתנים שהוגדרו בו, תוך חקירת ההתמודדות המשפחתית עם אירוע לחץ לאורך זמן. התמודדות זו מושפעת מהצטברות דרישות ואינטראקציה בין משאבים, תפיסה ותגובה התנהגותית, כתוצאה מאירוע הלחץ המקורי (גורמי המודל של Hill) ומהצטברות לחצים נוספים.

גורם ה-aA – חשיפה ללחץ: משפחות המתמודדות עם אירוע לחץ (גורם ה-a) לאורך זמן

² המחקר יתמקד בילדים (ואמהות) דוברי עברית, שכן כלי המחקר תורגמו לעברית בלבד וצוות המחקר דובר עברית בלבד.
³ פרויקט פרי"ח ילדי אסירים מופעל ברשות לשיקום האסיר בשיתוף פרי"ח ושירות בתי הסוהר כ-22 שנה. במסגרת הפרויקט הילד נפגש עם חונך סטודנט פעמיים בשבוע והוא משמש לו כ"אח בוגר". התכנית כוללת גם ביקורים קבועים (אחת לחודש) אצל האב בכלא (מי עמי, 2004).

מתמודדות עם הצטברות של לחצים נוספים (גורם ה-A; McCubbin & Patterson, 1982). לאורך זמן, צרכי המשפחה, חבריה וקהילתם משתנים וכוללים גם את מה שהתרחש לפני כן ולכן, לעתים רחוקות מדובר באירוע לחץ יחיד בלבד (McCubbin & Patterson, 1983a; Patterson & McCubbin, 1983). על פרטים להתמודד גם עם שינויי חיים נורמטיביים, עם אירועים אשר אינם קשורים לאירוע המקורי (כגון מעבר בית ספר ומוות של בן משפחה) ועם לחצים הנובעים מההתמודדות עם המצוקות על רקע האירוע המקורי (Patterson & McCubbin, 1983). מקורות הלחץ המצטברים יכולים לנבוע מהמשפחה, מחבריה ומהקהילה (McCubbin & Patterson, 1983; Patterson & McCubbin, 1982, 1983a, 1983b). לפי המודל, קיים קשר שלילי בין חומרת הלחץ המקורי והצטברות הלחצים לבין מידת ההסתגלות המשפחתית (Lavee, 1985; McCubbin & Patterson, 1985). ככל שבני המשפחה חווים אירועים המשפיעים עליהם באופן שלילי יותר, כך עולה הסיכון שיהיו להם קשיי הסתגלות (McCubbin & Patterson, 1982).

גורם ה-bB – משאבי המשפחה: בחשיפה לאירוע לחץ, משפחות מסתייעות במשאבים שקיימים ברשותן, שמצמצמים את פגיעותן למשבר (גורם ה-b), ובמשאבים חדשים שמתפתחים כאשר הן מתמודדות עם הצטברות אירועי הלחץ (גורם ה-B; McCubbin & Patterson, 1982; Patterson & McCubbin, 1983a). מקור המשאבים במערכת המשפחתית, בחבריה או בקהילה (Lavee et al., 1985; McCubbin & Patterson, 1982, 1983a, 1983b; Patterson & McCubbin, 1983). כמות המשאבים משפיעה על מידת הסתגלות בני המשפחה -- ככל שעומדים לרשותם יותר משאבים, כך הסתגלותם לאירועי הלחץ פונקציונאלית יותר. למשאבים יש גם השפעה ממתנת על הקשר בין הלחץ שבני המשפחה חווים לבין הסתגלותם למצב החדש (Lavee et al., 1985) וכאשר קיימים יותר משאבים, קשר זה ייחלש.

גורם ה-cC – תפיסות המשפחה: הגורם כולל את תפיסות בני המשפחה את אירוע הלחץ המקורי והשפעתו (גורם ה-c), את הצטברות אירועי הלחץ שהתרחשו בחייהם והשפעתם ואת המשאבים ודרכי ההתמודדות הנדרשות כדי להגיע לאיזון מחדש (גורם ה-C). תפיסות אלו, שיכולות להיות חיוביות או שליליות, משקפות את ערכי המשפחה ואת ניסיונה הקודם בהתמודדות עם שינוי ומשבר. לחץ הופך למצוקה כאשר הוא נתפס על ידי החווה אותו כשלילי (McCubbin & Patterson, 1982, 1983a). קשר חיובי קיים בין תפיסות אלו של בני המשפחה לבין הסתגלותם ללחץ (Lavee et al., 1985).

גורם ה-xX – מידת ההסתגלות המשפחתית לאירועי הלחץ: משתנה התוצאה - מידת הסתגלות המשפחה וחבריה לאירוע הלחץ, או מידת ההפרעה, אי הארגון או חוסר יכולת איזון במשפחה (Burr, 1973). ההסתגלות מושפעת, לפי המודל, ממידת המשבר, שנוצר בעקבות החשיפה לאירוע הלחץ המקורי (גורם ה-x), והחשיפה לאירועי לחץ מתמשכים, תפיסת חברי המשפחה אותם, משאביהם והאינטראקציות בין משתנים אלו (גורם ה-X; McCubbin & Patterson, 1983a, 1983b).

ההסתגלות המשפחתית מתוארת במודל הכפול על פני רצף. הצד החיובי של הרצף מתואר

כ- "bonadaptation" ומאופיין באמצעות איזון בין רמות התפקוד המשפחתי, המתבטא בקיום או חיזוק האחדות המשפחתית, התפתחות חיובית של המשפחה וחבריה ועצמאותם ותחושת השפעה סביבתית. מנגד, הצד השלילי מוגדר כ-"maladaptation" ומאופיין בחוסר איזון מתמשך ברמות התפקוד או באיזון שבא במחיר של התדרדרות באחדות המשפחתית ו/או בהתפתחות האישית של המשפחה או חבריה ו/או אובדן או צמצום האוטונומיה המשפחתית (McCubbin & Patterson, 1983a, 1983b).

מודל ה-ABCX הכפול פותח בעקבות מחקר אורך בקרב משפחות של נעדרי ושבויי מלחמת

וויטנאם (McCubbin & Patterson, 1982). המודל נבחן רבות, בעיקר בקרב משפחות להן בן הסובל ממוגבלות או מחלה ובעיקר מתפיסות הורים (ראו למשל, Lavee et al., 1985, בקרב משפחות של אנשי צבא שעברו לארץ זרה; Machshen & Minnes, 2005, בקרב הורים לילדים עם מוגבלויות). לבנשטיין (1980) אוששה במחקרה את מודל ה-ABCX של Hill בקרב משפחות אסירים, תוך התמקדות במשתנים משפחתיים, כפי שנתפסו על ידי אסירים ונשותיהם. עד כה, למיטב ידיעתנו, לא נמצאו מחקרים שבדקו את המודל הכפול בקרב ילדים של אבות אסירים בכלל ומנקודת המבט של הילדים בפרט. באמצעות מודל זה, שמהווה מסגרת מארגנת, נבחן את הקשר בין המאסר כגורם לחץ לאורך זמן ומשאבים משפחתיים לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים, וכל זאת מתוך נקודת המבט של הילדים.

מיפוי משתני המחקר על גבי מודל ה-ABCX הכפול

אירועי חיים ומאסר/היעדרות אב כמקור של לחץ (aA)

מאסר/היעדרות אב מוגדרים במחקר כאירוע לחץ מקורי (a). אירועי חיים מוגדרים כגורם

ה-A.

גורם ה-a: מאסר אב וקשיים בחיי הילד כאירועי לחץ

עבור הילד, המאסר עלול להוות מצב לחץ חריף ביותר (Johnston, 1995b; Arditti, 2005;

1977; Murray & Farrington, 2005; Sack, 1977) על רקע היעדרות האב (Johnston, 1995b).

המאסר מחולל במשפחה שרשרת אירועי לחץ (Arditti, 2005), שיכולים לכלול מצבים של חוסר יציבות וחוסר וודאות (Arditti, 2005; Bakker et al., 1978; Hagan, 1999; Mazza, 2002),

קשיים כלכליים (ראו למשל, לבנשטיין, 1980; Russell et al., 2000; Mumola, 2000; Johnston, 1995c;

al., 2006), קשיים חברתיים (ראו למשל, Hariston, 2002; Fritsch & Burkhead, 1981;

2005; Mendez, 2001; Nesmith et al., 2006; Travis et al., 2005) ושינויים בדינאמיקה המשפחתית

(לבנשטיין, 1980; Morris, 1965; Hariston, 1998; Johnston, 1995a; Morris, 1965). אמנם, חייהן של רבות

מהמשפחות התאפיינו עוד בטרם המאסר בהיעדר אב ובקשיים שונים, אולם מאסר האב מביא,

לעיתים קרובות, להגברת הלחץ והמצוקה (Morris, 1967). להלן פירוט הקשיים⁴.

⁴ הקשיים יפורטו בעיקר כקשיים שעולים במסגרת המשפחתית, שכן מרבית הממצאים מתארים את ההשפעות כמשפחתיות ואינם מפרטים ספציפית לגבי הילדים. עם זאת, השפעות אלו רלוונטיות בהקשר של הילדים, כחלק ממשפחתם.

קשיים כלכליים

ממצאים רבים מצביעים על ירידה בהכנסה הממוצעת של משפחות לאחר מאסר האב ועל התמודדות עם לחץ כלכלי וקושי בקיום בסיסי (ראו למשל, לבנשטיין, 1980; Johnston, 1995c; ; 1980; Morris, 1965; Mumola, 2000; Russell et al., 2006; Travis et al., 2005). בעקבות המאסר משפחות מאבדות מקור הכנסה, כשלרוב מדובר במקור עיקרי ולעתים אף בלעדי (לבנשטיין, 1980; Gabel, 1992; Hariston, 1995; Mendez, 2001; Russell et al., 2006; Travis et al., ; 1980). לכך נוסף גם מחיר ההגנה המשפטית על האב ושמירת הקשר אתו (ראו למשל, Gabel, 1992; Schneller, 1976; Hariston, 2002;).

קיימות, אמנם, משפחות בהן האסיר היווה לפני המאסר מעמסה כלכלית (כשהיה מכור, למשל), או שהכנסתו הייתה נמוכה וסיוע ציבורי במאסר גורם לשיפור כלכלי (Hariston, 2002). ולכן המאסר מקל כלכלית על המשפחה. אולם, בקרב מרבית המשפחות המצב הכלכלי נפגע (Hariston, 2002; Travis et al., 2005).

קשיים חברתיים

מאסר אב מעורר בקרב משפחתו קשיים משמעותיים גם במישור החברתי. בני משפחות מדווחים במחקרים על סטיגמה חברתית, שתוצאותיה תחושות בושה ובדידות חברתית ובסופו של דבר ירידה בהיקף הקשרים החברתיים (ראו למשל, לבנשטיין, 1980; Fritsch & Burkhead, ; 1980; Morris, 1965; Russell et al., 2006; Travis et al., 2005). (Hariston, 2002; Mendez, 2001;)

כתוצאה מהסטיגמה, קיימים סודות סביב המאסר (לבנשטיין, 1980; Hariston, 2002; ; 1980; Morris, 1965; Nesmith et al., 2006; Russell et al., 2006). כאשר הילד חש שעליו להסתיר את המאסר או כשהמאסר מוסתר ממנו והוא אינו מבין אותו, הוא חש לחץ (Nesmith et al., 2006). הקושי מועצם בקרב גילאי הנחקרים במחקרנו. בגיל זה מחד הילד מפתח עצמאות ומשתלב במסגרות חברתיות ומאידך עדיין תלוי בהוריו ולכן המאסר, כמאפיין של סטיגמה חברתית, עלול להקשות מאוד (Johnston, 1995a).

קשיים בדינאמיקה המשפחתית

מאסר אב נותן את אותותיו גם בדינאמיקה המשפחתית (לבנשטיין, 1980; Hariston, ; 1980; Johnson & Waldfogel, 2002; Lengyel & Harris, 2003; Morris, 1965). לאחר המאסר לרוב נוצר שינוי בגבולות, במבנה, במטרות ובאיזון התפקידים והכוח במשפחה. האם אחראית באופן פתאומי על כל השליטה והסמכות בבית ובו בעת עליה לשמור על אחריותה הרגילה (לבנשטיין, 1980; Johnston, 1995c; ; 1980). שינויים שעלולים ליצור בקרב הילדים לחץ (Johnston, 1995a) והתנגדות (לבנשטיין, 1980; Johnston, 1995c; ; 1980). בוס (Boss, 1977) מסבירה כי על כל מערכת להיות בטוחה ברכיביה, פיזית ופסיכולוגית, וכי אי בהירות מהווה מקור לחץ. היעדרות אב, לדידה, עלולה ליצור מחד מצב של "קיום פסיכולוגי" שלו ואילו מאידך "תפקיד אם-אב" של האם, מה שמלווה בבלבול ומצוקה של כל בני המשפחה, כולל הילדים.

גורם ה-A: אירועי חיים

אירועי חיים (Life events) הנם מצבים או גירויים אשר אליהם כולנו נחשפים באופן זה או אחר, כחלק ממהלך חיינו (Dohrenwend & Dohrenwend, 1974; Hinkle, 1974; Holmes & Masuda, 1974). מדובר באירועים מסוגים שונים: רצויים (חיוביים) ובלתי רצויים (שליליים) (Gersten, Langner, Eisenberg, & Orzek, 1974; Paykel, 1974), נשלטים ובלתי נשלטים (Dohrenwend, 1974), צפויים ובלתי צפויים (Antoni & Goodkin, 1989). ילדים חווים בהתפתחותם אירועי חיים שונים, מלידת אח וכניסה לבית הספר ועד לגירושי הורים או מחלה קשה של בן משפחה (Johnson, 1982).

אירועי החיים דורשים שינוי משמעותי בדפוס החיים השגרתי של הפרט ולכן עלולים להוות מקור פוטנציאלי לחץ (Holmes & Rahe, 1967; Johnson, 1982; Holmes & Masuda, 1974). שינויים מהווים אמנם תנאים הכרחיים להתפתחותו של הפרט ועשויים לקדמו, אך, במקרים מסוימים, עלולים גם להפריע או להזיק לו (Coddington, 1990).

בספרות מוצגות שתי גישות מרכזיות העוסקות בבחינת אירועי חיים אותם חווה הפרט: הגישה האובייקטיבית והגישה הסובייקטיבית (Mechanic, 1974). הגישה האובייקטיבית מתמקדת בכמות השינויים הסביבתיים הנובעים מהאירוע (חיובי או שלילי) ומתעלמת ממשתנים פסיכולוגיים של הפרט החווה אותם (Dohrenwend & Dohrenwend, 1981; Dohrenwend & Rahe, 1967; Holmes & Masuda, 1974; Holmes & Rahe, 1967; ShROUT, 1985). מנגד, הגישה הסובייקטיבית נותנת משמעות לתפיסת הפרט החווה את האירוע כחיובי או שלילי (Lazarus, 1989; Lazarus et al., 1985; Lazarus & Folkman, 1986; Pearlman, 1971). המחקר הנוכחי, בשל התמקדותו בתפיסות הילד, יוצא מתוך גישה סובייקטיבית, לפיה ייבחן האם האירוע שחווה הילד שלילי או חיובי עבורו.

קיימת הסכמה בין חוקרים ותיאורטיקנים לגבי קיומו של קשר בין אירועי חיים מלחיצים לבין תוצאות שונות בקרב הפרט החווה אותם. כך למשל, נמצא קשר בין חשיפה לאירועי חיים מלחיצים לבין מדדי מצוקה שונים, כגון דיכאון (ראו למשל, Paykel, 1974; Hudgens, 1974), חרדה (ראו למשל, Gersten et al., 1974) ובעיות בריאות ותפקוד שונות (ראו למשל, Florian & Dangoor, 1994; Turner & Lloyd, 1995). אירועים אלו מעלים דרישות חדשות בחיי הפרט ועלולים להחליש את משאביו ולכן לגרום תוצאות שליליות (Kaplan & Damphousse, 1997). בנוסף, ככל שהפרט חווה הצטברות של לחצים שחומרתם גבוהה יותר, כך הסתגלותו בעייתית יותר (Florian & Dangoor, 1994; Turner & Lloyd, 1995). לפי הגישה הסובייקטיבית, ככל שהאירועים נתפסים על ידי הפרט כשליליים יותר, כך תימצאנה אצלו תוצאות שליליות יותר, ולהיפך (Lazarus, 1971). גם בקרב ילדים, נמצא קשר בין אירועי חיים לוחצים לבין הסתגלות רגשית ותפקודית (ראו למשל, רוז פולק, 2001; Gersten et al., 1974). אולם מרבית המחקר רטרוספקטיבי ובוחן בוגרים, בהתייחס לאירועי חיים שחוו בילדות (Johnson, 1982), שלא כמו

המחקר הנוכחי שבוחר תפיסות ילדים בהיותם ילדים, בהתייחס לאירועי חייהם.

גורם ה-aA: סיכום הקשיים ואירועי חיים הנובעים ממאסר/היעדרות אב

כותבים שונים גורסים כי עם תחילת מעורבות האב עם מערכת הענישה, למעשה, מתחיל

במידת מה גם "משפט" חרישי עבור בני משפחתו (Jorgenesen et al., 1986; Russell et al., 2006). חומות הכלא, אם כן, אינן חוסמות את ההשפעות מלפרוץ ולגעת בחיי בני המשפחה, וזאת על אף היותם חפים מכל פשע (Schneller, 1976; Nesmith et al., 2006). אי לכך, במחקר הנוכחי המאסר ייבחן כאירוע לחץ מקורי ואירועי החיים שעבר הילד בשנה האחרונה ייבחנו כהצטברות לחצים.

תפיסת הילד את מאסר האב והקשר בינה לבין מצבו הרגשי והתפקודי, ככל הידוע, טרם נבדקו. לפי המודל הכפול וגישה סובייקטיבית לאירועי חיים, נשער שככל שהילד יתפוס את המאסר כאירוע שהשפיע עליו באופן שלילי יותר, כך מצבו הרגשי יהיה פחות טוב ויהיו לו יותר קשיי תפקוד, ולהיפך. בהתאם, נשער גם בקרב קבוצת הביקורת שככל שהילד יתפוס את היעדרות האב כאירוע שהשפיע עליו באופן שלילי יותר, כך מצבו הרגשי יהיה קשה יותר ויהיו לו יותר קשיי תפקוד, ולהיפך.

להצטברות לחצים בחיי ילדים של אבות אסירים יש משמעות רבה והיא נמצאה כבעלת השפעה על הסתגלותם. בשל הקשיים הכלכליים, תנאי חייהם עלולים להתאפיין בעוני ובאיכות חיים ירודה, מה שגורר במקרים רבים בעיות בתחומים שונים (לבנשטיין, 1980; Johnston, 2006; Russell et al., 1995c), כמו גילויי עבריינות (לבנשטיין, 1980). הסטיגמה החברתית, שגורמת לתחושות בושה ועצב בקרב הילדים (Mendez, 2001), עלולה להרתיע את המשפחה מלפנות לסיוע (לבנשטיין, 1980; Russell et al., 2006) וקשורה לבעיות התנהגות ולעבריינות בקרב הילדים (לבנשטיין, 1980). השינויים בדינאמיקה המשפחתית גוררים עמם מצבי "שקט כפוי" ומסרים עוינים בתוך המשפחה, המונעים מהילד לבטא באופן אוטנטי את תחושותיו (Johnston, 1995c; Nesmith et al., 2006) וגורמים לו למצוקה (לבנשטיין, 1980). הצטברות אירועי לחץ עלולה להשפיע גם על הסתגלותם של ילדים שאביהם נעדר מהבית שלא בשל מאסר. בהתאם למודל הכפול ובהתאם לממצאי מחקרים קודמים, נשער שככל שהילד יתפוס את אירועי החיים שחווה בשנה האחרונה כאירועים שהשפיעו עליו באופן שלילי יותר, כך מצבו הרגשי יהיה קשה יותר ויהיו לו יותר קשיי תפקוד, ולהיפך.

בנוסף לכך, נבחן האם המאסר עצמו מהווה גורם לחץ עבור הילד או שמא היעדרות האב. לשם כך נשווה את תפיסות הילדים של האבות האסירים לתפיסותיהם של ילדי קבוצת ביקורת ונבחן האם קיים הבדל ביניהם בקשר בין תפיסת מידת השפעת אירועי הלחץ לבין מצבם הרגשי והתפקודי.

בספרות מתוארים גם אנשים אשר חווים לחצים חמורים, אך מצבם הנפשי נותר תקין או שתוך זמן קצר חוזר להיות תקין. לרשותם של אנשים אלה עומדים משאבים מסוגים שונים (Hudgens, 1974). בעבודה זו ייבחן תפקידם של משאבים שונים עבור ילדים, לאחר מאסר אב.

משאבים העומדים לרשות המשפחה ופרטיה לאחר מאסר/היעדרות אב (bB)

נמצא כי משפחות מצליחות להסתגל בצורה פונקציונאלית יותר למאסר אב כאשר ברשותן

משאבים שונים (Johnston, 1995a). אולם, רוב המשפחות מתמודדות עם הלחצים כאשר בסלן מינימום משאבים (Jorgensen et al., 1986) ובמקביל לכך, הקשיים מרוקנים את המשאבים שכבר קיימים (Arditti, 2005). במחקרנו הוגדרו שני סוגי משאבים (bB) שעומדים לרשות הילד: לכידות משפחתית ואמו.

גורם ה-bB: לכידות משפחתית כמשאב

המחקר הנוכחי מתייחס למושג "הלכידות המשפחתית" (Family Cohesion), כפי שהוצג במודל הסירקומפלקס (The Circumplex Model of Marital and Family Systems). לכידות משפחתית, בהתאם למודל (Olson, 1988, 2000), מתייחסת לקשר הרגשי שחשים בני משפחה זה כלפי זה, ונמדדת באמצעות מושגים כגון: גבולות, קואליציות, זמן, מרחב, חברים, קבלת החלטות, אינטרסים ויצירה מחדש. בבחינתה נשאלת השאלה, כיצד מערכות משפחתיות מאזנות את ההיפרדות (Separateness) של חבריהן אל מול הקרבה ביניהם (Togetherness). בהתאם למודל, קיימות ארבע רמות לכידות, החל מניתוק ברמה נמוכה מאוד (Disengaged), דרך נפרדות ברמה נמוכה עד בינונית (Separated), דרך מחוברות ברמה בינונית עד גבוהה (Connected) ועד סביכות ברמה גבוהה מאוד (Enmeshed); Olson, 1988, 2000; Olson, Russell, & Sprenkle, 1983). במערכות סבוכות תימצאנה רמות גבוהות ביותר של קונצנזוס, קרבה רגשית, תלות ונאמנות ורמות נמוכות ביותר של עצמאות, נפרדות ומרחב אישי. האנרגיה של בני משפחות אלו ממוקדת כלפי פנים המשפחה וקיימים מעט אינטרסים או חברים מחוצה לה. בקצה השני, במערכות מנותקות, קיים עיסוק באינטרסים אישיים לצד רמות נמוכות ביותר של תחושת התקשרות, מעורבות ומחויבות למשפחה, תוך תחושת הפרדה רגשית חזקה ביותר. במערכות נפרדות, ניכרת הפרדה רגשית, אך לא ברמה קיצונית ובעוד שזמן לבד חשוב וקיימים אינטרסים ועניין נפרדים, קיימים גם זמן יחד והחלטות משותפות. לבסוף, במערכות מחוברות קיימים קרבה רגשית, אינטרסים משותפים ונאמנות לקשרים המשפחתיים, כאשר זמן יחד של המשפחה חשוב יותר מאשר זמן נפרד ועניין אישי של כל אחד מחבריה (Olson, 1988, 2000).

בבסיס המודל עומדת ההנחה כי הרמות המאוזנות של לכידות (נפרדות ומחוברות) מאפשרות תפקוד אופטימאלי משפחתי לאורך מעגל החיים ואילו הרמות שבקצוות (ניתוק או סביכות) גוררות עמן קשיי תפקוד של המשפחה ושל חבריה. בקרב משפחות מאוזנות ניכר שילוב בין עצמאות לבין חיבור למשפחה, בדרך פונקציונאלית יותר (Olson et al., 1988, 2000; Olson, 1988).

קיימת תמיכה אמפירית רחבה להנחות ולכוח האבחנה של מודל הסירקומפלקס במדד של לכידות משפחתית. ממצאים אלו מלמדים על הלכידות כמשאב של משפחות וחבריהן במצבי לחץ (ראו למשל, Volker & Ozechowski, 2000; Berry, Hurley, & Worthington, 1990).

לכידות משפחתית כמשאב בעקבות מאסר/היעדרות אב

נמצא כי הקשרים המשפחתיים משמעותיים ביותר עבור הסתגלותו של הילד לאחר מאסר אב (Nesmith et al., 2006; Fritsch & Burkhead, 1981). בעוד שרבות מהמשפחות עושות מאמץ לשמירת הקשר, ניכר כי המאסר מערים על כך קשיים ושיעור ניכר של אמהות מתארות

מתח ביחסי המשפחה (Morris, 1965). ניתן למצוא בספרות חלוקה לשלוש תת מערכות: ילד - אב, ילד - אם ואם - אב.

בתת המערכת הראשונה, הכוללת את הילד ואביו, נמצא כי הקשר, אלא אם קיימת עדות שמזיק לילד, עשוי להטיב עמו (Hariston, 1998; Applied Behavioral Health Policy, 2004; Russel et al., 2006). קשר עין ישיר ומגע פיזי בין הילד לאביו עשויים להקל על התחושות השליליות שגורם המאסר (Nesmith et al., 2006). ביקורים מאפשרים לילד לראות את אביו באופן מציאותי ולנטרל פחדים ודאגות לגבי הלא נודע וממול, להקל על תחושת האב לגבי ההפרדה ולאפשר לו לסייע לילד ולהוות עבורו מודל חיובי יותר (Hariston, 1998; Johnston, 1995b; Russell et al., 2006; Schneller, 1976).

חרף החשיבות שיש לקשר בין הילד לאביו, נמצא כי קיימים ילדים אשר לא מקיימים כל קשר עם אביהם וילדים שהקשר עם אביהם מתדרדר בעת המאסר ומתאפיין במתח רב ואי יציבות (Applied Behavioral Health Policy, 2004; Hariston, 1995; Morris, 1965; Mumola, 2000; Nesmith et al., 2006). מספר סיבות לכך. שיחות הטלפון מהכלא מוגבלות (Koban, 1983; Russell et al., 2006) וביקורי המשפחה בכלא מוגבלים בשל עלויות גבוהות, קושי להגיע לכלא עקב מרחק, הפסד שעות עבודה, סביבה בלתי ידידותית בכלא וכללים נוקשים, כמו איסור במגע פיזי וזמן קצר של הביקור (Applied Behavioral Health Policy, 2004; Hariston, 1998; Johnston, 1995b; Koban, 1983; Lengyel & Harris, 2003; Morris, 1965; Mumola, 2000; Nesmith et al., 2006; Russell et al., 2006; Schneller, 1976).

כאמור, ממצאים אלו מתארים את הקשר בין האב האסיר לילדיו בארצות אחרות. מעניין יהיה לבחון קשר זה בישראל, בה בתי הכלא ממוקמים במרחק קרוב יותר לבתי המשפחות.

בתת המערכת השנייה, הכוללת את הילד ואת אמו, היחסים משתנים בצורה דרסטית בעת מאסר האב (Johnston, 1995a). אמהות רבות יוצאות לעבוד או מגדילות את משרתן. כמפרנסות יחידות, נופלים עליהן נטל קיום המשפחה ובו בעת כמטפלות יחידות, נטל ניהול הבית והטיפול בילדים. מצב זה עלול ליצור לחץ בקרבן ולהתבטא ברווחתן הנפשית ובמידת הפניות שלהן לילד (לבנשטיין, 1980; Johnston, 1995c; Morris, 1965; Schneller, 1976), מה שגורר קשיים בקשר ביניהם (לבנשטיין, 1980; Johnston, 1995c).

תת המערכת השלישית, הכוללת את הקשר בין האב לאם, משפיעה גם היא על הסתגלות הילד. קשר זה, במידה ומאופיין בתקשורת מתמשכת, עשוי לשפר את הרווחה הנפשית של האב, של האם ולכן גם של הילד (Johnston, 1995a). כך למשל, הוא מהווה תנאי לקשר מוצלח בין האב לילד (Koban, 1983; Robbers, 2005), ולכן מסייע לילד (Applied Behavioral Health Policy, 2004; Russell et al., 2006).

עם זאת, מרבית המחקרים מצביעים על מתח וכעסים בין האב לאם (לבנשטיין, 1980; Hariston, 1995; Mendez, 2001; Morris, 1965; Robbers, 2005). נשים רבות מתחרטות במאסר על הנישואין (Morris, 1965) ושיעורי הגירושין גבוהים (Hariston, 1995). הקשיים מקורם בנושאים כלכליים, בקשר בין האב לילד (Robbers, 2005), בקנאה ובחוסר

סיפוק מיני (לבנשטיין, 1980), לעתים על רקע התנהגות האב לפני המאסר (לבנשטיין, 1980; Hariston, 1995; Mendez, 2001; Morris, 1965; Robbers, 2005).

מבין מחקרים אלו, מחקרה של לבנשטיין (1980) הנו היחיד שמלמד על לכידות משפחתית בעת מאסר אב בישראל. במחקרה, נמצא קשר חיובי בין הקשרים בטרם המאסר לבין הקשרים בעת המאסר. החוקרת מציינת כי לא בחנה את הקשר בין האב לילדיו בשל היותו בלתי רציף או בשל תיווך האם. תפיסות הילד גם הן לא נבחנו. במחקר זה תיבחן הלכידות, בהתייחס לכל הקשרים, כפי שהילד תופס אותה.

מהחומר שנסקר אודות הקשרים המשפחתיים עולות מספר השערות. הקשרים המשפחתיים מסייעים לילדים בהסתגלותם ולפיכך משמשים כמשאב עבורם. לפי המודל הכפול, נשער כי קיים קשר בין תפיסת הילד את מידת הלכידות המשפחתית לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ככל הילד יתפוס את מידת הלכידות המשפחתית כגבוהה יותר, מצבו הרגשי והתפקודי יהיה טוב יותר. נשער גם כי מידת הלכידות המשפחתית תמתן את הקשר בין חומרת הלחץ שחווה הילד לבין מצבו הרגשי והתפקודי. בנוסף, נשווה קשרים אלו בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת.

האם כמשאב

כאשר אב נאסר, האם הופכת לעמוד תווך עבור המערכת המשפחתית. תפקודה בכל המישורים, כלכלי, חברתי ומשפחתי, עשוי לסייע לילד בארגון תחושותיו והתנהגותו (Gabel, 1992). מבחינה כלכלית, נוצר מצב בו מוטל תפקיד משמעותי על האם (לבנשטיין, 1980). מבחינה חברתית, האם אחראית על משאבים, שעשויים לסייע לבני המשפחה, כגון קשר עם משפחות אחרות, השתתפות בקבוצות תמיכה, ייעוץ מקצועי ופעילויות מחוץ למשפחה (Nesmith et al., 2006). מבחינת הדינאמיקה המשפחתית, מלבד החשיבות שבשמירה על האיזון המשפחתי ועל הקשר בינה לבין הילד ובינה לבין האב, יש לה תפקיד בשמירת הקשר בין הילד לבין אביו. אמהות הופכות להיות "שומרות הסף" של קשר זה ובידיהן הבחירה האם לקדמו או לעכבו. כאשר קיים קשר, מוטל עליהן תפקיד תיווך, וזאת במצב בו גם כך המשאבים שלהן עלולים להיות מוגבלים (Johnston, 1995a; Koban, 1983; Lengyel & Harris, 2003; Mendez, 2001; Nesmith et al., 2006). הבנת תפקידה המהותי של האם מביאה את המחקר לבחון את השאלה האם היא מהווה משאב עבור ילדיה, באמצעות שני משתנים: (א) בריאות נפשית של האם; (ב) תמיכה הורית מהאם.

(א) גורם ה-bB: בריאות נפשית של האם

בריאות נפשית הנה מושג מורכב ורב מימדי (פלוריאן ודרורי, 1990; Diener, Suh, Lucas, & Smith, 1999; Meyers & Diener, 1995; Tanaka & Huba, 1984b; Veit & Ware, 1983). שכולל תחושות חיוביות ותחושות שליליות שחש הפרט ושביעות רצון כללית מחייו (Andrews & Withey, 1976; Clark & Watson, 1988; Diener et al., 1999; Meyers & Diener, 1995; Watson, Clark, & Tellegen, 1988). התחושות החיוביות והשליליות שחש הפרט מובחנות זו מזו ואינן בהכרח מעידות זו על זו (Bradburn, 1969; Diener, 1984; Lucas, Diener, & Suh, 1996; Meyers & Diener, 1995).

הצד החיובי של הבריאות הנפשית כולל את מרכיב הרווחה הנפשית (Psychological Well)

(Being), שנחקר רק בעשורים האחרונים (Diener et al., 1999; Meyers & Diener, 1995). מקובל לחלק את הרווחה הנפשית לרווחה נפשית אובייקטיבית (Objective well being) ולרווחה נפשית סובייקטיבית (Subjective Well Being; Diener, 1984; Veenhoven, 1991). הרווחה הנפשית האובייקטיבית כוללת ממדים פיזיים וחומריים, כגון מצב כלכלי טוב (Coan, 1977; Diener et al., 1999; Veenhoven, 1991). הרווחה הנפשית הסובייקטיבית כוללת ממדים פנימיים קוגניטיביים ורגשיים של מחשבות ותחושות (Diener, 1984; Diener et al., 1999; Meyers & Diener, 1995; Veenhoven, 1991). ברמה הקוגניטיבית, מדובר בתחושה גלובלית של שביעות רצון מהחיים, אשר שואבת את מקורותיה מתחושת סיפוק בתחומים ספציפיים יותר (כגון עבודה וזוגיות). ברמה הרגשית, מדובר בתחושות נעימות, בעיקר נוכח הערכות חיוביות של אירועים מתמשכים (Diener, 1984, 1994; Diener et al., 1999; Meyers & Diener, 1995). רווחה זו מושפעת מגורמים פנימיים כגון מזג, מחשבות ותחושות ומגורמים חיצוניים הכוללים את הקשר עם הסביבה (Diener, 1984; Diener et al., 1999).

הצד השלילי של הבריאות הנפשית כולל את מרכיב המצוקה הנפשית (Psychological Distress; Watson et al., 1988). מצוקה נפשית הנה הפרעה תגובתית המושפעת מלחץ חיצוני (בשונה מהפרעות נפשיות אורגניות; Brown & Harris, 1978). מדובר במערכת רב ממדית המורכבת מגורמים שונים ומהקשרים ביניהם (Tanaka & Huba, 1984a, 1984b): דיכאון, בדידות, עצבנות, מועקה, חוסר יכולת לחוות הנאה, אי שקט, חוסר עניין, אובדן שליטה רגשית או התנהגותית וחרדה (Cole & Putnam, 1992; Mechanic, 1979; Veit & Ware, 1983). המצוקה הנפשית הנה פונקציה של מאפיינים אישיים מחד ושל מאפיינים סביבתיים מאידך. רמות גבוהות של מצוקה נפשית נמצאו כקשורות לתפיסת איכות חיים נמוכה, בדידות, דפוסי התמודדות בלתי מסתגלת ובריאות פיזית לקויה (Ruehlman & Wolchik, 1988). במחקר הנוכחי תיבחן הבריאות הנפשית של האמהות. היא מורכבת ממצוקתן ומרווחתן הנפשית הסובייקטיבית, לאחר מאסר/היעדרות אבי ילדיהן.

בריאות נפשית בקרב אמהות בעקבות מאסר/היעדרות האב

אמהות לילדים של אבות אסירים מדרגות את מצבן הנפשי כתחום המרכזי שהושפע בעקבות מאסר האב (Nesmith et al., 2006; Schneller, 1976). תחושות כגון פחד, תסכול (Nesmith et al., 2006), בושה, אשמה, דאגות לילדים ולאביהם, חששות מהעתיד וגעגועים (Morris, 1965) הופכות להיות חלק מחייהן ועלולות להתבטא במצוקה נפשית (לבנשטיין, 1980; Nesmith et al., 2006; Schneller, 1976).

הקשר בין בריאות נפשית של האם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד בעת המאסר, ככל הידוע, טרם נבחן. באוכלוסייה הכללית נמצא קשר חיובי בין בריאות נפשית של אמהות לבין מצב רגשי ותפקודי של ילדיהן (ראו למשל, Estes, 2004; Lipman, Boyle, Dooley, & Offord, 2002). במחקר זה נבחן, האם בריאות נפשית של אם מהווה משאב עבור ילדיה כאשר האב נעדר מהבית. לפי המודל הכפול, נשער שככל שהבריאות הנפשית של האם תהיה נמוכה יותר, כך מצבו

הרגשי של הילד יהיה קשה יותר ויהיו לו יותר קשיי תפקוד, ולהיפך. נשער גם כי הבריאות הנפשית של האם תמתן את הקשר בין חומרת הלחץ שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. בנוסף, נשווה קשרים אלו בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת.

(ב) תמיכה הורית מהאם

תמיכה כוללת את תפיסתו של הפרט באשר לאיכות האינטראקציה עם הדמויות המשמעותיות בחייו ומידת החיבה שהן מעבירות לו בקשר עמו (Thomas, Gecas, Weigert, & Rooney, 1974). עולמו החברתי של הילד מורכב מרשתות קשרים בינו לבין דמויות משמעותיות (Furman & Buhrmester, 1985). מחקרנו יתמקד בתפיסת הילד את התמיכה שהוא מקבל מאמו, דהיינו תמיכה הורית של האם.

תמיכה הורית (Parental support) כוללת סדרת התנהגויות, כגון: שיבוח, אישור, עידוד, עזרה, שיתוף וביטויי חיבה מילולית ופיזית, שמפגין ההורה כלפי הילד ושגורמות לילד לחוש בנוח ומעבירות לו מסר שהוא מקובל ומוערך (Barnes, 1990; Rollins & Thomas, 1975, 1979). כך, ההורה מאשר את מאמצי הילד להשפיע על סביבתו ונותן לו תחושת ביטחון שהוא שם עברו (Thomas et al., 1974).

תמיכה מתחלקת באופן כללי לסוגים שונים: תמיכה רגשית, תמיכה אינסטרומנטלית, תמיכה באמצעות העברת מידע, תמיכה הנובעת מהשתתפות בקבוצות חברתיות מסוימות ועוד (Wills, 1985). חוקרים שונים טוענים כי שני סוגי התמיכה הראשונים הם המשמעותיים ביותר בתמיכה ההורית, והם שמסייעים לילדים להתמודד עם אירועי חיים (Wills, Vaccaro, & McNamara, 1992). לכן, המחקר הנוכחי יתמקד בהם. תמיכה רגשית ניתנת על ידי דמות נגישה שעמה הפרט יכול לדבר על רגשותיו וכוללת הקשבה, סימפטיה, עידוד, שיתוף בחוויות אישיות והימנעות מנתינה מוגזמת של ביקורת או עצות. תמיכה אינסטרומנטלית ניתנת על ידי דמות המספקת עזרה במטלות פרקטיות והיא יכולה לכלול מגוון פעילויות, כגון הלוואת כסף, עזרה בשיעורי בית וסיפוק מוצרים חומריים (Wills, 1985).

נמצא כי תמיכה הורית מהווה עבור הילד משאב במצבי לחץ, בכך שמגבירה את יכולת ההתמודדות שלו עם מגוון מצבים. כאשר הורים מתקשרים עם ילדיהם באופן המביע תמיכה, הילדים מקבלים מודל של תקשורת מסוג זה וכך לומדים מיומנויות פתרון בעיות (Wills & Cleary, 1996). תמיכה רגשית עשויה להעלות את הדימוי העצמי של הפרט ותמיכה אינסטרומנטלית עשויה לצמצם את עומס המטלות ולאפשר לו זמן רב יותר לפעילויות פנאי ולכן שתיהן עשויות להגביר את רווחתו הנפשית (Wills, 1985).

התמיכה ההורית מנבאת בעיות התנהגות אצל הילד, בעיקר בגיל ההתבגרות, כגון שימוש בחומרים ממכרים (ראו למשל, Barnes, 1984; Barnes & Farrell, 1992; Wills & Cleary, 1996; Wills et al., 1992), עבריינות (Barnes, Hoffman, Welte, Farrell, & Dintcheff, 2006), הישגים בלימודים (Barnes & Farrell, 1992; Wills & Cleary, 1996) והתנהגויות חברתיות חריגות (ראו למשל, Barnes, 1984; Walker, Ainette, Wills, & Mendoza, 2007; Wills & Cleary, 1996). במחקר הנוכחי תיבחן תפיסתם של ילדים לאבות אסירים את התמיכה ההורית מאמם, כללית, רגשית ואינסטרומנטלית, וזאת בהשוואה עם קבוצת הביקורת.

תמיכה הורית מאם כמשאב עבור הילד בעקבות מאסר/היעדרות אב

בהתבסס על הספרות שמזהה תמיכה הורית כמשאב עבור הסתגלות הילד ובהתבסס על המודל הכפול ועל הבנת תפקידה המהותי של האם כאשר האב נעדר מהבית, נשער כי קיים קשר חיובי בין תפיסת הילד את מידת התמיכה ההורית שהוא מקבל מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי. נשער גם כי התמיכה ההורית מהאם תמתן את הקשר בין חומרת הלחץ הנתפסת על ידי הילד לבין מצבו הרגשי והתפקודי. בנוסף, נשווה קשרים אלו בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת.

תפיסות הילד (cC) לאחר מאסר/היעדרות אב

*"מדינות חברות יבטיחו לילד המסוגל לחוות דעה משלו
את הזכות להביע דעה כזו בחופשיות בכל עניין הנוגע לו,
תוך מתן משקל ראוי לדעותיו, בהתאם לגילו ולמידת
בגרותו..." (סעיף 12, אמנה בדבר זכויות הילד, 1991).*

אמנה זו משקפת גישה הרואה בילדים שחקנים חברתיים בעלי יכולת להביע את עצמם ובעלי דעה על העולם ועל חוויותיהם בעולם ולכן מדגישה את החשיבות שיש, ככל הניתן, לשמוע את קולם. המחקר הנשען על גישה זו רואה בילדים פרטים שניתן לעודד אותם להביע את עצמם, באמצעות שיטות מחקר מתאימות (James, 2007).

פעמים רבות קיים אצל הילד מידע על מצבו שלא נוכל לקבלו מאחרים, שכן הוא נעלם מעיניהם. לכן, הוא עצמו מהווה מקור מידע משמעותי כשבאים ללמוד על מצבו (פלג-אורן, 2001; גיא ודוהן, 2001).

קיימות הגדרות תרבותיות אובייקטיביות המגדירות את מידת חומרת אירועי החיים שהפרט מתמודד עמם ואת מידת ההסתגלות שלו ורווחתו בעקבותיהם. מדובר בשיפוט קולקטיבי של החברה. אולם לצד זאת, קיימת גם התפיסה הסובייקטיבית שלו עצמו את אירוע הלחץ והמצוקות ואירועי החיים בעקבותיו, את המשאבים העומדים לרשותו לאורך הזמן ואת מידת הסתגלותו (McCubbin & Patterson, 1983a). ההתעניינות בתחושת הרווחה של קבוצות חלשות, המתמודדות עם קשיים, חייבת לתת מקום לתחושת הרווחה הסובייקטיבית שלהם, שכן מאפיינים חיצוניים אינם מגדירים לבדם את רווחתו של הפרט ואנשים מגיבים באופן שונה לאותן נסיבות החיים (Diener et al., 1999).

בניגוד לכך, מרבית המחקר בתחום הילדים אינו בוחן את תפיסות הילדים עצמם, כאשר

לאחרונה גדלה המודעות לצורך בבדיקת נקודת מבטם (Compas, 1987; Skivenes & Strandbu, 2006). שינוי זה משקף שינוי היסטורי ערכי באשר לתפיסות מיקומו החברתי של הילד וזכויותיו. עד למאה ה-17 נהוג היה לראות בילד כרכוש של הוריו, אולם החל מתחילת המאה ה-20 החלו להכיר בילד כישות משפטית נפרדת בפני עצמה, בעלת חופש ויכולת ביטוי (קדמן, 1998; Skivenes & Strandbu, 2006).

בהתאם לאותה מגמה ויתכן כי מתוך שיקולי נוחות, האופן שבו ילדים של אבות אסירים תופסים היבטים שונים בחייהם, נבחן רק במספר קטן של מחקרים (ראו למשל, לובנשטיין, 1989;

(Nesmith et al., 2006). מרבית המחקרים הסתמכו על ההורים (בייחוד האב האסיר) כמקור המידע היחיד לגבי מצב ילדם, ללא התייחסות לנקודת המבט של הילד (Johnston, 1995a; Gabel, 1992; Lengyel & Harris, 2003; Murray & Farrington, 2005; 1994; ; ארדיטי, לפיכך, מעמיד בשאלה את יכולת הכללת הממצאים לגבי הילדים עצמם (הופמן, 1994; ; ארדיטי, 2005; Johnston, 1995a; Parke & Clarke-Stewart, 2002; Travis et al., 2005). ילדים מפרשים באופן אקטיבי ואינדיבידואלי את סביבתם ומגיבים לה, יש להם דעה, עניין ונקודת מבט משלהם שהם מסוגלים להביע ולכן יש לתת תשומת לב גבוהה יותר לתגובותיהם הקוגניטיביות, רגשיות והתנהגותיות. תפיסות הילדים כוללות את הערכתם את אירוע הלחץ עמו הם מתמודדים ואת משמעותו לרווחתם הנפשית. תהליך הערכה זה כולל הן קוגניציות והן רגש, משפיע עליהם במישור ההתנהגותי ועלול להיות בעל השלכות קצרות או ארוכות טווח עבורם (Finchman, Grych, & Osborne, 1994; Lazarus & Folkman, 1984; Skivenes &) (Strandbu, 2006).

הידע הקיים מלמד על שונות בתפיסות של ילדים גורמי לחץ עמוס מתמודדים ומשמעותם (Coddington, 1972a; Finchman et al., 1994; Skivenes & Strandbu, 2006). כך למשל, אחים שנחשפו לאותם מצבים בתוך אותה משפחה הגיבו באופן שונה לגמרי בשל תפיסות שונות את אותם המצבים. מבחינה פרקטית, המחקר בקרב ילדים מזמן אתגרים, אולם תיאורטיקנים טוענים כי ילדים בגילאי בית ספר כבר מסוגלים לדווח באופן ריאלי לגבי תפיסותיהם (Finchman et al., 1994; Skivenes & Strandbu, 2006).

המחקר הנוכחי יוצא מתוך זו גישה המצדדת בבחינה ישירה של התפיסה הסובייקטיבית של ילדים. מאחר שקבלת מידע מהילד עצמו לגבי מצבו לאחר מאסר אב מהותית להבנת מצבו (Nesmith et al., 2006), במחקר זה מקור המידע המרכזי, ככל שניתן, יהיה הילד⁵. כפי שהוסבר באשר למשתנים השונים, בהתאם למודל, יימצא קשר בין תפיסת הילדים אותם לבין מצבם הרגשי והתפקודי.

הסתגלותם של ילדים לאירועי לחץ ולמאסר/היעדרות אב (xX)

הסתגלות הילדים הוגדרה במחקר הנוכחי כמצב רגשי ותפקודי (xX). מרכיבים אלו יפורטו להלן.

מצב רגשי

מצב רגשי הוגדר במחקר הנוכחי כאפקט חיובי ואפקט שלילי של הילד. מדובר בתחושות ומצבי רוח נעימים (אפקט חיובי; Positive Affect) ותחושות ומצבי רוח בלתי נעימים (אפקט שלילי; Negative Affect; Diener, 1984; Diener et al., 1999). האפקט החיובי מאופיין בעניין, פעילות ואנרגיה והאפקט השלילי הוא חלק ממצוקה נפשית כללית, הכוללת הפרעות כגון חרדה ודיכאון (Diener et al., 1999).

בספרות המקצועית קיים ויכוח לגבי היחסים בין שני סוגי אפקט אלו והאם לכלול אותם

⁵ האם תדווח על משתנים דמוגרפיים ומשתני רקע וכן על בריאותה הנפשית ותפקוד הילד, מתוך רצון להגן על הילד, על רקע אורך השאלונים והתכנים בשאלונים אלו.

תחת מבנה אחד או להפרידם לשני מבנים, הקשורים זה לזה (Diener, 1994; Diener et al., 1999). המחקר הנוכחי מתבסס על ההבנה כי יש להפריד בין השניים ולכן יבחן מצב רגשי כאפקט חיובי ואפקט שלילי של הילד.

תפקוד

תפקוד הילד ייבחן במחקר הנוכחי בהתבסס על שני מרכיבים: בעיות התנהגות וכשרים חברתיים. תפקודם של ילדים כרוך בהיבטים התפתחותיים ומקיף טווח רחב של התנהגויות המשקפות הסתגלות ושל התנהגויות המשקפות חוסר הסתגלות (Achenbach & Edelbrock, 1981). ראשית, תיבחנה בעיות ההתנהגות של הילד, אשר מסווגות בספרות למבנה רב ממדי, הכולל מבנה כללי של פסיכופתולוגיה כללית, מבנה דו גורמי של הפנמה והחצנה ומבנה רב גורמי המורכב מגורמים שונים כגון תוקפנות, אובססיביות קומפולסיביות, תלונות סומאטיות, עבריינות, פעילות יתר, חוסר תקשורת ונסוגה חברתית (Achenbach & Edelbrock, 1978). בנוסף, במהלך תקופת בית הספר הילד מתחיל לבלות זמן רב יותר בחברת בני גילו וכשריו החברתיים מקבלים תפקיד חשוב בתהליך החיברות שלו (סולברג, 1994) ולכן ייבחנו במחקר הנוכחי, כפי שמתבטאים בפעילויות שונות, בקשריו החברתיים ובבית הספר.

הסתגלותם של ילדים לאחר מאסר אב (X)

סקירת הידע הקיים מעלה תמונה מורכבת, אודות ההשפעות שיש למאסר אב על הסתגלות ילדיו, מה שעלול להתבטא במישור הרגשי (Gabel, 1992; Johnston, 1995a; Mazza, 2002; 1976, 1975; Schneller, 1977; Sack, 2005; Murray & Farrington, 1967; Morris, 1976) ובמישור התפקודי (Arditti, 2005; Fritsch & Burkhead, 1981; Gabel, 1992; Hagan, 1999; Johnston, 1995a; Mazza, 2002; Morris, 1967; Murray, & Farrington, 2005; Sack, 1976; Schneller, 1977). מרבית המחקרים חושפים השפעות שליליות (Arditti, 2005; Fritsch & Burkhead, 1981; Murray & Farrington, 2005), כאשר אמהות מדווחות על גילאי בית הספר היסודי כגילאים בהן ההשפעות השליליות ניכרות מאוד (לבנשטיין, 1980). להלן תיסקרנה השפעות המפורטות בספרות.

מצבם הרגשי של ילדים לאחר מאסר אב

מאסר אב עלול לתת את אותותיו ברווחתם הרגשית של ילדיו (Arditti, 2005; Bakker et al., 1978; Fritsch & Burkhead, 1981; Johnston, 1995a; Jorgensen et al., 1986; Murray & Farrington, 2005; Russell et al., 2006; Sack, 1977). תחושות קשות, כגון כאב, פחד, עצב, כעס ובדידות, מלוות את הילדים (Fritsch & Burkhead, 1981; Johnston, 1995a, 1995b; Mendez, 2001; Russell et al., 2006; Schneller, 1976). מה שמשפיע על הדימוי העצמי שלהם (Johnston, 1995a, 1995b, 1995c; Schneller, 1976).

התחושות הקשות של הילדים מתנקזות סביב האב, עונש המאסר והאם. באשר לתחושות כלפי האב, נמצא כי מרבית הילדים חשים געגועים לאב (Morris, 1965; Schneller, 1976). דאגה רבה לרווחתו בכלא ולצרכיו הבסיסיים (Johnston, 1995b; Nesmith et al., 2006).

קיימים מצבים בהם ילדים מפנימים את תחושות האם, ואז ניתן למצוא גם תחושות פחד מפניו וגם אמביוולנטיות בין תחושות אלו לבין תחושות של הערצה אליו (Nesmith et al., 2006). ילדים לעתים גם מפרשים את המאסר כאובדן האב וניתן למצוא אצלם תחושות אבל רגשי (Johnston, 1995c). כאשר אינם מבינים את נסיבות המאסר ותופסים אותו כרצוני או כאשר הם אינם יודעים עליו, הם עלולים לחוות אותו כדחייה או נטישה שלהם מצד האב. לכך עלולה להתלוות תחושת אשמה או האשמה של מי שסיפר להם עליו (Johnston, 1995c).

באשר לתחושות כלפי עונש המאסר של האב, מחקר איכותני (Nesmith et al., 2006) מלמד כי קיימים ילדים, בייחוד אלה שלא ביקרו בכלא, אשר חוששים ממנו ומהאנשים ששוהים בו. אחרים עסוקים ברצון שהאב ישתחרר. חלקם מבינים שהאב ביצע עבירה ולכן עליו לשלם ובאותה עת מתגעגעים ואינם רוצים שיהיה בכלא. יש שחשים חוסר הוגנות ופער בין חומרת העבירה שביצע האב, מנקודת מבטם, לבין העובדה שבשל כך הוא נלקח מהם. אצל חלקם נמצאה דילמה מוסרית ורגשית בשלב חיים שבו מתחילים להפנים כי קיימות השלכות להתנהגות בלתי חוקית אל מול הידיעה כי ההשלכות מענישות גם אותם.

באשר לתחושות כלפי האם, נמצא כי ילדים חשים את המתחים של אמם ומזדהים עמם, וזאת למרות שרבות מן האמהות מאמינות שהן מצליחות להסתיר זאת (Nesmith et al., 2006). ילדים רבים גם חשים אסירות תודה והערכה לאמהות ומביעים כלפיהן אמפטיה ורצון לעזור, לעתים באופן המוגזם לגילם (Johnston, 1995b; Nesmith et al., 2006). על רקע זה, רבים מהילדים, בשל החשש לפגוע ברגשות אמם, נמנעים מלהביע את תחושותיהם האוטנטיות לגבי המאסר והאב (Morris, 1965; Russell et al., 2006). בנוסף, אמהות עלולות לרמוז לילדים להימנע מלדון על האב האסיר, מה שעלול להזיק לדימוי העצמי שלהם ולגרום להם לחוות קונפליקטים של נאמנות וסמכות (Johnston, 1995a). לבסוף, אמהות שכועסות על האב האסיר, עלולות להשוות בין הילדים לבינו ולמעשיו, מה שמקשה על הילדים (Johnston, 1995a).

תפקודם של ילדים לאחר מאסר אב

התחושות הקשות, המאפיינות במקרים רבים את מצבם הרגשי של ילדים לאחר מאסר אביהם, עלולות להשפיע על תפקוד הילדים (Johnston, 1995a). מבחינת כשרים חברתיים, ממצאים שונים מצביעים על אחוז ניכר של התנהגות אנטי חברתית בקרב ילדים אלה (Johnston, 1975; Schneller, 1977; Sack, 2005; Murray & Farrington, 1995a) ועל בעיות אשר, על פי רוב, מתבטאות בבית הספר ומשולבות עם בעיות למידה וקושי לבצע מטלות לימודיות (לבנשטיין, 1980; מי עמי, 2004; Fritsch & Burkhead, 2004; Applied Behavioral Health Policy, 2004; Hagan, 1999; Johnston, 1995a, 1995b; Jorgensen et al., 1986; Mazza, 2002; Russell et al., 2006; Schneller, 1976). לכך מתווספות בעיות התנהגות של החצנה, כגון חוסר משמעת (Fritsch & Burkhead, 1981; Gabel, 1992; Johnston, 1995a, 1995b; Schneller, 1975, 1976), היפראקטיביות (Johnston, 1995a, 1995b; Murray & Farrington, 2005) ותוקפנות (Fritsch & Burkhead, 1981; Johnston, 1995a, 1995b; Schneller, 1975) ומנגד, גם בעיות התנהגות של הפנמה, כגון הסתגרות ונסיגה (Fritsch & Burkhead, 1981; Johnston, 1995a, 1995b; Schneller, 1975).

(1995b; Mazza, 2002; Murray & Farrington, 2005).

עם התבגרותם של הילדים, בעיות ההתנהגות עלולות למצוא את ביטוין גם בגילויי עבריינות (Fritsch & Burkhead, 1981; Gabel, 1992; Johnston, 1995a; Nesmith et al., 2005). בספרות מדווח על קשר בין ניסיון אבות אסירים בעצמם של אבות אסירים לבין המאסר שלהם ולפיכך נשמעת אזהרה מפני ההשפעה העוקבת שעלולה להתבטא אצל ילדיהם. הרמזים באשר לגילויי עבריינות בקרב הילדים מגבירים את החשש מהמשך גלגל של מאסר בין דורי (לבנשטיין, 1980; Applied Behavioral Health Policy, 2004; Gabel, 1992; Johnston, 1995a; Robins ; et al., 1974; Russell et al., 2006).

חשוב לציין כי אל מול מגמה מרכזית זו, קיימים גם ממצאים שבהם מתוארות השפעות חיוביות על הילדים. השפעות אלו כוללות עמידות ונטילת אחריות בבית (Morris, 1967; Nesmith et al., 2006).

סיכום הסתגלותם של ילדים לאחר מאסר/היעדרות אב

ממצאי מחקרים מראים כי קיים קשר בין הסיבה להיעדרו של האב לבין מצבם הרגשי והתפקודי של ילדיו. ככל שסיבת היעדרות בעלת סטיגמה שלילית יותר, כך מצבם הרגשי של הילדים יהיה קשה יותר ויהיו להם יותר קשיי תפקוד (רגב, 1976; Balcom, 1998). בשונה מהעדר בן משפחה מסיבות אחרות, מאסר רק לעתים רחוקות מעלה אמפטיה מהסביבה, מה שמאלץ את בני המשפחה הנותרים מאחור להתמודד עם סטיגמה חברתית שלילית גבוהה ביותר (לובנשטיין, 1989; Schneller, 1975; Balcom, 1998; Arditti, 2005). במחקר משווה (Murray & Farrington, 2005) נמצא כי בקרב בוגרים שאביהם היה אסיר בילדותם נמצאו יותר בעיות התנהגות ועבריינות, לאורך החיים ובגרות, מאשר בקרב בוגרים שגדלו עם שני הוריהם ובוגרים שחיו עם הורה אחד בלבד (לא בשל מאסר). במחקר משווה נוסף (סדן, 1987) שנערך בישראל נמצא כי לילדים של אסירים היה דימוי עצמי נמוך יותר ויותר בעיות התנהגות מילדים שחיו עם שני הורים ומילדים שאביהם נעדר מהבית בשל תפקיד (ימאי).

הקשר בין סיבת היעדר האב לבין מצבם הרגשי והתפקודי של ילדיו מוסבר בכך שתגובות הילד להיעדרות האב מושפעות מתגובות הסביבה לכך (רגב, 1976; Burgess, ; Balcom, 1998). הילד, בתהליך החיברות, מפנים ערכים חברתיים מקובלים בסביבתו. כשסיבת היעדרו של האב אינה עומדת בהלימה עם ערכים אלו נוצר אצל הילד קונפליקט, שעלול לגרום עמו תוצאות שליליות (רגב, 1976). יחס הסביבה הסטיגמטי גם מכביד ומחליש את כוחה של האם בהתמודדותה האישית ומקשה עליה לסייע לילדיה בהתמודדותם (לובנשטיין, 1989). הנזק כתוצאה מהסטיגמה מורחב גם על רקע שמירת המאסר בסוד, מן הסביבה ולעתים אף מן הילד עצמו (Hariston, 2002; Johnston, 1995c; Travis et al., 2005).

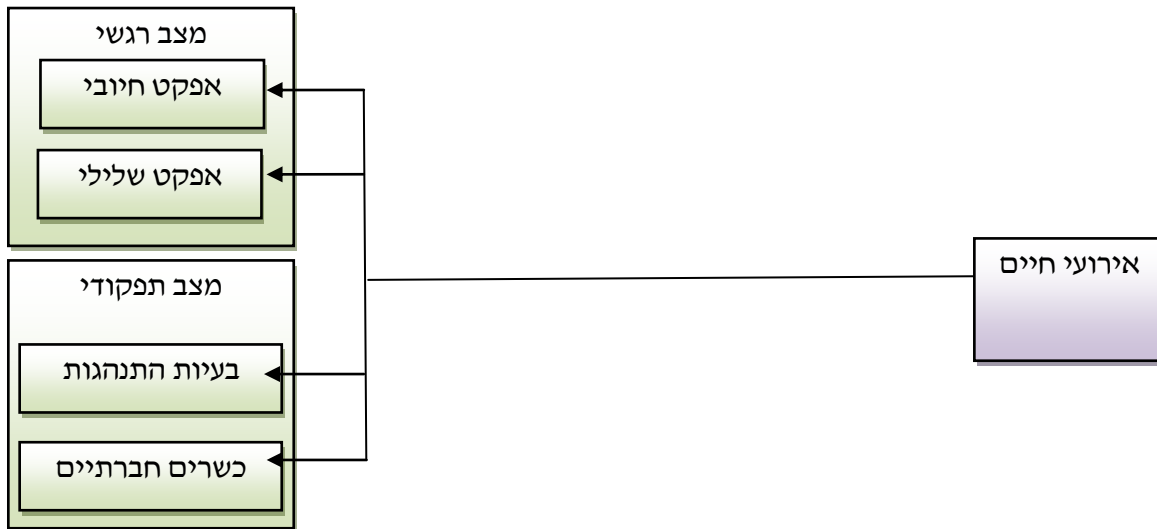
קשר עין ישיר ומגע פיזי, הקיים בין אבות אסירים לילדיהם, אם בצורת ביקורים בכלא ואם בצורת חופשות האב בבית, עשויים להקל על התחושות השליליות שגורם המאסר (Nesmith et al., 2006). אולם, קיימות משפחות רבות בהן לילדים אין כל קשר ישיר (ביקורים או חופשות)

עם אביהם האסיר, בשל סיבות שונות, וכאשר כן קיים קשר מעין זה, הוא מאופיין בתנאים מגבילים שונים (Morris, 1965; Hariston, 1995; Applied Behavioral Health Policy, 2004; Mumola, 2000; Nesmith et al., 2006).

יתכן אמנם שילדים של אבות אסירים, לעומת ילדים מסוימים ממשפחות חד הוריות אחרות, נפגשים עם אביהם, אולם הסטיגמה השלילית, החיים בצל הסוד והקשר המוגבל, המהווים חלק בלתי נפרד מחייהם של אלו הראשונים, עלולים לגרום עמם תוצאות שליליות ביותר. הממצאים באשר לקשר בין קיום או תדירות היחסים בין האב לילדים בקרב משפחות חד הוריות שבהן האב נעדר מהבית שלא בשל מאסר לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים סותרים וקיימים ממצאים אשר מדווחים כי כלל לא נמצא קשר זה (ראו למשל, רגב, 1976; Eirini, 2006). אי לכך, נשער כי בקרב קבוצת המחקר ימצאו אפקט חיובי נמוך יותר, אפקט שלילי גבוה יותר, שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים נמוכים יותר, מאשר בקבוצת הביקורת. כן, נשער כי מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים של אבות אסירים יהיה קשה יותר, גם כאשר יהיו דומים בכל המשתנים האחרים, כלומר, ההשתייכות לקבוצה (מחקר או ביקורת) תהווה את המשתנה המסביר את ההבדל במצב הרגשי והתפקודי.

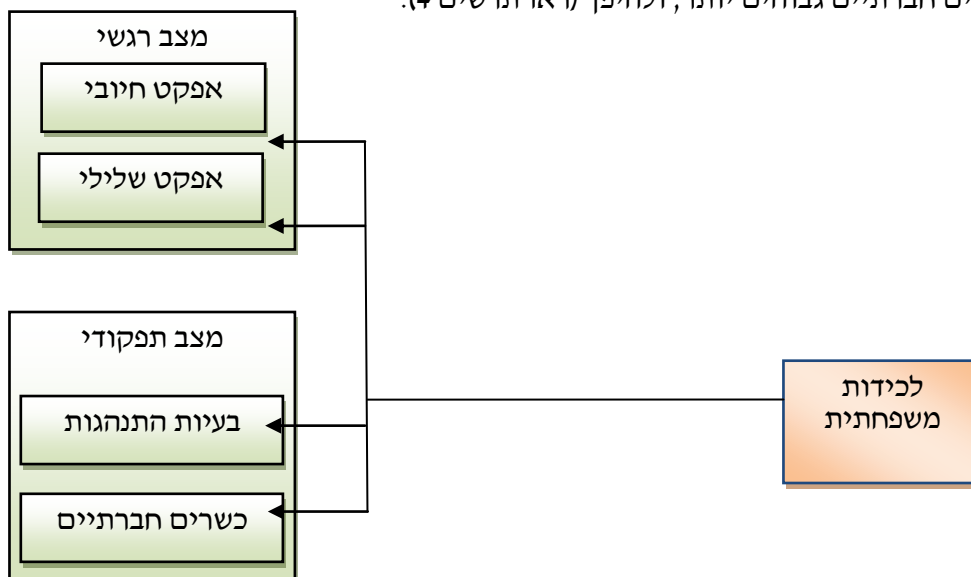
כפי שניתן ללמוד מסקירת הספרות, חומות הכלא מחוררות והשפעות המאסר ניכרות גם מחוץ לכותלי הכלא, אולם יש לזכור ולהתייחס גם לכך שההשפעות דו כיווניות, כלומר מהכלא החוצה, אך גם מהחוץ לתוך הכלא. בית הכלא, למרות תפקידו לנתק אדם מן הקהילה ולמרות היותו תחום בחומות, הנו חלק ממערכת חברתית רחבה, כך שהשוהים בו (אסירים ואנשי המקצוע שעובדים בו) מושפעים ומשפיעים מ/ועל אותה מערכת (Morris, 1965; Hariston, 2002; Russell et al., 2006; Schneller, 1976). חוקרים ואנשי מקצוע בתחום קוראים להידוק יחסי הגומלין בין שני צדי החומה על מנת ששיקום האסירים ומשפחותיהם יצליח (לבנשטיין, 1980; Morris, 1965; Parke & Clarke-Stewart, 2002; Travis et al., 2005). השערות המחקר הנוכחי נשענות על גישה זו, לפיה האב האסיר משפיע ומושפע (וחוזר חלילה) על ומ- משפחתו, שגם היא משפיעה ומושפעת (וחוזר חלילה) על ומ- האב ומה שקורה לו בתוך מערכת בית הכלא.

לו שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים נמוכים יותר, ולהיפך (ראו תרשים 3).

תרשים 3. תת מודל השערת המחקר השלישית

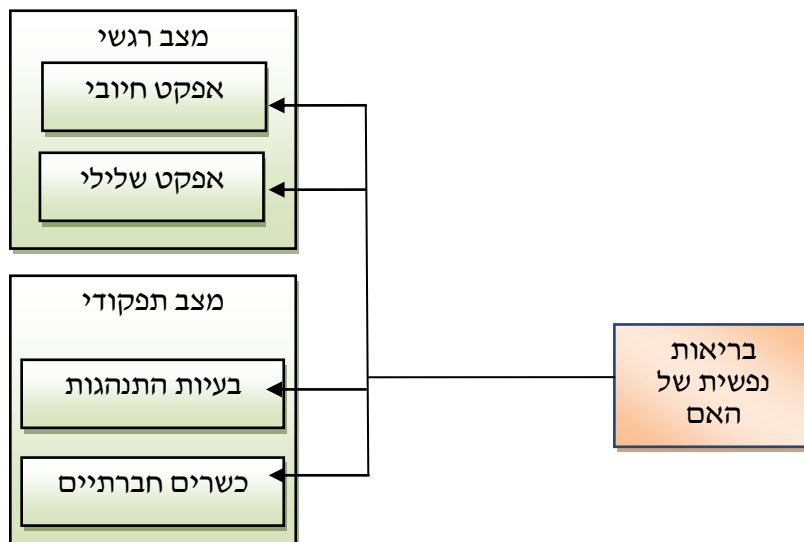
4) קיים קשר בין תפיסת הילד את מידת הלכידות המשפחתית לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ככל שהילד יתפוס את מידת הלכידות המשפחתית כגבוהה יותר, האפקט החיובי שלו יהיה גבוה יותר, האפקט השלילי יהיה נמוך יותר, וכך יהיו לו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים גבוהים יותר, ולהיפך (ראו תרשים 4).

תרשים 4. תת מודל השערת המחקר הרביעית

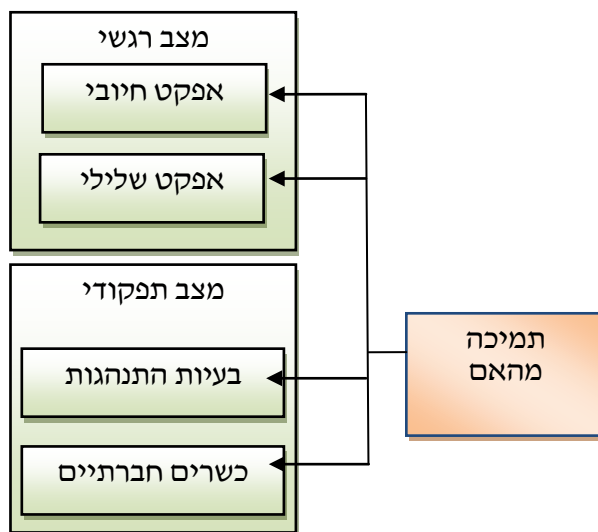
5) קיים קשר בין הבריאות הנפשית של האם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. ככל שבריאותה הנפשית של האם תהיה נמוכה יותר⁶, כך האפקט החיובי של הילד יהיה נמוך יותר והאפקט השלילי גבוה יותר ויהיו לו שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים נמוכים יותר, ולהיפך (ראו תרשים 5).

⁶ ניתן גם לחלוקה: רווחה נפשית נמוכה יותר ומצוקה נפשית גבוהה יותר.

תרשים 5. תת מודל השערת המחקר החמישית

6) קיים קשר בין תפיסת הילד את מידת התמיכה מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ככל שהילד יתפוס את מידת התמיכה ההורית מהאם כנמוכה יותר, כך האפקט החיובי שלו יהיה נמוך יותר והשלילי גבוה יותר ויהיו לו שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים נמוכים יותר, ולהיפך (ראו תרשים 6).

תרשים 6. תת מודל השערת המחקר השישית

7) משאבי הילד (לכידות משפחתית, בריאות נפשית של האם ותמיכה מהאם) יימצאו כמתננים את הקשר שבין חומרת הלחצים שחווה (היעדרות האב ואירועי החיים) לבין מצבו הרגשי והתפקודי (ראו תרשים 1).

8) קשרי המודל ייבחנו גם בהשוואה בין קבוצת המחקר לבין קבוצת הביקורת. מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים של אבות אסירים יהיה קשה יותר, גם כאשר יהיו דומים בכל המשתנים האחרים, כלומר, ההשתייכות לקבוצה (מחקר או ביקורת) תהווה את המשתנה המסביר את ההבדל במצב הרגשי והתפקודי.

שיטה

מדגם ודגימה

במחקר השתתפו 171 ילדים ואמהותיהם: 110 ילדים לאבות אסירים (קבוצת המחקר), ו-61 ילדים שאביהם אינו מתגורר בבית ואינו אסיר (קבוצת הביקורת). כמות המשתתפים נקבעה טרם תחילת איסוף הנתונים, על-סמך ניתוח עוצמה (Ad-hoc power analysis). באופן ספציפי, על-פי מחקרים שפורסמו בתחום גודל האפקט הצפוי בין מדדי המחקר הוא גודל אפקט בינוני עד קטן (0.20). בהתאם לכך, נערך ניתוח עוצמה לשם קבלת אומדן גודל המדגם בכדי לעמוד בפרמטרים של מדד אלפא 0.05, עוצמה של 80% לגילוי התופעה וגודל אפקט של 0.20. התוצאה הראתה כי לשם כך יש לגייס לכל הפחות 190 משתתפים (Faul, Buchner, & Lang, 2009). למספר משתתפים זה נערך מאמץ להגיע.

קבוצת המחקר:

אוכלוסיית קבוצת המחקר כללה ילדים לאבות אסירים ואמהותיהם, אשר ענו על הקריטריונים הבאים: 1. ילדים בגילאי 7-13; 2. הילדים מתגוררים עם האם; 3. אבי הילדים שהה בכלא בזמן איסוף הנתונים; 3. ילדים ואמהות דוברי עברית בסיסית; 4. ילדים אשר יודעים על מאסר האב.

בישראל לא קיימת רשימה של שמות כל הילדים שאביהם אסיר, אשר יכלה לשמש כמסגרת דגימה עבור המחקר הנוכחי. אי לכך, נערכה פנייה לשירות בתי הסוהר בבקשה לערוך דגימה הסתברותית של אבות במספר בתי כלא בארץ בכדי להגיע אל ילדיהם. שירות בתי הסוהר סירב לפנייה זו.

בספרות מומלץ להגיע לאוכלוסיות שקשה לגייס אותן להשתתפות במחקרים דרך סוכנויות אשר מפעילות תכניות עבורן (Miranda, Azocar, Organista, Munoz, & Lieberman, 1996). לכן, ההגעה לילדים ואמהותיהם במחקר הנוכחי נערכה באמצעות הרשות לשיקום האסיר, אשר מפעילה בשיתוף פרויקט פר"ח את תכנית "פר"ח ילדי אסירים" (ראו נספח א'). בידי הרשות קיימת מידי שנה רשימה עדכנית של ילדים שאבותיהם הביעו רצון שילדיהם ישתתפו בפרויקט באותה שנה או שעובדות סוציאליות של המשפחות הפנו. לאחר שהצעת המחקר אושרה על ידי ועדת המחקרים של הרשות, הוחלט שהחוקרת תעבוד עם הרשות בשיתוף. לאחר אישור זה, גיוס משתתפי קבוצת המחקר כלל מספר שלבים:

שלב א': רשימת הילדים שהיו מועמדים להשתתף בפרויקט פר"ח ילדי אסירים בשנים תשס"ט-תש"ע שמשה כמסגרת הדגימה עבור קבוצת המחקר. נציגי הרשות לשיקום האסיר, ערכו מתוך מסגרת זו רשימה של כל הילדים ברשימה שעונים על הקריטריונים של המחקר ופרטיהם, סה"כ 293 ילדים.

שלב ב': שליחת מכתב לאמהות על ידי צוות הרשות לשיקום האסיר (ראו נספח ב'), אשר בו הוצג המחקר וחשיבותו עבורן, עבור משפחתן ועבור משפחות המתמודדות עם מצבים דומים. האמהות התבקשו ליצור קשר עם הרשות לשיקום האסיר במידה ואינן מוכנות שהרשות תעביר את שמן לצוות המחקר. מתוך כל המכתבים שנשלחו, מעטפות, אשר היו מיועדות ל-16 ילדים ואמהותיהם חזרו, שכן הכתובת לא הייתה נכונה. בנוסף לכך, אם של ילד אחד יצרה קשר ואמרה שאינה מוכנה להעביר את שמה לצוות המחקר. מעניין לציין כי היו 9 משפחות שהתקשרו במטרה

הפוכה - לציין שהן כן מעוניינות להשתתף במחקר ומצפות ליצירת הקשר עמן.

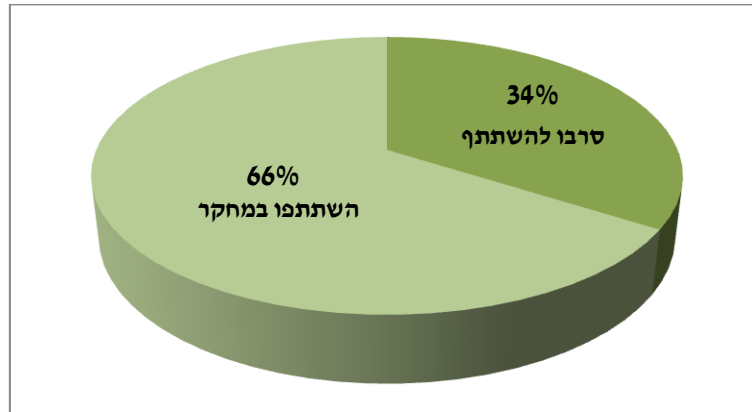
שלב ג': נציגי הרשות לשיקום האסיר העבירו לידי החוקרת את שמות 276 הילדים שענו על קריטריוני המחקר ושהמכתבים שלהם לא חזרו ושמהותיהן לא הביעו התנגדות להעברת שמן.

שלב ד', יצירת הקשר: החוקרת ניסתה להשיג כל אחת מן האמהות, במטרה לגייס אותה להשתתף במחקר. שיחות הטלפון המקדימות נערכו על פי פרוטוקול פנייה אחיד, שנקבע טרם התחלת איסוף הנתונים (ראו נספח ג'). בעוד שגיוס אוכלוסיות מסוימות למחקר עלול להיות קשה ולהעלות בעיות שונות מבחינה מתודולוגית, אין לוותר על מחקרים אלו. זאת מכיוון שקיים לגביהן ידע מועט (Reesman & Brice, 2007) והם מהותיים לצבירת ידע על תפיסות של אוכלוסיות שכמעט אינן מיוצגות במחקר כיום. לפיכך, כל פרט ופרט במהלך גיוס הילדים והאמהות היה מושתת על הניסיון הידוע בתחום תוך רגישות נדרשת למצב האמהות והמשפחות, וזאת על מנת להגביר את הסיכוי לשיתוף פעולה של המשתתפים. במקרים רבים היה צריך להתקשר מספר פעמים בשעות שונות של היום והערב עד שהאם יכלה להתפנות לשוחח עם החוקרת. בקרב מספר משפחות התברר כי האמהות היו בתקופה עמוסה ולא יכלו לשתף פעולה עם המחקר (למשל, לאחר שנולד תינוק במשפחה או בזמן תקופת עומס בעבודה) ואילו כשנערכה פנייה נוספת לאחר תקופת זמן הן התפנו להשתתפות במחקר.

יצירת הקשר הייתה קודם כל עם המשפחות בהן האב עתיד היה להשתחרר במועד קרוב יותר, על מנת שניתן יהיה להגיע לכמה שיותר ילדים רלוונטיים למחקר. אולם, התברר כי חלק מהנתונים ברשימה השתנו מאז שמולאו, כיוון שבמקרים רבים עולים האסירים לועדות הדנות לגבי מועד שחרור מוקדם יותר ולא ניתן לחזות זאת מראש. כתוצאה מכך, רק לאחר שהחוקרת יצרה קשר עם האמהות נודע כי אבותיהם של 33 ילדים מתוך הרשימה כבר השתחררו מהכלא ולכן הם לא היו רלוונטיים למחקר הנוכחי. כמו כן, התברר כי 22 ילדים נוספים לא היו רלוונטיים למחקר: מתוכם, אב של שני ילדים שוחרר למעצר בית ועדיין לא נשפט; ילדה אחת לא הייתה בטווח הגילאים הרלוונטיים; ילד שסובל מאוטיזם ולא יכול להשתתף והאם לא מבינה עברית; 18 ילדים שהם ו/או אמהותיהם לא יודעים עברית ברמה בסיסית על מנת לענות על השאלון. לאחר שלא אותרו ונשלחו אליהן הודעות נוספות, אמהות של 3 ילדים חזרו אלינו ומתוכם 1 ילד לא היה רלוונטי למחקר שכן האב השתחרר ו-2 ילדים השתתפו במחקר. לאחר הורדת הילדים שלא היו רלוונטיים למחקר הנוכחי, נשארו 220 ילדים מתוך 276 הילדים שהיו ברשימה המקורית. מתוכם, אמהותיהן של 54 ילדים לא אותרו, מסיבות שונות, למרות שנערכו פניות חוזרות טלפוניות ובדואר. סך הכל נוצר קשר עם 168 משפחות רלוונטיות למחקר. מתוכם, ב-56 מקרים הילדים לא רואיינו בשל סירוב (אמהותיהם של 35 ילדים לא הסכימו שהם או ילדיהן ישתתפו במחקר, 7 ילדים לא הסכימו בעצמם להשתתף במחקר, אבותיהם של 2 ילדים לא הסכימו שהם או אמהותיהם ישתתפו במחקר ו-12 ילדים ו/או אמהותיהם התחרטו לאחר שכבר הסכימו להשתתף במחקר).

יחד עם האם שלא הסכימה לרשות לשיקום האסיר להעביר את שמה, מדובר על 57 מקרים בהם הילדים לא רואיינו בשל סירוב (כלומר 34% סירוב; ראו תרשים 7). במחקרים בהם מקור המידע היו נשים של אבות אסירים מדווחים שיעורי נשירה (בעקבות אי איתור או חוסר שיתוף פעולה) הנעים בין 20% ל-30% (ראו למשל, לבנשטיין, 1980; Schneller, 1965; Morris,

1976). מחקרים אלו לא כללו ילדים ויתכן שזו הסיבה ששיעורי הנשירה המדווחים בהם נמוכים במקצת מאלו במחקר הנוכחי. בסוף התהליך נכללו 110 ילדים של אבות אסירים, ואמהותיהם, שהשתתפו במחקר (כלומר 66% השתתפות במחקר; ראו תרשים 7).

תרשים 7. אחוזי השתתפות בקבוצת המחקר

בהתבסס על הרשימה שהועברה מהרשות לשיקום האסיר, נערכה בדיקה של נתוני ילדי קבוצת המחקר שהשתתפו במחקר, בהשוואה לנתונים של הילדים שסירבו או לא אותרו (ההשוואה הנה רק בנתונים שהיו קיימים ברשימה). מבחני t למדגמים בלתי תלויים לא העלו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות בגיל ($t(234)=-.521, p>0.05$) ובמספר הילדים ($t(232)=-.27, p>0.05$). מבחן χ^2 לא העלה הבדל מובהק במין הילד ($\chi^2(1)=1.62, p>0.05$). לגבי סוג העבירה, הנתונים מוצגים בלוח 1. כפי שניתן ללמוד מהלוח, במרבית סוגי העבירה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות. לעומת זאת, נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות בעבירות של הריגה, ניסיון לרצח, חבלה גופנית חמורה והסעת/הלנת עובדים לא חוקיים בלבד. בהשוואה לילדים שלא אותרו או סרבו להשתתף במחקר, בקרב קבוצת הילדים שהשתתפו במחקר היו יותר ילדים שאבא שלהם הורשע בגין עבירת הריגה, ניסיון לרצח, חבלה גופנית חמורה והסעת/הלנת עובדים לא חוקיים.

לוח 1. סוג העבירה – השוואה בין הילדים שהשתתפו בקבוצת המחקר לבין אלו שלא אותרו או סרבו

השוואה	df	התפלגות (%)		משתנה וערכים
		לא אותרו או סרבו (n=116)	השתתפו במחקר (n=110)	
χ^2				עבירת האב
.07	1	22	21	סמים
.25	1	33	28	רכוש
1.04	1	3	6	רצח
10.51**	1	1	11	הריגה

השוואה	df	התפלגות (%)		משתנה וערכים
		לא אותרו או סרבו (n=116)	השתתפו במחקר (n=110)	
χ^2				
6.09*	1	2	9	ניסיון לרצח
3.21	1	0	3	סיוע לרצח
3.09	1	3	9	אלימות במשפחה
12.19**	1	0	10	חבלה גופנית חמורה
.20	1	14	12	סחיטה ואיומים
.07	1	22	21	תקיפה
1.84	1	10	5	תקיפת שוטרים
4.30*	1	0	4	הסעת/הלנת עובדים לא חוקיים
.01	1	8	8	גילוי עריות
.01	1	9	9	מין
.49	1	8	5	תעבורה
.47	1	4	6	החזקת נשק
.13	1	9	11	הונאה ומרמה
.70	1	6	4	קשר לביצוע פשע

* $p < .05$, ** $p < .01$.

קבוצת הביקורת:

אוכלוסיית קבוצת הביקורת כללה ילדים בגילאי 7-13, שאביהם אינו אסיר ולא גר בבית (בשל גירושין, פרידה או מוות). גיוס משתתפי קבוצת הביקורת כלל מספר פעולות: ראשית, כל האמהות שהשתתפו במחקר, מקבוצת המחקר ומקבוצת הביקורת, התבקשו לחשוב על חבר של הילד, שאביו אינו מתגורר עמו בבית והוא אינו אסיר ולבדוק עם אם החבר אם תסכים לשתף פעולה עם המחקר. במידה שכן, נערכה אליה פנייה כקבוצת ביקורת. למרות מחקרים קודמים שעשו שימוש מוצלח בשיטת דגימה זו קרב אוכלוסיות בעלות מאפיינים דומים (למשל: טייכמן ורהב, 2004; פלג-אורן, 2001; Gagnon, Swaine, ; 2006; Charron-Prochownik et al., 2006; Friedman, & Forget, 2005; Kirtava, Drews, Lally, Dilley, & Evatt, 2003), במחקר הנוכחי גויסו 9 ילדים בלבד באמצעות שיטה זו, שיתכן כי לא מותאמת וכרוכה ברגישות עבור אוכלוסיית המחקר.

אי לכך, היה צורך בפעולות גיוס נוספות. לאחר שוועדת מחקרים של מנהל השירותים החברתיים בעיר במרכז הארץ אישרה את הצעת המחקר, עובדות סוציאליות ממספר מחלקות לשירותים חברתיים העבירו לידי החוקרת רשימה של אמהות לילדים שעונים על הקריטריונים של קבוצת הביקורת והביעו הסכמה להשתתף במחקר. החוקרת יצרה עם אמהות אלה קשר טלפוני, הציגה את המחקר וקבעה עמן מועד להעברתו בבית המשפחה. לאחר שלב זה, גויסו לקבוצת הביקורת 39 ילדים נוספים. פעולת גיוס נוספת כללה דגימת כדור שלג, דהיינו פנייה

למכרים, בעיקר אנשי מקצוע שעובדים עם משפחות וילדים (עובדים סוציאליים, מורים ומנהלי מועדוניות), בבקשה לסיוע בהעברת פרטי אמהות של ילדים שעונים על הקריטריונים. לאחר שהועברו הפרטים יצרה החוקרת עם האמהות קשר ו-13 ילדים נוספים השתתפו במחקר. בסוף התהליך נכללו בקבוצת הביקורת 61 ילדים של אבות שלא גרים בבית ולא שוהים במאסר.

מאפייני המשתתפים

מאפייני הרקע של קבוצת המחקר בהשוואה לקבוצת הביקורת מוצגים בלוחות 2-3. כפי שניתן לראות, לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות במשתנים: דת המשפחה, מצב כלכלי של המשפחה, הכרת המשפחה בשירותי הרווחה, מצב בריאותי של האם, מין הילד המשתתף במחקר, ארץ לידת הילד המשתתף במחקר, מסגרת בית הספר של הילד המשתתף במחקר, מצב בריאותי של הילד המשתתף במחקר, האם הילד קיבל טיפול פסיכולוגי, ארץ לידת האב, מספר שנות נישואין בין האם לאב של הילד המשתתף במחקר, מספר שנות לימוד של האם וגיל האב. הבדלים נמצאו במשתנים הבאים: אורח חיים של המשפחה, תמיכה מהמוסד לביטוח לאומי, ארץ לידת האם, מצבה המשפחתי של האם, אחוזי משרת האם, מגורי האב לפני ההיעדרות, גיל האם, גיל הילד המשתתף במחקר, האם הילד השתתף בפרויקט פר"ח ומספר הילדים במשפחה. בהשוואה לקבוצת הביקורת, בקבוצת המחקר היו יותר משפחות דתיות ומסורתיות ופחות משפחות חילוניות; פחות אמהות שמקבלות קצבה ובקרב אלה שמקבלות, יותר אמהות מקבלות קצבת הבטחת הכנסה, בהשוואה לקבוצת הביקורת, בה יותר אמהות מקבלות קצבת מזונות מהמוסד לביטוח לאומי. נמצא גם כי בקרב אמהות קבוצת המחקר היו יותר עולות, יותר נשואות ופחות גרושות. כמו כן יותר אמהות מקבוצת המחקר לא עבדו, עבדו כעקרות בית או עבדו באחוזי משרה נמוכים יותר; יותר ילדים מקבוצת המחקר השתתפו בפרויקט פר"ח; ויותר אבות מקבוצת המחקר התגוררו בבית לפני היעדרותם בשל המאסר.

עוד ניתן ללמוד מהממצאים המוצגים בלוח 2 כי ממוצע גילאי הילדים בקבוצת המחקר נמוך יותר מממוצע גילאי הילדים בקבוצת הביקורת, אך חשוב להדגיש כי מדובר בהבדלי ממוצעים זעירים (ממוצע גיל 9.54 בקרב ילדי קבוצת המחקר לעומת ממוצע גיל 9.57 בקרב ילדי קבוצת הביקורת). בנוסף לכך, נמצא כי ממוצע גילאי אמהות קבוצת המחקר נמוך יותר מממוצע גילאי האמהות מקבוצת הביקורת, שוב, מדובר בהבדלים יחסית לא משמעותיים (ממוצע גיל של 36.71 לאמהות קבוצת המחקר מול ממוצע גיל של 37.10 לאמהות קבוצת הביקורת). לבסוף, נמצא כי בקרב משפחות קבוצת המחקר יש יותר ילדים בהשוואה למשפחות קבוצת הביקורת.

לוח 2. מאפיינים דמוגרפיים ונתוני רקע של משתתפי שתי הקבוצות – השוואה במשתנים סטגוריאליים

χ^2	df	התפלגות (%)		משתנה וערכים
		קבוצת הביקורת	קבוצת המחקר	
4.81*	1	n=59 93.2 6.8	n=108 80.6 19.4	ארץ לידת האם ישראל אחר

השוואה		התפלגות (%)		משתנה וערכים
χ^2	df	קבוצת הביקורת	קבוצת המחקר	
56.58**	4	n=59	n=108	מצב משפחתי של האם
		5.1	5.6	רווקה
		5.1	62.1	נשואה
		74.6	30.5	גרשה
		5.1	0	אלמנה
1.13	2	10.1	1.8	חיה עם בן זוג קבוע
		n=59	n=108	דת המשפחה
		83.1	80.6	יהודית
		16.9	17.6	מוסלמית
		0	1.8	נוצרית
23.39**	2	0	0	דרוזית
		n=59	n=108	אורח החיים של המשפחה
		76.3	38.9	חילונית
		22	42.6	מסורתית
		1.7	18.5	דתית
14.65**	4	0	0	חרדית
		n=59	n=108	אחוזי משרת האם
		15.2	29.6	לא עובדת/עקרת בית
		8.5	20.4	פחות מחצי משרה
		30.51	26.8	חצי משרה
3.18	4	5.1	5.6	יותר מחצי משרה
		40.7	17.6	משרה מלאה
		n=53	n=108	מצב כלכלי של המשפחה
		35.8	25.9	קשה ביותר
		32.1	30.6	קשה
1.21	1	28.3	35.2	ממוצע
		3.8	6.5	טוב
		0	1.8	טוב מאוד
		n=61	n=108	משפחה מוכרת לשירותי הרווחה
		83.6	81.5	כן
30.21**	3	16.4	18.5	לא
		n=59	n=108	תמיכה של ביטוח לאומי
		52.5	22.2	לא מקבלת קצבה
		16.9	59.3	קצבת הבטחת הכנסה
		15.3	5.6	קצבת מזונות
1.43	2	15.3	12.9	קצבת נכות
		n=59	n=106	מצב הבריאות של האם
		74.6	79.2	תקין
		5.1	1.9	סובלת מנכות נפשית
		20.3	18.9	סובלת מנכות פיזית
.86	1	n=61	n=110	מין הילד
		57.4	50	זכר
		42.6	50	נקבה
1.64	1	n=59	n=110	ארץ לידת הילד
		100	97.3	ישראל
		0	2.7	אחר

השוואה		התפלגות (%)		משתנה וערכים
χ^2	df	קבוצת הביקורת	קבוצת המחקר	
.05	1	n=59	n=109	הילד קיבל טיפול פסיכולוגי
		16.9	15.6	כן
		83.1	84.4	לא
43.18***	1	n=59	n=110	הילד השתתף בפרויקט פר"ח
		8.5	60.9	כן
		91.5	39.1	לא
3.91	3	n=58	n=109	מסגרת חינוך של הילד
		82.8	74.3	חינוך ממלכתי רגיל
		8.6	6.4	כיתה מיוחדת בחינוך רגיל
		8.6	16.5	חינוך ממלכתי דתי
		0	2.8	חינוך מיוחד
5.12	4	n=59	n=110	מצב בריאות של הילד
		3.4	0	גרוע ביותר
		0	1.8	גרוע
		6.8	9.1	ממוצע
		20.3	21.8	טוב
		69.5	67.3	טוב מאוד
2.67	1	n=53	n=102	ארץ לידת האב
		90.6	80.4	ישראל
		9.4	19.6	אחר
13.78**	1	n=59	n=107	מגורי האב לפני ההיעדרות
		32.2	90.6	בית המשפחה
		67.8	9.4	לא בבית

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

לוח 3. מאפיינים דמוגרפיים ונתוני רקע של משתתפי שתי הקבוצות – השוואה במשתנים רציפים

t	קבוצת הביקורת			קבוצת המחקר			משתנה
	SD	M	N	SD	M	N	
-2.65**	1.47	2.75	59	.97	3.25	108	מספר הילדים במשפחה
-6.30	4.73	7.55	53	4.96	12.71	108	שנות נישואין עם האב
.41**	6.33	37.10	59	5.03	36.71	107	גיל האם
.26	2.65	11.30	56	2.31	11.41	103	שנות לימוד של האם
.12*	-2.08	9.57	61	1.83	9.54	110	גיל הילד
-.02	-7.08	40.48	54	6.51	40.50	107	גיל האב

* $p < .05$, ** $p < .01$.

כלי המחקר

למחקר היו שני מקורות מידע מרכזיים: אמהות וילדים, שהשיבו על מספר שאלונים. להלן יוצגו כלי המחקר בהתאם למדדים אותם בחנו. יש לציין כי בשל מגבלות גודל המדגם לא נערכו בדיקות של ניתוח גורמים במשתנים הרלוונטיים. לוח 30 בנספח ד' מציג את כל מדדי ומשתני המחקר, השאלון הבוחן אותם, מספר הפריטים ומקדמי המהימנות שלהם.

שאלון נתונים דמוגרפיים ושאלות רקע (ראו נספח ה' ו-ו')

השאלון, שהועבר לאמהות שתי הקבוצות, כלל שאלות על פרטים אישיים של האם (למשל ארץ לידה), של הילד המשתתף במחקר (למשל מין, "האם הילד/ה המשתתפת/ת במחקר מקבל/ת טיפול?") ושל המשפחה (למשל מספר ילדים). בנוסף, כלל השאלון שאלות על האב ועל היעדרותו מהבית, כאשר לקבוצת המחקר השאלות היו על מאסר האב (למשל עבירת האב, זמן ריצוי המאסר, מועד השחרור ומספר מאסר) ולקבוצת הביקורת השאלות היו על היעדרות האב (למשל ממתן לא שוהה בבית ומדוע).

מדד מצב רגשי ותפקודי של הילד

מדד רגשי

שאלון אפקט חיובי ושלילי (Positive and Negative Affect Scale for children,)

(PANAS-C; נספח ז')

השאלון הועבר לילדי שתי הקבוצות בכדי לבחון את מצבם הרגשי: החיובי והשלילי, מתפיסתם. השאלון פותח במקור למבוגרים (Watson et al., 1988; Watson & Clark, 1991) והותאם לילדים על ידי לאורנט ואחרים (Laurent et al., 1999), בהתבסס על גישה המצדדת בהפרדה בין סוגי האפקט ועל מדגם שכלל 707 ילדים. במחקר זה ייעשה שימוש בתרגום, כפי שהוצג במחקרה של זיימן (2004).

השאלון כולל 27 פריטים, 12 המייצגים אפקט חיובי ו-15 המייצגים אפקט שלילי. פריטי האפקט החיובי מתארים תחושת נעימות ועוררות (למשל "עד כמה את/ה מלא אנרגיה", "עד כמה את/ה מגלה עניין?"), ואילו פריטי האפקט השלילי מתארים תחושות מצוקה (למשל "עד כמה את/ה מדוכא/ת?", "עד כמה את/ה עצבני?"). הילדים ציינו על פני סולם בן 5 דרגות (1=מעט מאוד; 2=מעט; 3=במידה בינונית; 4=די הרבה; 5=הרבה מאוד) עד כמה הם חשים כמתואר בכל פריט בשבועות האחרונים (Laurent et al., 1999).

באשר לתוקף השאלון, ניתוח גורמים העלה כי הפריטים נחלקים לשני תתי סולמות,

כמשוער. נמצא גם קשר חיובי בין ציון האפקט השלילי לבין הציון במדד ה-CDI (Kovacs, 1985), המודד דיכאון ($r=.60, p<.001$) והציון במדד ה-STAIC (Spielberger, 1973), המודד חרדה ($r=.68, p<.001$) וקשר שלילי בינם לבין ציון האפקט החיובי (בהתאמה, $r=-.55, -.30, p<.001$). לבסוף, ציון אפקט שלילי גבוה יותר ואפקט חיובי נמוך יותר נמצא בקרב ילדים מטופלים (Laurent et al., 1999). באשר למהימנות השאלון, במחקר הנוכחי נמצאה מהימנות פנימית של α קרונבאך .72. בפריטי האפקט החיובי ו- .75. בפריטי האפקט השלילי.

הציון בתתי-הסולמות חושב כסכום התשובות לפריטים הכלולים בכל אחד מהם ; ככל שהציון באפקט השלילי גבוה יותר, כך תחושות הנחקר היו שליליות יותר, ולהיפך. השאלון בוחן את תפיסת הילדים את האפקט החיובי והשלילי שהם חשים. לכן, כאשר יופיעו בהמשך הביטויים 'אפקט שלילי' ו-'אפקט חיובי', הכוונה היא לתפיסת הילדים אותם.

מדד תפקודי

שאלון התנהגות לילדים (Child Behavior Checklist, CBCL; ראו נספח ח')

השאלון הועבר לאמהות שתי הקבוצות בכדי ללמוד על בעיות התנהגות ויכולות חברתיות של ילדיהן. הוא פותח על ידי אכנבך (Achenbach, 1978), בהתבסס על סקירת ספרות ותיאורי מקרה וחולק לקבוצות גיל (Achenbach, 1978; Achenbach & Edelbrock, 1979). הגרסה בעברית נלקחה ממחקרה של קליינמן (1993).

השאלון כולל 2 חלקים : (1) 20 פריטים הבוחנים כשרים חברתיים (Social competence), שכולל שלושה היבטים : א. השתתפות בפעילויות - כמות ואיכות השתתפות הילד בספורט, תחביבים, פעילויות ומשחקים שאינם ספורט, מטלות ועבודות (למשל "בהשוואה לילדים אחרים בני גילו כמה זמן עוסק ילדך בכל אחת מפעולות הספורט?", "חוץ מספורט, איזה תחביבים, פעילויות ומשחקים אחרים אהובים על ילדך?"). ב. יכולת חברתית - חברות הילד בארגונים, מספר חברים וקשרים עם, התנהגות עם אחרים ולבד (למשל "כמה חברים קרובים יש לילדך?", "באיזה תנועות נוער, או מועדון, ילדך חבר?"). ג. יכולת למידה בבית ספר - ממוצע ההישגים של הילד בנושאים לימודיים, מיקום בכיתה רגילה או מיוחדת, קצב התקדמות, קיומן או היעדרן של בעיות בבית ספר (למשל "האם ילדך לומד בכיתה מיוחדת?", "האם ילדך נשאר כיתה?"); (2) 113 פריטים הבוחנים בעיות התנהגות, המורכבים משלושה גורמים : א. מוחצנות (Externalizing), הכולל פריטים שקשורים לבעיות שבין הפרט לסביבותיו, ביניהן תוקפנות והיפראקטיביות (למשל "הורס חפצים השייכים לו", "כועס, זועף הרבה"). ב. מופנמות (Internalizing), הכולל פריטים שקשורים לבעיות שבין הפרט לבין עצמו, ביניהן חרדה, תלונות סומאטיות, דיכאון ואי תקשורת (למשל "חש סחרחורת", "דאגן"). ג. בעיות התנהגות אחרות, הכולל פריטים שמתארים בעיות אחרות (למשל "אלרגיה", "מתנהג כמו בן המין השני"). בחלק זה, על האמהות היה לדרג על סולם בן 3 דרגות (0=לא נכון ; 1=נכון לפעמים או קצת נכון ; 2=נכון מאוד/נכון לעתים קרובות), עד כמה המשפטים מתארים את הילד היום או במשך השנה האחרונה (Achenbach, 1978).

באשר לתוקף השאלון, נמצא קשר בין סולם זה לבין Connors Parent Questionnaire ולבין Quay-Paterson Revised Behavior Problem Checklist (Barkley, 1990). נמצא גם כי בהשוואה למדגם שאינו קליני, למדגם קליני ציון גבוה יותר בבעיות התנהגות (רוני, 1983 ; Achenbach & Edelbrock, 1979; Zilber, Auerbach, & Lerner, 1994). אכנבך ואדלברוק (Achenbach & Edelbrock, 1979) מדווחים בקבוצת הגיל 6-11 על מהימנות של מבחן – מבחן חוזר (עם פער של 7 ימים) $r=.82$ בקרב מדגם של בנים, ו- $r=.88$ בקרב מדגם בנות ($p<.001$). כן נמצא קשר בין תשובות אם לאב $r=.79$ עבור קבוצת בנים, ו- $r=.63$ עבור הבנות. באשר למחקר הנוכחי, עבור תת הסולמות של כשרים חברתיים לא ניתן לחשב מהימנות כעקיבות פנימית, מכיוון

שמדובר בשאלות נפרדות בסולמות שונים. עבור הסולם של בעיות התנהגות נמצאה מהימנות פנימית של α קרונבאך 0.95.

עבור הסולם של כשרים חברתיים, לאחר היפוך הפריטים בהתאם להוראות צינון, לכל משתתף חושבו 3 ציונים על ידי סכום התשובות לפריטים שנכללו בכל אחד מהסולמות: (1) 'השתתפות בפעילות', ככל שהציון נמוך יותר הילד השתתף בפחות פעילויות, ולהיפך; (2) 'יכולת חברתית', ככל שהציון נמוך יותר יכולתו החברתית של הילד הייתה נמוכה יותר, ולהיפך; (3) 'יכולת למידה בבית הספר', ככל שהציון נמוך יותר יכולת הלמידה של הילד הייתה נמוכה יותר, ולהיפך. בהתייחס ל'בעיות התנהגות', לכל משתתף חושב ציון 'בעיות התנהגות' כסכום התשובות לכל 113 הפריטים; ככל שהציון גבוה יותר, כך לילד היה שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות, ולהיפך.

מדד אירועי חיים

שאלון אירועי חיים (The Life Event Scale for Children, LES-C; ראו נספח ט')

השאלון הועבר לילדי שתי הקבוצות בכדי ללמוד על אירועי החיים שחוו בשנה האחרונה (כולל מאסר /היעדרות אב) ועל מידת השפעתם עליהם. השאלון פותח על ידי קודינגטון (Coddington, 1972a), על סמך שיטתם של הולמס ורה בקרב בוגרים (Holmes & Rahe, 1967) והותאם לילדים (Johnson, 1982). הגרסה בעברית נלקחה מקליינמן (1993). השאלון, שפורסם את אירועי חייהם של ילדים בגיל בית ספר יסודי, כלל 36 פריטים, המייצגים טווח רחב של אירועי חיים, אירועים תדירים יותר (למשל "לידת אח/אחות", "התחלת לכת לבית ספר") ואירועים תדירים פחות (למשל "מוות של אח/אחות", "אחד האחים עזב את הבית") (Coddington, 1972a, 1972b, 1990; Monaghan, Robinson, & Dodge, 1979). במחקר הנוכחי הורדו פריטים שהתייחסו לחברות בכנסייה ולהיעדרות אב מהבית בשל עבודה, מכיוון שלא היו רלוונטיים לאוכלוסיית המחקר. בנוסף, שני פריטים שבחנו מאסר הורה לפי זמן המאסר אוחדו לפריט אחד, הבוחן מאסר אב, ללא ציון זמן המאסר. לבסוף, הוספו לשאלון שני פריטים, האחד מתייחס להיעדרותו של אב כאירוע חיים והשני מתייחס למלחמה (השאלון הועבר לאחר מלחמת עופרת יצוקה ונראה כי מדובר באירוע חיים משמעותי עבור הילדים שהיו באזורים שנפגעו).

במהלך השנים הוצעו פיתוחים שונים לדרך העברת השאלון (ראו למשל, Bailey &

Garralda, 1987; Coddington, 1972b; Johnson, 1982). כיוון שקודינגטון חישב לכל פריט משקל מסוים על פי מדגם בארה"ב, ברבים מן המחקרים בישראל השאלון בוחן לא רק האם האירוע התרחש בחיי הילד אלא גם עד כמה השפיע עליו (ראו למשל, פירסטטר, 2000; שוס, 1997). במחקר הנוכחי כל ילד התבקש לציין האם חווה את האירועים בשנה האחרונה ולגבי האירועים שחווה (כפי שמתואר ההליך אצל רוז-פולק, 2001), האם היו חיוביים או שליליים עבורו ובאיזו מידה השפיעו עליו, וזאת על פני סולם בן 5 דרגות (1=בכלל לא; 2=קצת; 3=במידה בינונית; 4=במידה רבה; 5=במידה רבה מאוד).

באשר לתוקף השאלון, נמצא כי ככל שהילד היה בוגר יותר, כך חווה יותר אירועי חיים

מלחיצים, שנמדדו בשאלון זה (Coddington, 1972b; Garison et al., 1987). כן נמצא כי 90%

מהאירועים שחוּו בשנה החולפת ילדים שנחקרו נכללו בשאלון, אולם לא הוסבר כיצד מדדו זאת (Coddington, 1990). נמצא גם קשר בין אירועי חיים, שנמדדו בשאלון זה, לבין מצב בריאותי ורגשי של ילדים, כך שככל שעברו יותר אירועי חיים בלתי רצויים כך מצבם הבריאותי והרגשי היה קשה יותר (Bailey & Garralda, 1987; Johnson, 1982). כמו כן נמצא קשר בין אירועי חיים, כפי שנמדדו בשאלון זה, לבין הישגים לימודיים, כך שככל שהילדים חוו יותר אירועי חיים בלתי רצויים, כך הישגיהם הלימודיים היו נמוכים יותר (Garison et al., 1987). באשר למהימנות השאלון, לא ניתן לחשב עבור השאלון מהימנות כעקיבות פנימית, כיוון שבהליך המתואר, כל נחקר מסמן אם הפריט חיובי או שלילי עבורו, כך שפריט יכול להיות פעם חיובי ופעם שלילי (רוז-פולק, 2001). לכן לא חושב ציון מהימנות במחקר הנוכחי. במחקר אורך נמצא מתאם ממוצע של $r=.64$, במבחן-מבחן חוזר לתקופות של 3, 7 ו-11 חודשים. השוואה בין תשובות בני נוער לבין תשובות הוריהם, במדידה של 7 חודשים ו-23 חודשים, הניבה מהימנות בין שופטים של קשרים מובהקים בטווח שבין $r=.37$ לבין $r=.45$ (Garison et al., 1987).

וריאציות שונות קיימות גם לחישוב ציון השאלון (ראו למשל, Coddington, 1972b; Garison et al., 1987; Johnson, 1982). במחקר הנוכחי חושבו לכל ילד שלושה ציונים, בהתבסס על פריטים מספר 1-34: (1) ציון 'אירועי חיים חיוביים', המתקבל מחישוב ממוצע מידת השפעת האירועים שהשפיעו על הילד באופן חיובי, כך שככל שהציון גבוה יותר, כך הילד חווה בשנה האחרונה אירועי חיים חיוביים שהשפיעו עליו במידה גבוהה יותר, ולהיפך; (2) ציון 'אירועי חיים שליליים', המתקבל מחישוב ממוצע מידת השפעת האירועים שהשפיעו על הילד באופן שלילי, כך שככל שהציון גבוה יותר, כך הילד חווה אירועי חיים שליליים שהשפיעו עליו במידה גבוהה יותר, ולהיפך (רוז-פולק, 2001). ציון נוסף חושב באשר לפריט תפיסת הילד את היעדרות האב (בשל מאסר, גירושין, פרידה או מוות) והוא ציון 'מידת לחץ מהיעדרות האב'. בקרב ילדי קבוצת המחקר התשובות לפריט שבחן מאסר אב כאירוע חיים ולפריט שבחן היעדרות אב כאירוע חיים היו זהות. אי לכך, חושב ממוצע תשובותיהם של כל הילדים בפריט שבחן היעדרות אב כאירוע חיים. במידה והילד סימן כי היעדרות האב הייתה שלילית עבורו, ככל שהציון שהתקבל היה גבוה יותר, כך השפיעה עליו במידה גבוהה יותר, לתפיסתו. השאלון בוחן את תפיסת הילדים את מידת השפעת אירועי החיים שחוּו בשנה האחרונה. לפיכך, בהתייחסות שתופיע בפרקים בהמשך, הכוונה בביטויים: 'אירועי חיים שליליים', 'אירועי חיים חיוביים' ו-'מידת לחץ מהיעדרות האב' היא לתפיסת הילדים את מידת השפעתם.

מדד לכידות משפחתית

טכניקת הפיסול המשפחתי של קוויבק (The Kvebaek Family Sculpture Technique,)

(KFST)

מבחן זה הועבר לילדי שתי הקבוצות על מנת לבחון את תפיסתם את רמת הלכידות במשפחתם. קוויבק (Kvebaek, 1979) פיתח הליך מיקום דמויות סימבולי שנעשה בו שימוש במחקרים רבים והוא מושתת על ההנחה בדבר כוחו של הפיסול בייצוג וכימות קשרים משפחתיים במונחי מרחק-קרבה רגשיים (Berry et al., 1990; Gardner, 1998). הכלי נוח וזול לשימוש ושיתוף הפעולה בו גבוה, שכן שהוא פחות מאיים מכלי מדידה ישירים (Berry et al., 1990), ולכן

מתאים לשימוש בקרב ילדים (Gardner, 1998).

המבחן מורכב מלוח מרובע כמו לוח שחמט של 1*1 מטר, המחולק ל-100 ריבועים, ומבובות בגדלים ובצבעים שונים, המייצגות את חברי המשפחה. הנחקר מתבקש למקם את הדמויות במרחק שמתאר כמה קרוב הוא חש לכל אחד מבני המשפחה וכמה קרוב הוא חושב שכל בן משפחה חש לאחרים. הוא יכול להניח את הדמויות בכל משבצת שהוא בוחר, אולם לא ניתן להניח יותר מדמות אחת על גבי כל משבצת (Berry et al., 1990; Gardner, 1998; Russell, 1980; Vandvik & Eckbland, 1993).

על פי הנחיות הכלי, הוכן המשחק עבור המחקר הנוכחי. הלוח הוכן משעונית גדולה עליה שורטטו הריבועים. הדמויות הוכנו מעיסת נייר והיו בגדלים וצבעים שונים (ראו נספח י'). הילדים התבקשו לבחור מהדמויות את בני משפחתם ולמקמן על גבי הלוח, בהתאם להוראות. היו מספר ילדים שביקשו למקם גם את חיית המחמד של המשפחה על גבי הלוח כאחת מדמויות המשפחה. במקרים אחרים בהם הסבתא הייתה דומיננטית במשפחה ביקשו ילדים למקם גם אותה. חלק מהילדים אף ביקשו לשחק עם המשחק בזמן שהאם מילאה את השאלון המיועד לה. באשר לתוקף השאלון, בכלי אמנם אין חלוקה לפי רמות לכידות, אולם במחקר שהשווה ממצאי שאלון זה לשאלון ה-FACES III, נמצא כי הציונים שסווגו לפי ארבע רמות הלכידות בכלי השני תאמו לציונים בכלי הנוכחי, שחולקו לפי רבעונים (Berry et al., 1990). ברי ואחרים (Berry et al., 1990) מצאו קשר מובהק בין תפיסות בני המשפחה השונים את המרחקים, כפי שנמדדו במבחן זה, לבין ממד הלכידות ב-FACES II (Olson & Maynard, 1987) וגרינג ומרטי (Gehring & Marti, 1993) מצאו קשר בין ציוני הממד לבין ציוני הלכידות במבחן ה-Family System Test, FAST (Gehring & Wyler, 1986). באשר למהימנות המבחן, רסל (Russell, 1980) מצא במבחן – מבחן חוזר כי הציון נותר יציב יחסית לאורך תקופה של 3 חודשים ($r=.66$), $p<.01$. בשל העובדה שמדובר במבחן עם ציון יחיד, לא נערכו ניתוחי מהימנות פנימית במחקר הנוכחי.

במבחן כל ניקוד מרחק מייצג את מספר המשבצות בין דמות לדמות, כאשר מרחק בין שתי משבצות עליהן הונחו שתי הדמויות הוא מרחק דיאדי. ממוצע כל המרחקים הדיאדיים שמיקם הנחקר בין הדמויות מהווה את ציון המרחק המשפחתי (Berry et al., 1990; Vandvik & Eckbland, 1993). ככל שציון זה גבוה יותר, כך הנחקר תופס את המרחק בין בני המשפחה כגבוה יותר, כלומר מידת הלכידות המשפחתית נמוכה יותר, ולהיפך (Berry et al., 1990; Vandvik & Eckbland, 1993). במחקר הנוכחי חושבו עוד שני ציונים והם: 1. ציון 'לכידות ילד-אב', המציין את ממוצע המרחק בין מיקום הילד למיקום האב, כפי שהילד מיקם אותו, כך שכלל שהציון גבוה יותר כך הילד תופס את הלכידות בינו לבין האב כנמוכה יותר, ולהיפך; 2. ציון 'לכידות ילד-אם', המציין את ממוצע המרחק בין מיקום הילד למיקום האם, כפי שהילד מיקם אותו, כך שכלל שהציון גבוה יותר כך הילד תופס את הלכידות בינו לבין האם כנמוכה יותר, ולהיפך. המבחן בוחר את תפיסת הילדים את מידת הלכידות המשפחתית. לכן, כשיופיע הביטוי "לכידות משפחתית" בהמשך, הכוונה היא לתפיסת הילדים את מידתה.

מדד בריאות נפשית של האם

שאלון הבריאות הנפשית (Mental Health Inventory, MHI) (ראו נספח י"א)

השאלון הועבר לאמהות שתי הקבוצות בכדי ללמוד על תחושות הרווחה והמצוקה הנפשית שלהן בחודש האחרון. הוא פותח על ידי ווייט ווייר, בהתבסס על מדד קודם של בריאות נפשית (Veit & Ware, 1983). במחקר הנוכחי נעשה שימוש בתרגום לעברית של השאלון, ממחקרם של פלוריאן ודרורי (1990).

השאלון כלל 38 פריטים, שמייצגים שלוש רמות. הרמה הנמוכה כוללת חמישה גורמים: (1) חרדה; (2) דיכאון; (3) אובדן שליטה רגשית/התנהגותית; (4) רגש חיובי כללי; (5) קשרים רגשיים. ברמה השנייה שני גורמים: (1) מצוקה נפשית, שכולל 24 פריטים המתייחסים לדיכאון, חרדה ואובדן שליטה (למשל "האם הרגשת מדוכאת במשך החודש האחרון?"; "במשך החודש האחרון, האם היית חרדה או מודאגת?"); (2) רווחה נפשית, שכולל 14 פריטים המתייחסים לרגש חיובי כללי וקשרים רגשיים (למשל "באיזה חלק מהזמן בחודש האחרון, הרגשת רגועה ומשוחררת ממתח?"; "באיזו תדירות בחודש האחרון, התעוררת כשאת מרגישה רעננה ונינוחה?"). לבסוף, ברמה הגבוהה ציון גלובלי לכל הפריטים, המציין מדד של בריאות נפשית כללית (Tanaka & Huba, 1984a, 1984b; Veit & Ware, 1983). במחקר הנוכחי, כפי שהמליצו פלוריאן ודרורי (1990), נעשה שימוש בשתי רמות ההיררכיה האחרונות. האמהות התבקשו לציין את תשובותיהן, במרבית השאלות, על פני סולם בן 6 דרגות (1=כל הזמן/תמיד; 2=רוב הזמן/לעתים קרובות מאוד; 3=חלק ניכר מהזמן/ לעתים די קרובות; 4=חלק מהזמן/לפעמים; 5=חלק קטן מהזמן/כמעט אף פעם לא; 6=אף פעם לא). בעשר שאלות טווח הסולם מ-1 (תמיד) ועד 6 (אף פעם לא) ובתשע שאלות נוספות הסולם אינו אחיד ונע בין 1-5 או 1-6.

באשר לתוקף השאלון, ניתוח גורמים במחקר שנערך בארץ הראה כי הפריטים נטענו על רמות הגורמים השונות, בהתאם למצופה. עוד נמצאו ציוני מצוקה נפשית גבוהים יותר וציוני רווחה נפשית נמוכים יותר בקרב מדגמים פסיכיאטרים בהשוואה למדגם נורמטיבי (פלוריאן ודרורי, 1990). לשאלון נמצא תוקף קריטריון, בהשוואה לשאלון התסמינים SCL-90 (Derogatis, 1977, 1983). באשר למהימנות השאלון, במחקר הנוכחי לשאלון נמצאה מהימנות פנימית של α קרונבאך 90. עבור תת סולם הרווחה הנפשית, 93. עבור תת סולם המצוקה הנפשית ו-96. עבור הסולם כולו.

לאחר היפוך הפריטים (ראו בנספח י"א שמות הפריטים) ולאחר העברת סולם של שניים מהפריטים (ראו בנספח י"א את שמות הפריטים) מסולם בעל 5 דרגות לסולם בעל 6 דרגות, חושבו שני ציונים: (1) ציון 'רווחה נפשית', המתקבל מחישוב ממוצע 14 התשובות הרלוונטיות, כך שככל שהציון גבוה יותר, כך הרווחה הנפשית של האם גבוהה יותר, ולהיפך; (2) ציון 'מצוקה נפשית', המתקבל מחישוב ממוצע 24 התשובות הרלוונטיות, כך שככל שהציון גבוה יותר, כך מצוקתה הנפשית של האם גבוהה יותר, ולהיפך;

מדד תמיכה מהאם

שאלון תמיכה הורית מהאם (Parental Support Inventory; ראו נספח י"ב)

השאלון הועבר לילדי שתי הקבוצות על מנת ללמוד על תפיסתם את מידת התמיכה ההורית

שהם מקבלים מאמם. השאלון פותח בהתבסס על חומר תיאורטי באשר לתמיכה חברתית (Rollins & Thomas, 1975; Wills, 1985). השאלון תורגם לעברית עבור המחקר הנוכחי על ידי שתי נשות מקצוע מתחום בריאות הנפש, בשיטת תרגום חוזר. הביטוי "ההורה" תורגם ל-"אמא", מאחר שבמחקר נבחנה רק תמיכת האם.

השאלון כלל 15 פריטים, 7 פריטים מייצגים תמיכה רגשית (למשל "אני יכולה/ה לשתף את אמא שלי ברגשותיי", " כשאני מדבר/ת עם אמא שלי, היא גורמת לי להרגיש טוב יותר"); ו-8 פריטים מייצגים תמיכה אינסטרומנטלית (למשל "אם אני זקוקה/ה לעזרה בשיעורי בית, אני יכולה/ה לבקש מאמא שלי", "אם אני צריכה/ה עזרה להגיע למקום כלשהו, אני יכולה/ה לשאול את אמא שלי איך מגיעים לשם"). הילדים התבקשו לציין עד כמה הם הרגישו בדרך המתוארת, במהלך התקופה האחרונה, על גבי סולם בן 4 דרגות (החל מ-1="בכלל לא ועד 4="מאוד"; Wills et al., 1992).

באשר לתוקף השאלון, ניתוח גורמים הראה כי הפריטים נטענו על שני הגורמים, כפי שהוצגו במושג התיאורטי (Wills et al., 1992). ניתוחי מהימנות במחקר הנוכחי הניבו את המקדמים הבאים: $\alpha = .83$ עבור תמיכה הורית כללית, $\alpha = .72$ עבור תמיכה הורית רגשית ו- $\alpha = .73$ עבור תמיכה הורית אינסטרומנטלית.

לאחר היפוך פריט מספר 3, כל משיב קיבל 3 ציונים: (1) ציון 'תמיכה הורית' חושב כסכום התשובות לפריטים הכלולים בסולם; ככל שהציון גבוה יותר, כך מידת התמיכה ההורית של האם, מעיני הילד, גבוהה יותר, ולהיפך; (2) ציון 'תמיכה הורית רגשית' חושב כסכום התשובות לפריטים הכלולים בסולם; ככל שהציון גבוה יותר, כך מידת התמיכה ההורית הרגשית מהאם, מעיני הילד, גבוהה יותר, ולהיפך; (3) ציון 'תמיכה הורית אינסטרומנטלית', חושב כסכום התשובות לפריטים הרלוונטיים הכלולים בסולם; ככל שהציון גבוה יותר, כך מידת התמיכה ההורית האינסטרומנטלית מהאם, מעיני הילד, גבוהה יותר, ולהיפך.

מכיוון שהתמיכה נבדקה רק מהאם, משתנה זה יכולה מעתה 'תמיכה מהאם', 'תמיכה רגשית מהאם', 'תמיכה אינסטרומנטלית מהאם' ו-'תמיכה כללית מהאם'. השאלון בוחן את תפיסת הילדים את מידת התמיכה מהאם ולכן הכוונה בביטויים אלו היא לתפיסת הילדים את מידת התמיכה מהאם.

הליך המחקר לשתי הקבוצות

הנתונים נאספו באמצעות ראיונות שהתקיימו פנים אל פנים, על ידי החוקרת וסטודנטיות לעבודה סוציאלית בעלות ניסיון בעבודה עם משפחות ועם ילדים. תהליך הכשרת המראיינות כלל קריאת חומר תיאורטי רלוונטי, קריאת הצעת המחקר הנוכחי, העברת מצגת באשר לנושאי המחקר ומעבר על שאלוני המחקר.

בשיחת טלפון מקדימה עם האמהות שהסכימו לשתף פעולה, וידאה החוקרת כי פרטי המשפחה הידועים מהרשימה מעודכנים וביקשה מהן להסביר לילדיהן על המחקר ולהכין אותן לקראת הראיון. בספרות מומלץ לגייס משתתפים מקרב אוכלוסיות שאינן נגישות למחקר, עד כמה שניתן, באופן פרטני, בלתי אמצעי ואנושי (Howard & Beckwith, 1996; Miranda et al., 1996). במחקר נערך ניסיון ליישם המלצה זו במהלך היישוג, שקדם להעברת השאלונים (מכתב

ושיחת טלפון) וכן במהלך ביצוע המחקר עצמו, על מנת לנסות ולמנוע נשירה במהלכו. כמו כן, מומלץ שאותו אדם שעורך את השיחה המקדימה הוא האדם שלאחר מכן יעביר את המחקר ועל מנת לספק המשכיות לשיחת הטלפון שערך, יזכור את מאפייניהם הספציפיים של המשתתפים, כמו שמותיהם וגילם (Miranda et al., 1996). המלצה זו אומצה על ידינו באופן חלקי בשל הנסיבות. כל שיחות הטלפון המקדימות נערכו על ידי החוקרת, שכן היא זו שהוסמכה על ידי הרשות לשיקום האסיר ומנהל השירותים החברתיים לשם כך. במרבית המקרים החוקרת היא זו שגם הגיעה למשפחות. במקרים בהם הסתייעה במראיינות נוספות, התבקשה רשותן של המשפחות לשם כך והמראיינת עודכנה בכל פרטי המשפחה, כדי שתהיה המשכיות. בסיום השיחה נקבעו מועד ומיקום לראיון, לפי בחירת האמהות, כדי להגביר את נגישות מיקום העברת המחקר למשתתפים (Miranda et al., 1996). כל הראיונות, לבד משניים שהתקיימו בבית הסבים, התקיימו בבתי האמהות שרואיינו. כפי שמומלץ (Miranda et al., 1996), יום לפני מועד הראיון נערכה שיחת תזכורת בה וידאה החוקרת שהמשפחה אכן זוכרת את הראיון ומוכנה לו. בחלק מהמקרים היה צריך לשנות את מועד הראיון, בגלל אילוצים שונים של המשפחות.

המפגש החל בשיחה משותפת עם האם והילד/ה או הילדים הרלוונטיים, במהלכה הוצגה מטרת המחקר והאמהות התבקשו לחתום על טופס הסכמה מדעת (ראו נספח י"ג). לאחר מכן, האם התבקשה לענות על השאלונים המיועדים לה ולסמן שאלות לא ברורות כדי שניתן יהיה להבהירן, לאחר הראיון עם הילד. חלק מהאמהות העדיפו לחכות לסיום הראיון עם הילד, כדי למלא את השאלון יחד עם המראיינת. העברת השאלון לילד נערכה בחדר אחר או היכן שחש בנוח. במידה ויותר מילד אחד במשפחה היה רלוונטי למחקר, כל ילד רואיין בנפרד ולאם הוכן שאלון בו ענתה את תשובותיה עבור כל ילד בנפרד. הוסבר לילד כי הוא יישאל שאלות ותשובותיו תסומנה. באמצע העברת השאלונים של הילד נערכה הפוגה באמצעות משחק הלכידות המשפחתית (ראו פרק העוסק בכלי המחקר) ולאחר מכן חזר הילד לענות על השאלון הנותן. זמן מילוי השאלון עם הילד היה כרבע שעה בממוצע. לאחר סיום הראיון עמו, הוצעו לו דפי צביעה וצבעים שהיו בערכת המחקר על מנת שניתן יהיה לשבת עם האם על השאלונים המיועדים לה. מרבית הילדים התלהבו מכך והיו עסוקים בצביעה, מה שאפשר לאם למלא את השאלונים ביותר נינוחות. זמן מילוי השאלון של האם, שהיה תלוי ביכולת הבנתה ובעיקר ברצון שלה לשתף אותנו בתחושותיה מעבר לשאלות הנשאלות, נע בין חצי שעה לשעה וחצי. כמו כן, לחלק מהאמהות היו ילדים קטנים שהיו זקוקים לתשומת לבן (מדובר באמהות חד הוריות) וגם על רקע זה זמן מילוי השאלון על ידי האם לעתים התארך.

בסוף הראיון, המראיינות הודו לאמהות ולילדים על ההשתתפות במחקר ונתנו להן מכתב תודה ובו פרטי החוקרת וכן רשימת שירותים רלוונטיים בקהילה (לקבוצת המחקר; ראו נספח י"ד). כשבוע לאחר מילוי השאלונים, ערכה החוקרת שיחת טלפון עם כל אחת ואחת מהאמהות שהשתתפו במחקר, על מנת לשמוע את תחושותיהן לאחר מילוי השאלון ולוודא את שלומן ואת שלום ילדיהן.

שמירה על עקרונות אתיים

עקב רגישותו של נושא המחקר ושל האוכלוסייה המשתתפת בו, לאורך כל המחקר ותהליך איסוף הנתונים ננקטו צעדים כדי למנוע פגיעה בנבדקים. ראשית, המחקר עבר את

אישורן של שתי וועדות מחקרים: וועדת מחקרים של הרשות לשיקום האסיר ו-וועדת מחקרים מטעם מנהל השירותים החברתיים בעיר במרכז הארץ. שתי הוועדות בחנו את הצעדים שיינקטו על מנת לשמור על עקרונות אתיים ואישרו את המחקר. שנית, הוסבר למשתתפים שהמידע יתפרסם רק בנתונים מספריים ושמותיהם יישארו חסויים. משפחות רבות, בייחוד מקבוצת המחקר, נתנו את הסכמתן להשתתפות במחקר רק לאחר שוידאו זאת והסבירו שאינן מעוניינות שידעו אודות מאסר האב. שלישית, האמהות חתמו על טפסי הסכמה מדעת ורק לאחר מכן החלו למלא את השאלונים. בנוסף, הוסבר למשתתפים כי ההשתתפות התנדבותית וכי בכל שלב הם יכולים להפסיק את הראיון או מילוי השאלונים והובהר להם כי השתתפותם לא תשפיע על השירותים אותם הם מקבלים. השתתפותם של הילדים הותאמה לגילם ולוותה, במקרה הצורך, בתעסוקה יצרנית. בכדי להקל על הילד, מבחינת תוכן ואורך זמן הראיון, האם היא זו שענתה על רוב השאלות האינפורמטיביות הנוגעות להיעדרות האב. יש לציין כי בשיחות המקדימות רבות מהאמהות הביעו דאגה לגבי כך בטרם העברת השאלונים וכאשר הובטח להן שהן אלה שתענינה על שאלות אלו הן נרגעו והסכימו לשתף פעולה.

על רקע אורך השאלונים והקשיים שהיו עלולים לנבוע מכך, חשוב להדגיש כי מי שהעבירה את המחקר מצוות המחקר ישבה עם כל ילד, הקריאה לו את השאלות וסימנה את תשובותיו ובמידה והיה צורך אז גם עם האמהות. הליך זה הקל עליהם, מבחינת קשיי קריאה וכתובה, אורך השאלונים ותוכנם. כאמור, העברת מבחן הלכידות המשפחתית התבצעה באמצע זמן מילוי השאלונים, כדי לאפשר להם הפוגה.

בתום העברת השאלונים ניתן לאמהות ולילדים מספר טלפון בו החוקרת נגישה עבורם בעת הצורך. מספר משפחות השתמשו במספר והתקשרו, בעיקר בנוגע לשאלות שונות שעלו בהקשר של המאסר (למשל, למי ניתן לפנות על מנת לשנות חופשה של האב האסיר או כיצד ניתן לפנות שוב בבקשה לקבל חונך פר"ח). משפחות אלה, במידה וזה היה רלוונטי, הופנו לגורמי טיפול מתאימים. במקרה אחד החוקרת, לבקשת האם שהשתתפה במחקר, אף שוחחה עם העובדת הסוציאלית שלה והדריכה אותה לגבי פנייה לעובדת סוציאלית בכלא בו שוהה האב.

אמהות קבוצת המחקר קיבלו גם פירוט שירותים שעשויים להיות להן לעזר בעת הצורך ואותם החוקרת יידעה מראש על המחקר (ראו נספח י"ד). רבות מהמשפחות תלו דף זה על המקרה. כשבוע לאחר העברת השאלונים, התקשרה החוקרת לכל אחת מהאמהות ובדקה את שלומן ואת שלום ילדיהן לאחר העברת השאלונים. בכל המקרים האמהות דיווחו שלמרות שנושא המחקר רגיש, מצבן ומצב ילדיהן טוב, מלבד מקרה אחד שבו האם דיווחה כי המורה חשה אי שקט אצל הילד במשך מספר ימים לאחר מילוי השאלונים, אך זה חלף. יש לציין כי מלבד שני מקרים לא זוהו מצבי סיכון מהותי לשלום המשתתפים. במקרה אחד זוהתה אם שהייתה בסיכון (בשאלון בריאות הנפש דיווחה על מחשבות אובדניות) והוצע לה לגשת יחד לשירותי בריאות הנפש. האם סירבה ללכת בטענה שלמחרת אמורה להיפגש עם הפסיכיאטר המטפל בה. החוקרת עמדה עמה בקשר ונוכחה כי היא אכן ניגשה לקבלת הטיפול. במקרה השני האם, שבעלה שהה בכלא בגין אלימות כנגדה, סיפרה שהוא עתיד להשתחרר בעוד כחודש והיא אינה יודעת האם להכניסו הביתה וחוששת שמא האלימות תחזור על עצמה. בהפניית החוקרת, האם פנתה לעובדת סוציאלית במחלקת הרווחה באזור, יידעה אותה על מצבה והתייעצה עמה בנוגע לשאלה זו.

לסיום חלק זה, יש לציין גם את האבות. מבחינה אתית, חשוב לקבל את הסכמת שני ההורים לביצוע המחקר, אולם קיימת בכך מגבלה בשל שהותו של האב בכלא או היעדרותו ולכן

נאלצנו לבקש את הסכמת האם בלבד, עם מודעות להפרה אתית זו, תוך אישור ועדת מחקרים של הרשות לשיקום האסיר ושל מנהל השירותים החברתיים. אולם, כבר בשיחת הטלפון המקדימה האם הוזמנה לשתף את האב בפרטי המחקר. באשר לקבוצת המחקר, במקרים רבים היה ניכר כי למרות שהאב שוהה בכלא הוא שותף מלא בהתנהלות המשפחתית בבית ולכן גם בהשתתפות הילד והאם במחקר. חלק מהאבות העבירו לחוקרת מסר דרך האמהות כי המחקר חשוב בעיניהם, במקרים מסוימים גם התקשרו במהלך הראיון וביקשו לשוחח עם המראיינות ובמקרים אחרים האם נתנה להם את הטלפון של החוקרת והם שוחחו עמה מהכלא לפני הסכמתם להשתתפות במחקר.

ניתוח הנתונים

ניתוח הנתונים נערך באמצעות תכנת ה-SPSS. קשרים בין כלל משתני המחקר נערכו באמצעות מבחני פירסון. ההשערות לגבי הקשרים בין משתני המחקר השונים לבין מצבו הרגשי והתפקודי של המחקר, השאלות האם קשרים אלו שונים בקרב קבוצת המחקר וקבוצת הביקורת, וכן השערות המיתון נבדקו באמצעות ניתוחי רגרסיה היררכית. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד (אפקט חיובי, אפקט שלילי, בעיות התנהגות, השתתפות בפעילויות, יכולת חברתית ויכולת למידה בבית ספר), כאשר בכל אחד מניתוחי הרגרסיה היה משתנה מנובא אחר. לשם פרשנות קלה יותר של תוצאות הניתוחים ובכדי להימנע ממצב של עודפות יתר (multicollinearity), השכיח למודלי מיתון (כלומר, אינטראקציות בין מנבאים), מורכזו משתני המחקר המנבאים סביב ממוצע המדגם. במידה והתקבלו אינטראקציות מובהקות, נבחנה משמעותן באמצעות הפרוצדורה של Preacher, Curran, & Bauer (2006), המהווה הרחבה לשיטתם הקלאסית של Aiken & West (1991). ההבדלים בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת נותחו באמצעות מבחני t למדגמים בלתי תלויים ובאמצעות ניתוח שונות רב-משתני (MANOVA).

ממצאים

ממצאי המחקר יוצגו במספר שלבים. בתחילה יוצגו ממצאים תיאוריים על המצב הרגשי והתפקודי של הילד, כולל השוואה בין הקבוצות במשתנים אלו. בהמשך יוצגו ממצאים על גורמי הלחץ שהילד חווה והמשאבים העומדים לרשותו. לגבי מדדים אלו, יפורטו ממוצעי משתני המחקר הכלולים בהם, הקשר בין המשתנים הכלולים בהם והקשר ביניהם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. בנוסף, יוצגו הממצאים לגבי השוואה בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת בכל אחד ממשתנים אלו ובאופי הקשרים השונים בין המשתנים. לבסוף, יוצגו ממצאים בנוגע לבדיקה האם המשאבים ממתנים את הקשר בין גורמי הלחץ שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ההתייחסות למתאמים תיערך בהקשר של בדיקת השערות המחקר. בנוסף לכך, יוצגו הממצאים בנוגע לקשר בין משתני רקע לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים, בקרב כלל המדגם וספציפית באשר לילדי קבוצת המחקר. לסיכום, יוצגו בסוף פרק הממצאים (ראו לוח 29) כל ממצאי השערות המחקר. מטריצת מתאמים בין כלל משתני המחקר תוצג בנספח ט"ו.

גורם ה-X: הסתגלות הילדים - מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים שאביהם נעדר מהבית

על מנת לבחון את מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים, נבחנו האפקט החיובי (תחושות ומצבי רוח נעימים, כמו "עד כמה את/ה מאושר/ת?"), האפקט השלילי (תחושות ומצבי רוח בלתי נעימים, כמו "עד כמה את/ה לחוצ/ה?")⁷, בעיות התנהגות, מידת ההשתתפות בפעילויות, היכולת החברתית ויכולת הלמידה שלהם בבית ספר. לוח 4 מציג את ממוצעי משתנים אלו בקרב כלל המדגם.

לוח 4. ממוצעי משתני מדד המצב הרגשי והתפקודי של הילדים בקרב כלל המדגם

משתנה	M	SD	טווח	משמעות ציון גבוה
מדד מצב רגשי של הילד				
אפקט חיובי	57.16	7.78	36-70	אפקט חיובי גבוה
אפקט שלילי	33.97	12.35	14-100	אפקט שלילי גבוה
מדד מצב תפקודי של הילד				
<u>בעיות התנהגות</u>	38.06	26.67	0-140	שיעור גבוה של בעיות התנהגות
כשרים חברתיים:				
השתתפות בפעילויות	3.12	1.69	0-9	השתתפות רבה בפעילויות
יכולת חברתית	5.36	2.05	0-9.67	יכולת חברתית גבוהה
יכולת למידה בבית הספר	4.43	1.21	1-6	יכולת למידה גבוהה

⁷ האפקט החיובי מאופיין בעניין, פעילות ואנרגיה והאפקט השלילי הוא חלק ממצוקה נפשית כללית, הכוללת הפרעות כגון חרדה ודיכאון (Diener et al., 1999).

כפי שעולה מלוח 4, הילדים דיווחו בממוצע על אפקט חיובי גבוה מאוד ואפקט שלילי נמוך. בנוגע לתפקודם של הילדים, האמהות דיווחו על קיומן של בעיות התנהגות אצל ילדיהן. בהמשך השאלון, הן התבקשו לדווח גם על הכשרים החברתיים של ילדיהם, וזאת בהשוואה לילדים אחרים בני גילם. בהתייחס לממצאים אלו, האמהות דיווחו בממוצע מחד על יכולת חברתית זהה לילדים בגילם של ילדיהם ועל יכולת למידה גבוהה מזו של ילדים בגילם ומאידך על השתתפות נמוכה בפעילויות ביחס לילדים בגילם.

הבדלים בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי של הילדים

בהשערת המחקר הראשונה נטען כי מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים לאבות אסירים יהיה פחות טוב בהשוואה לזה של הילדים מקבוצת הביקורת. לשם בחינת השערה זו, נערך ניתוח שונות רב-משתני (MANOVA) ובו המשתנה המנבא היה השיוך לקבוצת המחקר והמשתנים המנובאים היו מדדי המצב הרגשי והתפקודי. הניתוח נעשה בשני שלבים: בשלב הראשון נבחנו גורם על המורכב מכל משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד כדי לבדוק האם קיימים הבדלים בין הקבוצות. בשלב השני נערך פיקוח על משתני המצב הרגשי והתפקודי (אפקט חיובי, אפקט שלילי, בעיות התנהגות, השתתפות בפעילויות, יכולת חברתית ויכולת למידה בבית הספר), וזאת על מנת לבדוק במי ממשתנים אלו קיימים הבדלים בין הקבוצות ומהם. ממוצעים, סטיות תקן, ערכי סטטיסטי ומידת מובהקותם מוצגים בלוח 5.

לוח 5. ממוצעים, סטיות תקן, ערכים סטטיסטיים ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין ילדים של אבות אסירים לבין קבוצת הביקורת במדדי המצב הרגשי והתפקודי

$F_{(1, 155)}$	ילדי קבוצת ביקורת		ילדי אבות אסירים		
	SD	M	SD	M	
					מדד מצב רגשי של הילד
7.18**	(8.14)	55.15	(7.08)	58.50	אפקט חיובי
1.94	(10.78)	31.73	(11.86)	34.42	אפקט שלילי
					מדד מצב תפקודי של הילד
.003	(29.41)	38.77	(25.68)	38.53	<u>בעיות התנהגות</u>
					<u>כשרים חברתיים:</u>
2.44	(1.68)	2.82	(1.52)	3.24	השתתפות בפעילויות
1.26	(2.06)	5.19	(1.91)	5.56	יכולת חברתית
.71	(1.27)	4.31	(1.17)	4.48	יכולת למידה בבית ספר

** $p < .01$.

ממצאי הניתוח שנעשה בשלב ראשון הראו כי קיימים הבדלים בין שתי הקבוצות בגורם העל, שכלל את כל משתני המצב הרגשי והתפקודי, $Wilks' \lambda = .91$, $F(6, 150) = 2.54$, $p = .023$. לפי ממצא זה, נמצא הבדל בין הקבוצות במצב הרגשי והתפקודי של הילדים. ניתוחי המשך חד-משתניים, שמטרתם הייתה לבחון לאלו משתנים ממדד המצב הרגשי והתפקודי של הילד ניתן

לייחס את ההבדל שנמצא, העלו כי ההבדל היחיד שנמצא בין ילדי קבוצת המחקר וילדי קבוצת הביקורת היה ברמת האפקט החיובי, כך, שבניגוד להשערה, ילדים של אבות אסירים דיווחו דווקא על אפקט חיובי גבוה יותר מילדי קבוצת הביקורת. כלומר, לפי ממצא זה, בקרב ילדי קבוצת המחקר נמצאו רמות גבוהות יותר של תחושות ומצב רוח נעימים, שהתאפיינו ביותר עניין, פעילות ואנרגיה.

גורם ה-a: אירועי חיים ומאסר/היעדרות אב כגורמי לחץ

על מנת לבחון את גורמי הלחץ של הילד, נמדדה תפיסת הילד את מידת ההשפעה של אירועי חיים חיוביים ואירועי חיים שליליים שחוה בשנה האחרונה וכן מידת הלחץ שחוה מהיעדרות האב. לוח 6 מציג את ממוצעי משתנים אלו בקרב כלל המדגם ולוח 7 מציג את ממצאי מבחני t למדגמים בלתי תלויים שנערכו לצורך השוואה במשתנים אלו בין שתי הקבוצות. ההתייחסות לממצאים תהיה בתתי הפרקים הבאים.

לוח 6. ממוצעי משתני מדד אירועי חיים בקרב כלל המדגם

משתנה	M	SD	טווח	משמעות ציון גבוה
מדד אירועי חיים של הילד				
אירועי חיים חיוביים	4.15	.87	1-5	מידת השפעה גבוהה של אירועי חיים חיוביים
אירועי חיים שליליים	4.19	.81	1-5	מידת השפעה גבוהה של אירועי חיים שליליים
מידת לחץ מהיעדרות האב	4.33	1.30	1-5	לחץ גבוה מהיעדרות האב

לוח 7. השוואה בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת בממוצעי משתני מדד אירועי חיים

משתנה	קבוצת המחקר		קבוצת הביקורת		הבדל t
	M	SD	M	SD	
מדד אירועי חיים של הילד					
אירועי חיים חיוביים	4.22	.87	4.01	.85	-1.48
אירועי חיים שליליים	4.35	.66	3.87	.98	-3.25**
מידת לחץ מהיעדרות האב	4.72	.77	3.57	1.72	-4.67***

** $p < .01$. *** $p < .001$.

גורם ה-a: מאסר/היעדרות אב

כפי שניתן ללמוד מלוח 6, הילדים שהשתתפו במחקר תפסו את היעדרות האב כאירוע חיים לוחץ (שלילי) שהשפיע עליהם בממוצע במידה רבה. השוואה בין הקבוצות (ראו לוח 7) מלמדת כי ילדי קבוצת המחקר תפסו את היעדרות אביהם כאירוע בעל השפעה שלילית גבוהה יותר מתפיסה זו של ילדי קבוצת הביקורת.

בחלק זה נבחנה ההשערה כי - בקרב כלל המדגם - ככל שתפיסת הילד את מידת הלחץ מהיעדרות אביו תהיה גבוהה יותר, כך מצבו הרגשי והתפקודי יהיה פחות טוב וכן נבחנה השאלה

האם קשר זה יהיה שונה בקרב קבוצת המחקר וקבוצת הביקורת. לשם כך נערכה סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. בצעד הראשון של הניתוחים, הוכנסו משתני חומרת הלחץ מהיעדרות האב ומשתנה השייך לקבוצת המחקר ($1 =$ ילדי אבות אסירים; $-1 =$ ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון האם מידת הלחץ מהיעדרות האב קשורה למצבו הרגשי והתפקודי של הילד בקרב כלל המדגם וכן האם ילדים של אבות אסירים נבדלו מילדי קבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי. בצעד השני של הניתוחים הוסף מדד האינטראקציה בין משתנה מידת הלחץ מהיעדרות האב ומשתנה השייך לקבוצת המחקר. צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ומצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בקבוצת המחקר. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד. מקדמי רגרסיה מתוקננים (β) ומידת מובהקותם מוצגים בלוח 8.

לוח 8. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות מידת הלחץ מהיעדרות האב וקבוצת המחקר

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
-.15	-.15	-.02	-.12	.09	.02	מידת לחץ מהיעדרות האב
.11	.12	.13	.06	.04	.23*	קבוצת המחקר
-.02	.03	.04	-.05	-.03	-.01	קבוצת המחקר X מידת לחץ מהיעדרות האב

* $p < .05$.

השערת המחקר בנוגע לקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד הופרכה. כפי שניתן ללמוד מלוח 8, בניגוד להשערת המחקר, קשר זה לא נמצא מובהק. בנוסף לכך, גם בניתוח זה, ההבדל בין ילדי שתי הקבוצות באפקט החיובי ממשיך להיות מובהק. באשר להבדל בין הקבוצות באופי הקשרים, בניגוד להשערה, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המציעות הבדל זה.

גורם ה-A: אירועי חיים

כפי שניתן ללמוד מלוח 6, הילדים שהשתתפו במחקר דיווחו כי היו חשופים גם לאירועי חיים חיוביים וגם לאירועי חיים שליליים במשך השנה האחרונה, ששניהם השפיעו עליהם בממוצע במידה רבה. השוואה בין הקבוצות (ראו לוח 7) מלמדת כי ילדי קבוצת המחקר תפסו את אירועי החיים השליליים שחוו כבעלי השפעה שלילית גבוהה יותר מתפיסה זו של ילדי קבוצת הביקורת.

בחלק זה נבחנה ההשערה כי - בקרב כלל המדגם - ככל שהילד יתפוס את אירועי החיים שחווה כאירועי חיים שהשפיעו עליו באופן שלילי יותר, כך מצבו הרגשי והתפקודי יהיה פחות טוב וכן נבחנה השאלה האם קשר זה יהיה שונה בקרב קבוצת המחקר וקבוצת הביקורת. בחינות אלו נערכו באמצעות סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. בצעד הראשון של הניתוחים, הוכנסו משתני אירועי החיים החיוביים והשליליים ומשתנה השייך לקבוצת המחקר ($1 =$ ילדי אבות אסירים);

1- = ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון האם תפיסת מידת השפעת אירועי החיים החיוביים והשליליים שהילד חווה בשנה האחרונה קשורה למצבו הרגשי והתפקודי בקרב כלל המדגם וכן האם ילדי קבוצת המחקר נבדלים מילדי קבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי. בצעד השני של הניתוחים הוספו מדדי האינטראקציה בין משתני אירועי החיים מחד ומשתנה השייך לקבוצת המחקר מאידך (אירועי חיים חיוביים X שיוך לקבוצה; אירועי חיים שליליים X שיוך לקבוצה). צעד זה אפשר לבחון האם הקשרים בין אירועי החיים החיוביים והשליליים לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלויים בקבוצת המחקר. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי. מקדמי גרסיה מתוקננים (β) ומידת מובהקותם מוצגים בלוח 9.

לוח 9. מקדמי גרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני אירועי החיים החיוביים והשליליים והשייך לקבוצת המחקר

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
.07	.05	-.04	-.19*	.07	.29**	אירועי חיים חיוביים
.05	-.12	.08	.09	.04	-.01	אירועי חיים שליליים
.07	.10	.08	-.01	-.01	.26**	קבוצת המחקר
.01	-.01	.01	.04	.05	-.01	קב' המחקר X אירועי חיים חיוביים
.07	.12	.04	-.02	-.13	.08	קב' מחקר X אירועי חיים שליליים

* $p < .05$. ** $p < .01$.

השערת המחקר בנוגע לקשר בין מידת השפעת אירועי חיים חיוביים ושליליים שחוה הילד לבין מצבו הרגשי והתפקודי אוששה בחלקה. כפי שניתן לראות בלוח 9, בהתאם להשערת המחקר, ככל שהילדים (ילדי אבות אסירים וילדי קבוצת ביקורת כאחד) דיווחו על מידת השפעה גבוהה יותר של אירועי חיים חיוביים, כך הם דיווחו על אפקט חיובי גבוה יותר ועל שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות. עם זאת, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר בין מידת השפעת אירועי החיים החיוביים שחוה הילד בשנה האחרונה לבין האפקט השלילי שלו, מידת ההשתתפות בפעילויות, היכולת החברתית ויכולת הלמידה שלו בבית הספר. כמו כן, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר בין מידת השפעת אירועי החיים השליליים שחוה הילד בשנה האחרונה לבין אף אחד ממשתני מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. בנוסף לכך, ניתן לראות כי ההבדל בין ילדי שתי הקבוצות באפקט החיובי ממשיך להיות מובהק גם בניתוח זה. לבסוף, בניגוד להשערה, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המציעות הבדל באופי הקשרים בין הקבוצות.

גורם ה-bB: משאבי הילד

המשאבים שנבחנו האם עומדים לרשות הילד במחקר זה, הם: לכידות משפחתית, בריאותה הנפשית של האם (רווחה ומצוקה נפשית) ותמיכה מהאם (כללית, אינסטרומנטלית

ורגשית). ממוצעי משתנים אלו בקרב כלל המדגם מוצגים בלוח 10. ממצאי מבחני t למדגמים בלתי תלויים שנערכו לצורך השוואה בין הקבוצות במשתנים אלו מוצגים בלוח 11. הצגת הממצאים בחלק זה תהיה לפי שלושת המשתנים הכלולים במדד, כאשר בכל תת פרק המתייחס למשתנה אחר, תהיה ראשית התייחסות לנתונים התיאוריים המוצגים בלוחות 10-11. לאחר מכן תהיה התייחסות להשערה העוסקת בקשר בין אותו משתנה לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. לבסוף, תהיה התייחסות להשערה לפיה אותו משתנה ממתן בין חומרת הלחצים לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד.

לוח 10. ממוצעי משתני מדד משאבי הילדים בקרב כלל המדגם

משתנה	M	SD	טווח	משמעות ציון גבוה
מדד בריאות נפשית של האם				
רווחה נפשית	3.83	1.09	1.5-5.79	רווחה נפשית גבוהה
מצוקה נפשית	3.33	1.02	1.23-5.44	מצוקה נפשית גבוהה
מדד תמיכה מהאם				
תמיכה כללית מהאם	53.08	6.65	15-60	תמיכה כללית גבוהה מהאם
תמיכה רגשית מהאם	25.48	3.17	7-28	תמיכה רגשית גבוהה מהאם
תמיכה אינסטרומנטלית מהאם	27.60	4.24	8-32	תמיכה אינסטרומנטלית גבוהה מהאם
מדד לכידות משפחתית	3.26	1.90	1.33-9.87	לכידות משפחתית נמוכה

לוח 11. השוואה בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת בממוצעי משתני מדד משאבי הילדים

משתנה	קבוצת המחקר		קבוצת הביקורת		הבדל t
	M	SD	M	SD	
מדד בריאות נפשית של האם					
רווחה נפשית	3.56	.30	3.43	.24	-3.14*
מצוקה נפשית	3.47	1.05	3.08	.89	-2.43
מדד תמיכה מהאם					
תמיכה כללית מהאם	53.68	6.15	51.96	7.43	-1.59
תמיכה רגשית מהאם	25.81	2.81	24.86	3.69	-1.70
תמיכה אינסטרומנטלית מהאם	27.87	4.20	27.09	4.34	-1.12
מדד לכידות משפחתית	3.02	1.80	3.70	2.00	2.14*

* $p < .05$.

גורם ה-bB: לכידות משפחתית

תחילה נבחנו ממוצעי המשתנה לכידות משפחתית, וזאת בקרב כלל המדגם ובחלוקה לקבוצות המחקר וכן תוך השוואה ביניהן. מלוח 10 ניתן ללמוד כי מידת הלכידות המשפחתית

הממוצעת, מתפיסת הילדים בקרב כלל המדגם, גבוהה. השוואה בין הקבוצות (ראו לוח 11) מלמדת כי ציון הלכידות המשפחתית בקרב ילדי קבוצת המחקר היה נמוך יותר מזה שבקרב ילדי קבוצת הביקורת, כלומר ילדי קבוצת המחקר תפסו את מידת הלכידות המשפחתית כגבוהה יותר מתפיסתם זו של ילדי קבוצת הביקורת.⁸

בשלב השני, נבחנה ההשערה כי – בקרב כלל המדגם - ככל שציון הלכידות המשפחתית היה נמוך יותר, כלומר מידת הלכידות המשפחתית הייתה גבוהה יותר,⁹ כך מצבו הרגשי והתפקודי של הילד יהיה טוב יותר. בנוסף, נבחנה השאלה האם קשר זה יהיה שונה בקרב קבוצת המחקר וקבוצת הביקורת. לשם כך נערכה סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. בצעד הראשון של הניתוחים, הוכנסו משתנה הלכידות המשפחתית ומשתנה השיוך לקבוצת המחקר ($1 =$ ילדי אבות אסירים; $-1 =$ ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון האם הלכידות המשפחתית קשורה למצבו הרגשי והתפקודי של הילד בקרב כלל המדגם וכן האם ילדים של אבות אסירים נבדלים מילדי קבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי. בצעד השני של הניתוחים הוסף מדד האינטראקציה בין הלכידות המשפחתית והשיוך לקבוצת המחקר. צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין הלכידות המשפחתית לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בקבוצת המחקר. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. מקדמי רגרסיה מתוקננים (β) ומידת מובהקותם מוצגים בלוח 12.

לוח 12. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני הלכידות המשפחתית והשיוך לקבוצת המחקר

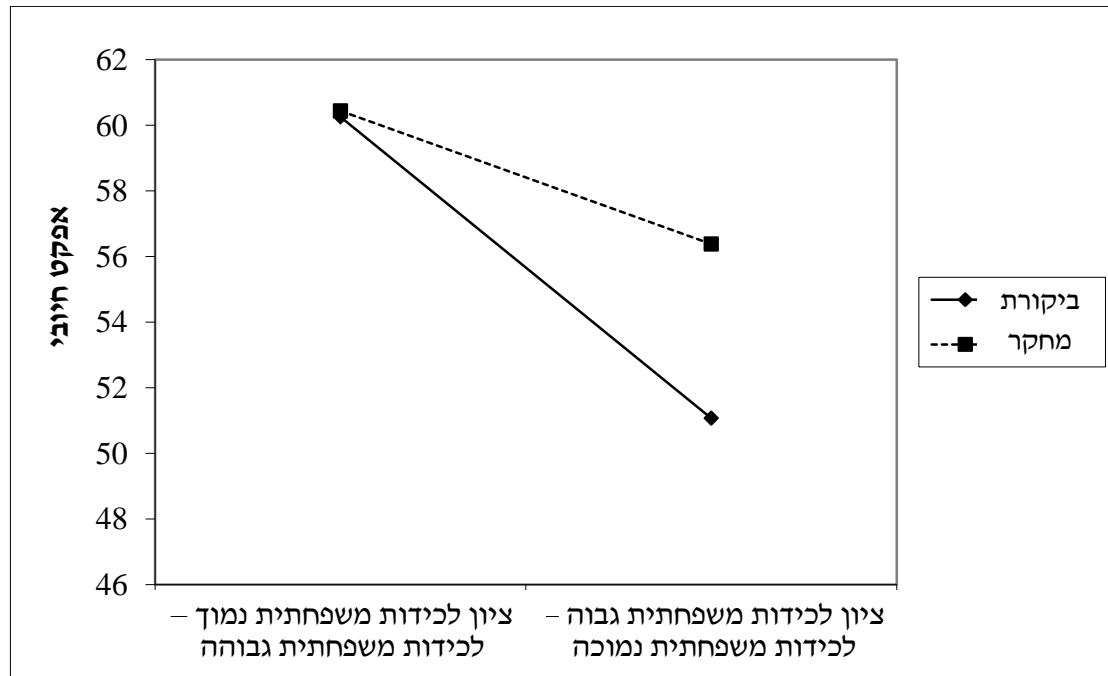
יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
.09	-.07	.12	-.01	.16*	-.42**	לכידות משפחתית
.07	.09	.14	-.02	.12	.17*	קבוצת המחקר
-.04	-.10	-.22*	.32***	.05	.16*	קבוצת מחקר X לכידות משפחתית

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

ההשערה בדבר הקשר בין הלכידות המשפחתית לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד אוששה בחלקה. כפי שניתן לראות בלוח 12, כפי ששוער, ככל שציון הלכידות המשפחתית היה גבוה יותר, כלומר מידת הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר,¹⁰ כך הילדים דיווחו על אפקט חיובי נמוך יותר ועל אפקט שלילי גבוה יותר. לעומת זאת, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצאו קשרים בין הלכידות המשפחתית לבין שיעור בעיות ההתנהגות, מידת ההשתתפות בפעילויות, היכולת החברתית ויכולת הלמידה של הילד בבית הספר. בנוסף, ההבדל בין ילדי שתי הקבוצות באפקט החיובי ממשיך להיות מובהק גם בניתוח זה. מעבר לכך, מהניתוחים עלה כי הקשרים בין מידת הלכידות המשפחתית מחד לבין האפקט החיובי, בעיות ההתנהגות וההשתתפות בפעילויות של הילדים מאידך, היו שונים בקרב ילדים של אבות אסירים ובקרב ילדי קבוצת הביקורת

⁸ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון נמוך מעיד על לכידות משפחתית גבוהה.
⁹ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון נמוך מעיד על לכידות משפחתית גבוהה.
¹⁰ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.

(אינטראקציות מובהקות), כמפורט בתרשימים 8, 9, ו-10 שלהלן. בנוסף לכך, בניגוד להשערה, לא נמצאו אינטראקציות המעידות על הבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין הלכידות המשפחתית לבין האפקט השלילי של הילד, היכולת החברתית ויכולת הלמידה שלו בבית הספר.

תרשים 8. הקשר בין לכידות משפחתית ואפקט חיובי של הילדים בנפרד לשתי הקבוצות

כפי שניתן לראות בתרשים 8, נמצא כי בשתי הקבוצות ככל שציון הלכידות המשפחתית היה גבוה יותר, כלומר מידת הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר¹¹, כך האפקט החיובי של הילדים היה נמוך יותר. אולם על אף שקשר זה היה מובהק בשתי קבוצות המחקר, הרי שהוא היה חזק יותר בקרב ילדי קבוצת הביקורת ($b = -4.59, p < .001$), בהשוואה לילדים של אבות אסירים ($b = -2.03, p = .005$); פירוק אינטראקציה נעשה על המקדמים הלא מתוקננים בלבד).

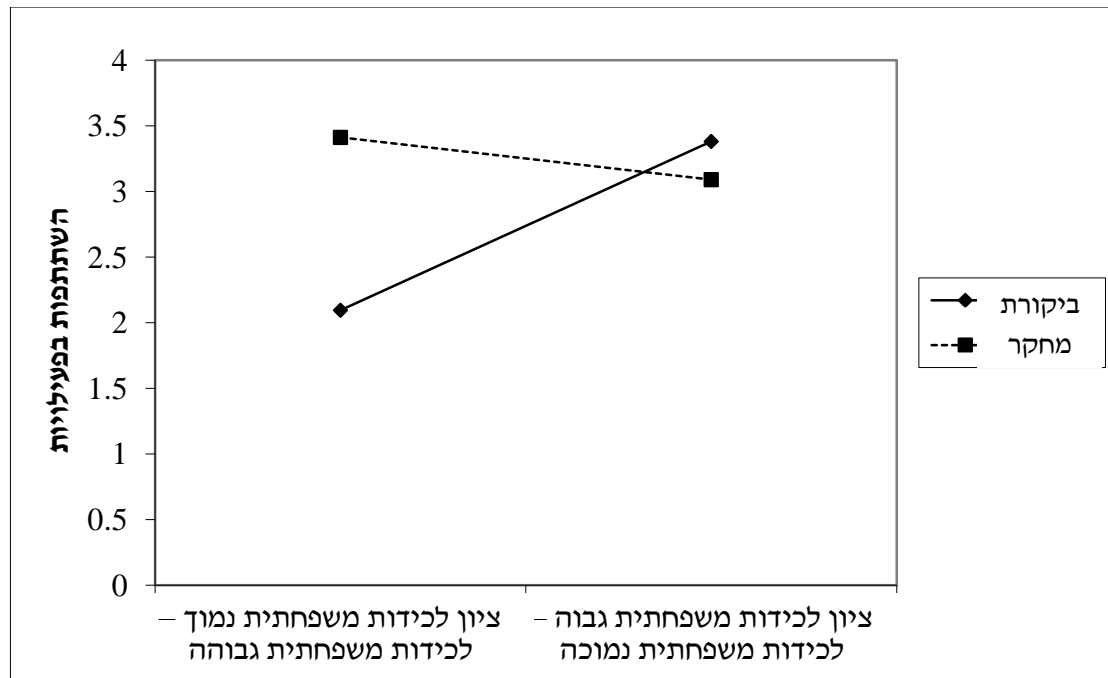
¹¹ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.

תרשים 9. הקשר בין לכידות משפחתית ובעיות התנהגות של הילדים, בנפרד לשתי הקבוצות

כפי שניתן לראות בתרשים 9, נמצא כי בעוד שבקרב קבוצת הביקורת, ככל שציון הלכידות המשפחתית היה גבוה יותר, כלומר מידת הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר¹², שיעור בעיות ההתנהגות היה נמוך יותר ($b = -9.66, p = .013$), הרי שבקרב ילדי קבוצת המחקר, ככל שציון הלכידות המשפחתית היה גבוה יותר, כלומר מידת הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר¹³, כך שיעור בעיות ההתנהגות היה גבוה יותר ($b = 8.91, p < .001$).

¹² הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.
¹³ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.

תרשים 10. הקשר בין לכידות משפחתית והשתתפות בפעילויות של הילדים, בנפרד לשתיהן הקבוצות

כפי שניתן לראות בתרשים 10, נמצא כי בקרב ילדי קבוצת הביקורת, ככל שציון הלכידות המשפחתית היה גבוה יותר, כלומר הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר¹⁴, ההשתתפות בפעילויות של הילד הייתה גבוהה יותר ($b = .64, p = .011$). לעומת זאת, לא נמצא קשר מובהק בין הלכידות המשפחתית והשתתפות בפעילויות בקרב ילדי קבוצת המחקר ($b = -.16, p = .35$).

בהמשך, נבחנה השערת המחקר השביעית, לפיה הלכידות המשפחתית תמתן את הקשר בין מידת הלחצים שחווה הילד בשנה האחרונה (מידת לחץ מהיעדרות האב, אירועי חיים חיוביים ואירועי חיים שליליים) לבין מצבו הרגשי והתפקודי (אינטראקציות זוגיות בין הלכידות המשפחתית לבין מידת הלחצים שחווה הילדים). בנוסף, נבחנה השאלה האם קבוצת המחקר תמתן את הקשר בין מידת הלחצים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי (אינטראקציות זוגיות בין קבוצת המחקר לבין מידת הלחצים שחווה הילדים). כמו כן, נבחנה השאלה האם הלכידות המשפחתית כתלות בקבוצת המחקר תמתן את הקשר בין מידת הלחצים שחווה בשנה האחרונה לבין מצבם הרגשי והתפקודי (אינטראקציות משולשות בין הלכידות המשפחתית, קבוצת המחקר לבין מידת הלחצים שחווה). לשם כך, נערכה סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. בצעד הראשון של הניתוחים, הוכנסו משתני הלחץ שהילד חווה (מידת לחץ מהיעדרות האב, אירועי חיים חיוביים ואירועי חיים שליליים), משתנה הלכידות המשפחתית ומשתנה השייך לקבוצת המחקר ($1 =$ ילדי אבות אסירים; $-1 =$ ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון כיצד והאם הלכידות המשפחתית קשורה למצבם הרגשי והתפקודי של הילדים. בצעד השני של הניתוחים הוספו מדדי האינטראקציה הזוגיים בין המדדים (מדדי לחץ X לכידות משפחתית, מדדי לחץ X קבוצה,

¹⁴ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.

לכידות משפחתית X קבוצה). צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין מדדי הלחץ לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בקבוצת המחקר ו/או בלכידות המשפחתית. בצעד השלישי של הניתוחים הוספו מדדי האינטראקציה המשולשים בין משתני הלחץ, משתנה השיוך לקבוצה ומשתנה הלכידות המשפחתית משאב הילד. צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין משתני הלחץ ומצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בו-זמנית בקבוצת המחקר והלכידות המשפחתית. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. מקדמי רגרסיה מתוקננים (β) ומידת מובהקותם למודלים שכללו את מדד הלכידות המשפחתית כמתן מוצגים בלוח 13.

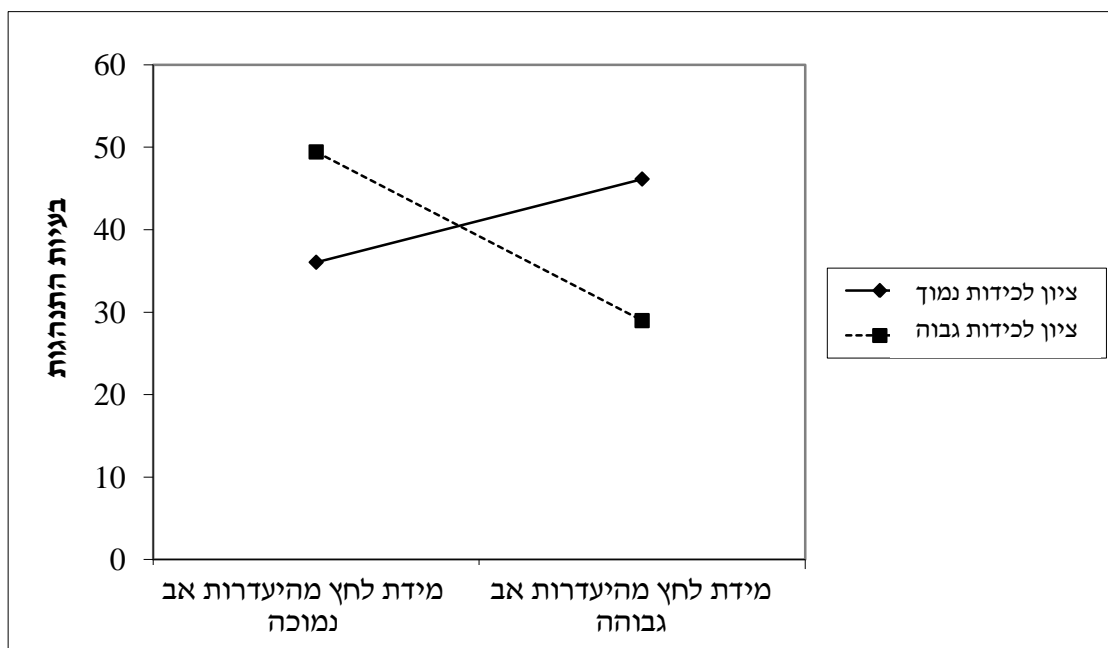
לוח 13. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני הלכידות המשפחתית, גורמי הלחץ שחווה הילד והשייך לקבוצת המחקר

אפקט חיובי	אפקט שלילי	בעיות התנהגות	השתתפות בפעילויות	יכולת חברתית	יכולת למידה בבית ספר	
-.34***	.07	-.03	.13	-.01	.07	לכידות משפחתית
.10	.05	-.04	.20*	.17	.12	קבוצה
.02	-.11	-.09	-.18	-.15	-.20	מידת לחץ מהיעדרות האב
.07	.02	-.23*	.12	.18	.14	אירועי חיים חיוביים
.09	.20	.34**	-.01	-.21	.08	אירועי חיים שליליים
.09	.02	.01	-.03	.02	-.05	קבוצה X מידת לחץ מהיעדרות האב
.20*	-.04	-.04	-.19	-.17	-.08	קבוצה X אירועי חיים חיוביים
-.11	-.14	-.05	.14	.11	.18	קבוצה X אירועי חיים שליליים
.19*	.12	.42***	-.22*	-.17	-.08	קבוצה X לכידות משפחתית
.05	.01	-.23*	-.08	.07	-.05	לכידות משפחתית X מידת לחץ מהיעדרות האב
.01	.13	-.04	-.04	-.06	.01	לכידות משפחתית X אירועי חיים חיוביים
-.08	.01	.33**	-.03	-.21*	.05	לכידות משפחתית X אירועי חיים שליליים
-.15	.01	-.27*	.13	.09	-.02	קבוצה X לכידות משפחתית X מידת לחץ מהיעדרות האב
-.09	-.23*	-.10	-.04	.03	.09	קבוצה X לכידות משפחתית X אירועי חיים חיוביים
.04	.01	.13	-.08	-.15	.05	קבוצה X לכידות משפחתית X אירועי חיים שליליים

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

לוח 13 מציג ראשית את האפקטים שנמצאו בין משתני המחקר שהוכנסו לרגרסיה לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. כפי שמצביעים הנתונים בלוח, נמצא, כפי שכבר נמצא בניתוחים קודמים, כי ככל שהציון בלכידות המשפחתית היה גבוה יותר, כלומר מידת הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר¹⁵, כך האפקט החיובי של הילד היה נמוך יותר. נמצא גם, כמו בניתוחים קודמים, כי ככל שמידת ההשפעה של אירועי החיים החיוביים שהילד חווה בשנה האחרונה הייתה גבוהה יותר, כך היה לו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות. לעומת זאת, נמצא, כי ככל שמידת ההשפעה של אירועי החיים השליליים שהילד חווה בשנה האחרונה הייתה גבוהה יותר, כך היה לו שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות, וזאת בהתאם להשערת המחקר.

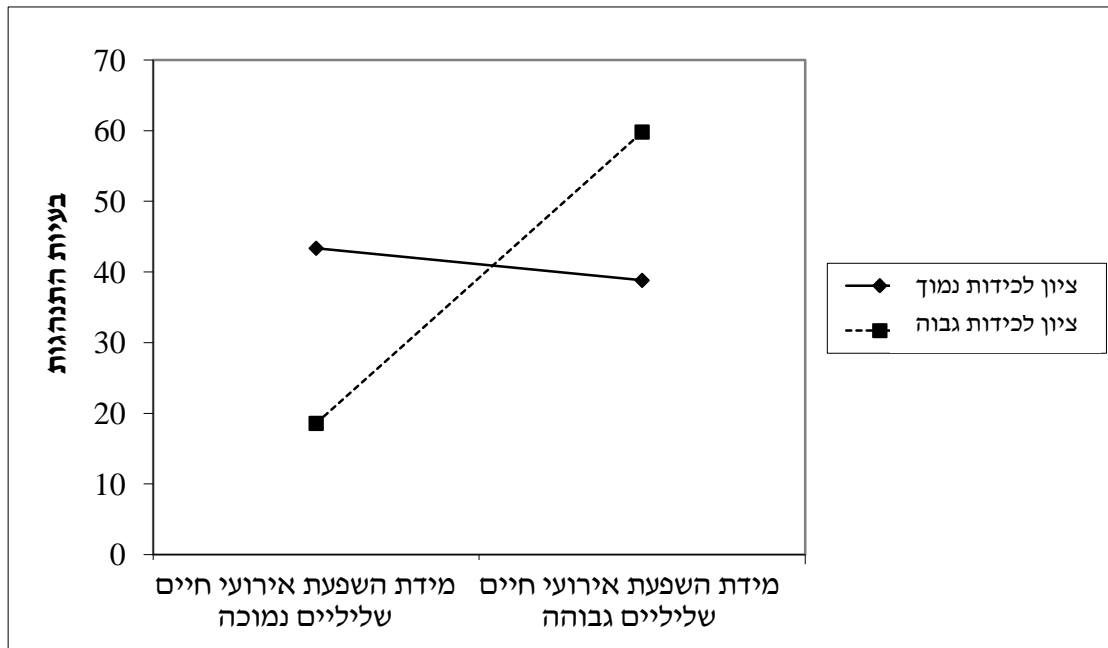
לוח 13 מציג גם את ממצאי האינטראקציה הבוחנים האם הלכידות המשפחתית ממתנת את הקשר בין חומרת הלחצים שחווה הילד לבין מצבו הרגשי והתפקודי. מהנתונים ניתן ללמוד כי הלכידות המשפחתית מיתנה את הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב לבין שיעור בעיות ההתנהגות של הילדים, אך ממצא זה היה מפתיע באופיו. בקרב ילדים עם ציון לכידות משפחתית גבוה, כלומר עם מידת לכידות משפחתית נמוכה¹⁶, נמצא כי ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה יותר, היה דווקא שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות, $b = -10.23, p = .045$ (ראו תרשים 11). לעומת זאת, בקרב ילדים עם ציון לכידות משפחתית נמוך, כלומר עם מידת לכידות משפחתית גבוהה¹⁷, לא נמצא קשר מובהק בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות, $b = 5.05, p = .28$.

תרשים 11. הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות של הילדים, לפי חלוקה לרמות לכידות משפחתית (ציון נמוך וגבוה)

¹⁵ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.
¹⁶ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.
¹⁷ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון נמוך מעיד על לכידות משפחתית גבוהה.

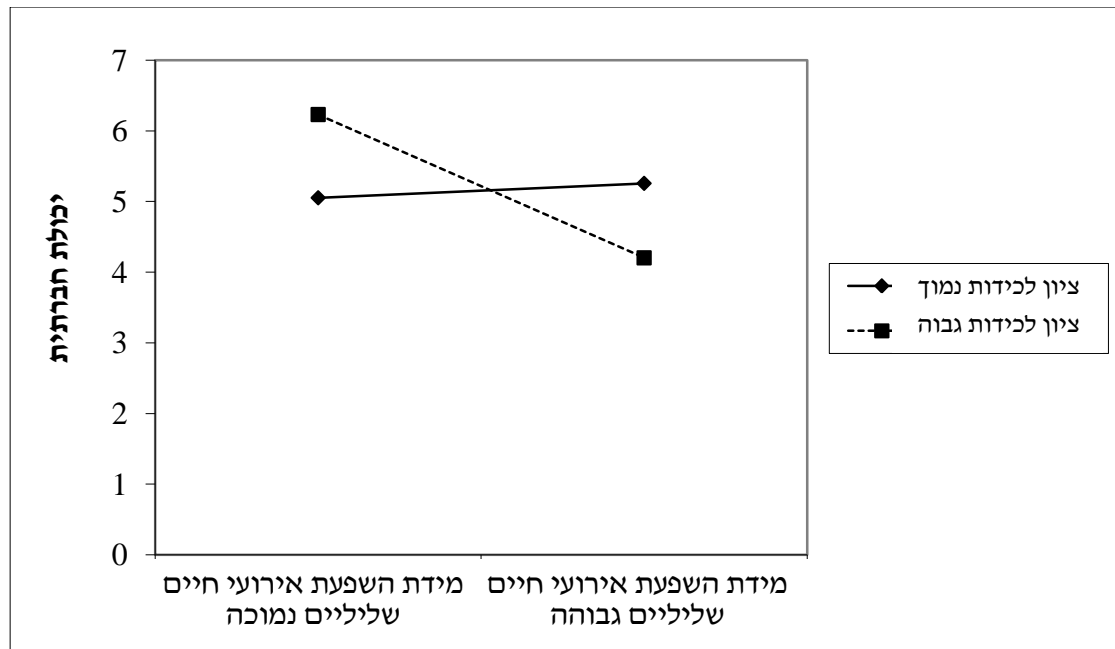
מהניתוחים עלה כי הלכידות המשפחתית מיתנה גם את הקשר בין מידת השפעתם של אירועי החיים השליליים שחוו הילדים לבין שיעור בעיות התנהגות שלהם (ראו לוח 13). נמצא כי בקרב ילדים עם ציון לכידות משפחתית גבוה, כלומר מידת לכידות משפחתית נמוכה¹⁸, ככל שמידת השפעת אירועי החיים השליליים הייתה גבוהה יותר, כך היה שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות, $b = 20.62, p < .001$ (ראו תרשים 12). לעומת זאת, בקרב ילדים עם ציון לכידות משפחתית נמוך, כלומר עם מידת לכידות משפחתית גבוהה¹⁹, לא נמצא קשר מובהק בין מידת השפעת אירועי חיים שליליים שחוו לבין שיעור בעיות התנהגות, $b = -2.27, p = .55$.

תרשים 12. הקשר בין אירועי חיים שליליים ובעיות התנהגות של הילדים, לפי חלוקה לרמות לכידות משפחתית (ציון נמוך וגבוה)

נמצא כי הלכידות המשפחתית מיתנה גם את הקשר בין מידת השפעת אירועי חיים שליליים לבין היכולת החברתית של הילדים (ראו לוח 13). כפי שניתן לראות בתרשים 13, נמצא כי בעוד שבקרב ילדים עם ציון לכידות משפחתית גבוה, כלומר עם מידת לכידות משפחתית נמוכה²⁰, ככל שמידת השפעת אירועי החיים השליליים הייתה גבוהה יותר, כך היכולת החברתית של הילד הייתה נמוכה יותר ($b = -1.01, p = .016$), הרי שבקרב ילדים עם ציון לכידות משפחתית נמוך, כלומר עם מידת לכידות משפחתית גבוהה²¹, לא נמצא קשר מובהק בין אירועי חיים שליליים ויכולת חברתית ($b = .10, p = .74$).

¹⁸ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.
¹⁹ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון נמוך מעיד על לכידות משפחתית גבוהה.
²⁰ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.
²¹ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון נמוך מעיד על לכידות משפחתית גבוהה.

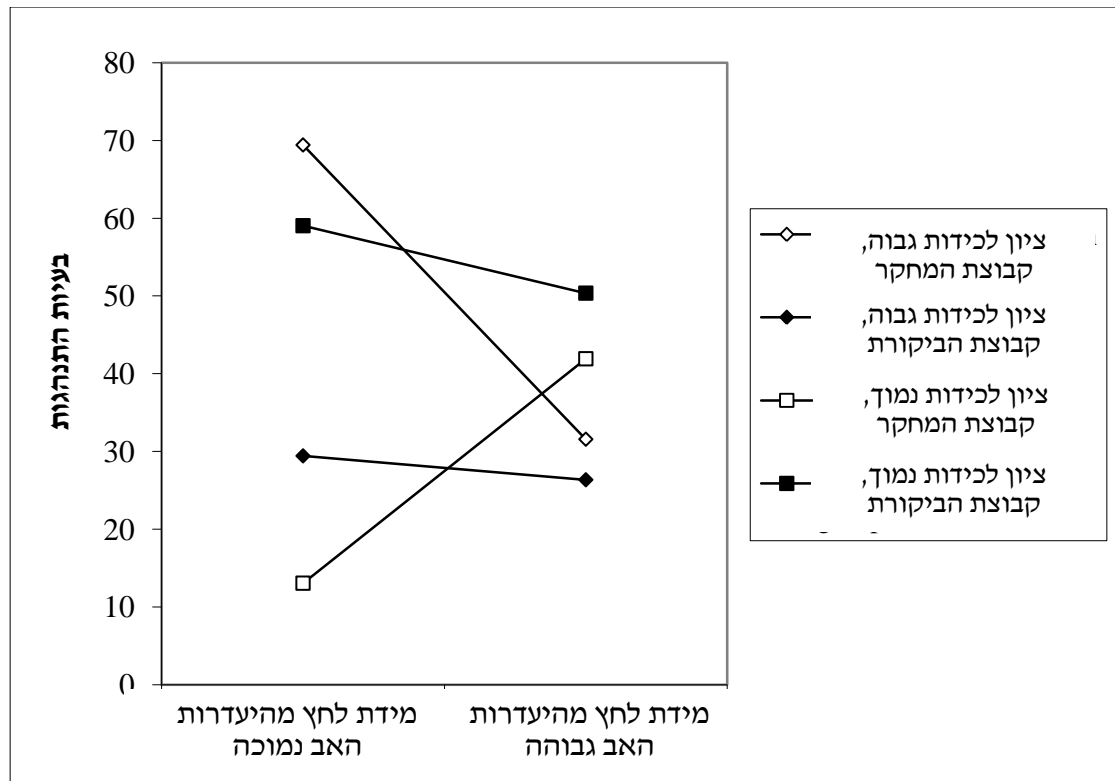

תרשים 13. הקשר בין אירועי חיים שליליים ויכולת חברתית של הילדים, לפי חלוקה לרמות לכידות משפחתית (ציון נמוך וגבוה)

נמצא כי קבוצת המחקר גם היא נותנת את ביטוייה בהקשר של הלכידות המשפחתית

והקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות ההתנהגות של הילדים מותן לא רק על-ידי הלכידות המשפחתית, אלא גם על-ידי השיוך לקבוצת המחקר (אינטראקציה משולשת) (ראו לוח 13). ממצא זה היה מפתיע באופיו וכפי שניתן לראות בתרשים 14, בעוד שבקרב ילדי קבוצת המחקר שציון הלכידות המשפחתית שלהם היה גבוה, כלומר דירגו את הלכידות המשפחתית כנמוכה²², ככל שהלחץ מהיעדרות האב היה רב יותר, כך שיעור בעיות ההתנהגות היה נמוך יותר, $b = -18.92, p = .032$, הרי דווקא בקרב ילדי קבוצת המחקר עם ציון לכידות משפחתית נמוך, כלומר עם לכידות משפחתית גבוהה²³, לא נמצא קשר מובהק בין לחץ מהיעדרות אב לבין בעיות התנהגות של הילד, $b = 14.44, p = .057$. לעומת זאת, בקרב ילדי קבוצת הביקורת, לא נמצא קשר מובהק בין לחץ מהיעדרות האב לבין בעיות התנהגות.

²² הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.
²³ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון נמוך מעיד על לכידות משפחתית גבוהה.

תרשים 14. הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות של הילדים, לפי חלוקה לשיוך לקבוצת מחקר ולרמות לכידות משפחתית (ציון נמוך וגבוה)

לכידות, לפי קשר ילד-אב וקשר ילד-אם

האופן שבו תופס הילד את הלכידות המשפחתית, בהתייחס לקשר בינו לבין אביו ובינו לבין אמו והקשר ביניהם לבין מצבו הרגשי והתפקודי, נבדקו גם הם. לשם כך, נערכה סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. בצעד הראשון של הניתוחים, הוכנסו מדד הלכידות (ילד-אב, ילד-אם) וממדד השיוך לקבוצת המחקר ($1 =$ ילדי אסירים ; $-1 =$ ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון האם הלכידות ביחסי ילד-אב והלכידות ביחסי ילד-אם קשורות למצבו הרגשי והתפקודי של הילד בקרב כלל המדגם וכן האם ילדי קבוצת המחקר נבדלים מילדי קבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי. בצעד השני של הניתוחים הוסף מדד האינטראקציה בין הלכידות ביחסי ילד-אב/ילד-אם והשיוך לקבוצת המחקר: לכידות ילד-אב X שיוך לקבוצה ולכידות ילד-אם X שיוך לקבוצה. צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין הלכידות ביחסי ילד-אב/ילד-אם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בקבוצת המחקר. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים (אפקט חיובי, אפקט שלילי, שיעור בעיות ההתנהגות, מידת ההשתתפות בפעילויות, היכולת החברתית ויכולת הלמידה של הילד בבית הספר). מקדמי רגרסיה מתוקנים (β) ומידת מובהקותם מוצגים בלוח 14.

לוח 14. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות מדד הלכידות ביחסי ילד-אב/ילד-אם ומדד השיוך לקבוצת המחקר

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
-.02	-.19*	-.08	.01	.13	-.38***	לכידות ילד-אב
-.10	.17*	.04	.07	.01	-.05	לכידות ילד-אם
.07	.09	.12	-.01	.11	.21**	קבוצת המחקר
.03	-.14	-.17	.15	.06	.08	קבוצת מחקר X לכידות ילד-אב
-.11	.08	.02	.11	.01	.10	קבוצת מחקר X לכידות ילד-אם

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

מהנתונים בלוח 14 עולה כי ככל שציון הלכידות ביחסי הילד והאב היה גבוה יותר, כלומר

הלכידות ביחסי ילד-אב הייתה נמוכה יותר²⁴, כך הילדים דיווחו על אפקט חיובי נמוך יותר ועל יכולות חברתיות נמוכות יותר. לעומת זאת, ככל שציון הלכידות ביחסי הילד-אם היה גבוה יותר, כלומר הלכידות ביחסי הילד-אם הייתה נמוכה יותר²⁵, יכולתו החברתית הייתה גבוהה יותר. מעבר לכך, כפי שנמצא בנייתוחים קודמים, ילדי קבוצת המחקר אופיינו באפקט חיובי יותר בהשוואה לקבוצת ילדי הביקורת. שאר האפקטים לא נמצאו מובהקים סטטיסטית. כמו כן, לא נמצאה השפעה ייחודית של קבוצת המחקר.

האם כמשאב

(א) גורם ה-bB: בריאות נפשית של האם

מדד הבריאות הנפשית של האם כולל ציון רווחה נפשית וציון מצוקה נפשית של האם. בתחילה נבחנו ממוצעי משתנים אלו, בקרב כלל המדגם, בחלוקה לקבוצות המחקר ותוך השוואה ביניהן. כפי שניתן ללמוד מלוח 10, ממוצעי מידת הרווחה והמצוקה הנפשית בקרב אמהות כלל המדגם גם הם היו גבוהים. ממצאי לוח 11 מצביעים כי, ממוצע מידת הרווחה הנפשית בקרב אמהות קבוצת המחקר היה גבוה יותר מממוצע מידת הרווחה הנפשית בקרב אמהות קבוצת הביקורת. במידת המצוקה הנפשית לא נמצא הבדל מובהק בין שתי הקבוצות. בשלב השני, נבחנה השערת המחקר החמישית לפיה - בקרב כלל המדגם - ככל שהבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה יותר (רווחה נפשית גבוהה ומצוקה נפשית נמוכה), כך מצבו הרגשי והתפקודי של הילד יהיה טוב יותר. בנוסף, נבחנה השאלה האם קשר זה יהיה שונה בקרב קבוצת המחקר וקבוצת הביקורת. לשם כך נערכה סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. מכיוון שניתוחים מקדימים הראו שמשתני הרווחה והמצוקה הנפשית היו קשורים ביניהם במידה גבוהה ביותר ($r = -.95, p < .0001$), חושב מדד כולל לבריאות הנפשית של האם. בצעד הראשון של הניתוחים הוכנסו משתנה הבריאות הנפשית של האם ומשתנה השיוך לקבוצת המחקר ($1 =$ ילדי אבות אסירים; $-1 =$ ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון האם הבריאות הנפשית של האם קשורה למצבו הרגשי והתפקודי של הילד בקרב כלל המדגם וכן האם ילדי קבוצת המחקר נבדלים

²⁴ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.
²⁵ הלכידות המשפחתית מדורגת כך שציון גבוה מעיד על לכידות משפחתית נמוכה.

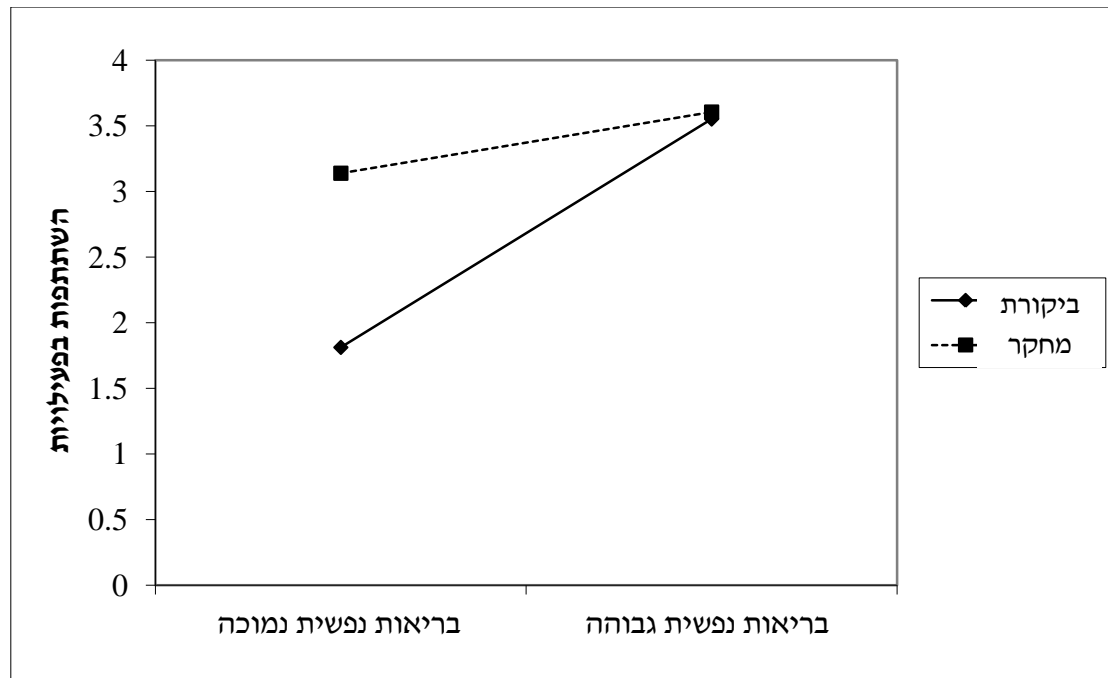
מילדי קבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי. בצעד השני של הניתוחים הוסף מדד האינטראקציה בין הבריאות הנפשית של האם והשיוך לקבוצת המחקר. צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין הבריאות הנפשית של האם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בקבוצת המחקר. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. מקדמי גרסיה מתוקננים (β) ומידת מובהקותם מוצגים בלוח 15.

לוח 15. מקדמי גרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתנה הבריאות הנפשית של האם ומשתנה השיוך לקבוצת המחקר

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
.26**	.30***	.33***	-.49***	-.10	-.03	בריאות נפשית של האם
.09	.12	.19*	-.07	.09	.22**	קבוצת המחקר
-.24**	-.14	-.19*	.05	.09	-.01	קבוצת מחקר X בריאות נפשית של האם

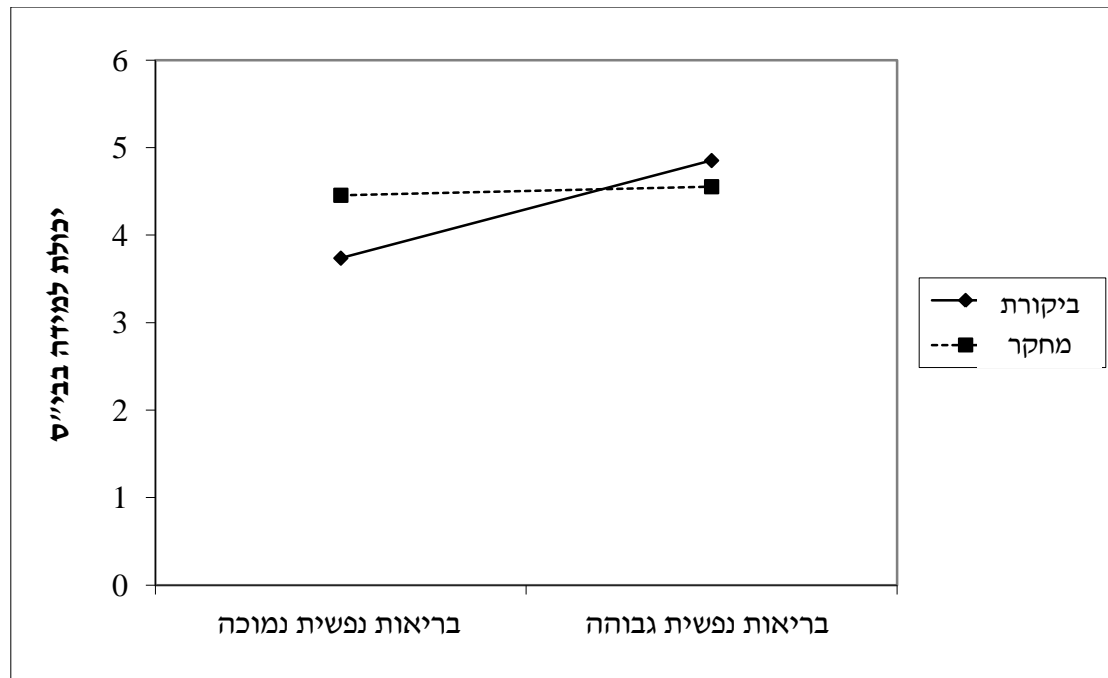
* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

השערת המחקר בדבר הקשר בין בריאות נפשית של האם לבין מצבו הרגשי והתפקודי אוששה בחלקה. כפי שניתן לראות בלוח 15, בהתאם להשערה, ככל שהבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה יותר (רווחה נפשית גבוהה ומצוקה נפשית נמוכה), כך הילדים הראו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות ומידה גבוהה יותר של השתתפות בפעילויות, יכולת חברתית ויכולת למידה בבית ספר. לעומת זאת, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר מובהק בין הבריאות הנפשית של האם לבין האפקט החיובי והשלילי של הילד. בנוסף, ההבדל בין ילדי שתי הקבוצות באפקט החיובי ממשיך להיות מובהק גם בניתוח זה. מהניתוחים עלה גם כי הקשרים בין הבריאות הנפשית של האם מחד לבין ההשתתפות בפעילויות ויכולת הלמידה של הילד בבית הספר מאידך, היו שונים בקרב ילדי קבוצת המחקר ובקרב ילדי קבוצת הביקורת (אינטראקציות מובהקות), כמוצג בתרשימים 15 ו-16 שלהלן. מעבר לכך, בניגוד להשערה, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המציעות הבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין הבריאות הנפשית של האם לבין המשתנים אפקט חיובי ואפקט שלילי, בעיות התנהגות ויכולת חברתית של הילד.

תרשים 15. הקשר בין הבריאות הנפשית של האם והשתתפות בפעילויות של הילדים, בנפרד לשתי הקבוצות

באשר להבדל בקשר בין הבריאות הנפשית של האם לבין ההשתתפות בפעילויות של הילד, כפי שניתן לראות בתרשים 15, נמצא כי בקרב ילדי קבוצת הביקורת, ככל שהבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה יותר, מידת ההשתתפות של הילד בפעילויות הייתה גבוהה יותר ($b = .87, p < .001$). לעומת זאת, בניגוד למשוער, לא נמצא קשר מובהק בין הבריאות הנפשית של האם ומידת ההשתתפות של הילד בפעילויות בקרב ילדי קבוצת המחקר ($b = .23, p = .118$).

תרשים 16. הקשר בין הבריאות הנפשית של האם ויכולת הלמידה של הילדים בבית הספר, בנפרד לשתי הקבוצות

באשר להבדל בקשר בין הבריאות הנפשית של האם לבין יכולת הלמידה של הילדים בבית

הספר, כפי שניתן לראות בתרשים 16, נמצא כי בקרב ילדי קבוצת הביקורת, ככל שהבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה יותר, כך יכולת הלמידה של הילד בבית ספר הייתה גבוהה יותר ($b = .56, p = .002$). לעומת זאת, בניגוד למשוער, לא נמצא קשר מובהק בין הבריאות הנפשית של האם לבין יכולת הלמידה של הילד בבית ספר בקרב ילדי קבוצת המחקר ($b = .05, p = .64$).

בהמשך, נבחנה השערת המחקר השביעית, לפיה הבריאות הנפשית של האם תמתן את הקשר בין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה בשנה האחרונה (מידת לחץ מהיעדרות האב, אירועי חיים חיוביים ואירועי חיים שליליים) לבין מצבו הרגשי והתפקודי (אינטראקציות זוגיות בין בריאות נפשית של האם לבין מידת הלחצים שחווה הילד). בנוסף, נבחנה השאלה האם קבוצת המחקר תמתן את הקשר בין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי (אינטראקציות זוגיות בין קבוצת המחקר לבין מידת הלחצים שחוו הילדים). כמו כן, נבחנה השאלה האם הבריאות הנפשית של האם כתלות בקבוצת המחקר תמתן את הקשר בין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה בשנה האחרונה לבין מצבו הרגשי והתפקודי (אינטראקציות משולשות בין בריאות נפשית של האם, קבוצת המחקר לבין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה בשנה האחרונה). לשם כך, נערכה סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. בצעד הראשון של הניתוחים, הוכנסו משתני גורמי הלחץ שהילד חווה (מידת לחץ מהיעדרות האב, אירועי חיים חיוביים ואירועי חיים שליליים), בריאות נפשית של האם ומשתנה השיוך לקבוצת המחקר ($1 =$ ילדי אבות אסירים ; $-1 =$ ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון כיצד והאם הבריאות הנפשית של האם קשורה למצבם הרגשי והתפקודי של הילדים. בצעד השני של הניתוחים הוספו

מדדי האינטראקציה הזוגיים בין המדדים (מדדי לחץ X בריאות נפשית של האם, מדדי לחץ X קבוצה, בריאות נפשית של האם X קבוצה). צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין מדדי הלחץ לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בקבוצת המחקר ו/או בבריאות הנפשית של האם. בצעד השלישי של הניתוחים הוספו מדדי האינטראקציה המשולשים בין מדדי הלחץ, מדד השיוך לקבוצה ומדד בריאות נפשית של האם. צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין מדדי הלחץ ומצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בו-זמנית בקבוצת המחקר ובבריאות הנפשית של האם. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. מקדמי הרגרסיה של משתנה הבריאות הנפשית של האם מוצגים בלוח 16.

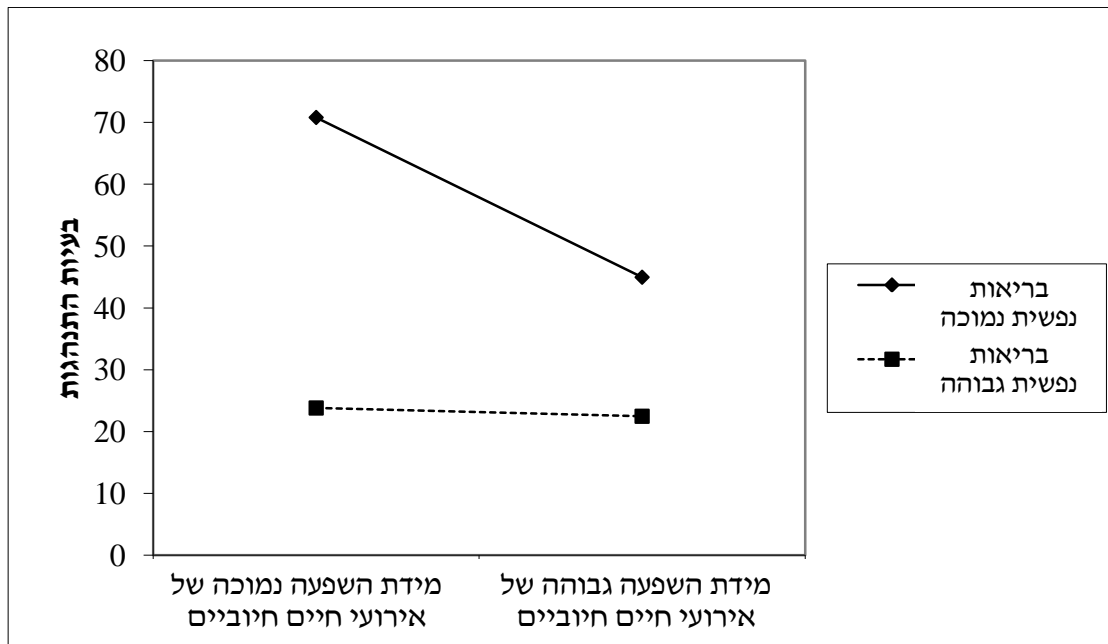
לוח 16. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני הבריאות הנפשית של האם, הלחץ שחוה הילד והשייך לקבוצת המחקר

ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט חיובי	אפקט שלילי	
.24*	.27*	.32**	-.64***	-.13	-.08	בריאות נפשית של האם
.10	.17	.18*	-.08	-.02	.18	קבוצה
-.16	-.10	-.13	-.18	.02	.06	מידת לחץ מהיעדרות האב
.13	.17	.05	-.25**	-.04	.18	אירועי חיים חיוביים
.13	-.09	.11	.18	.11	.04	אירועי חיים שליליים
-.13	-.01	-.04	-.06	-.03	-.01	קבוצה X מידת לחץ מהיעדרות האב
-.15	-.14	-.05	.15	.02	.13	קבוצה X אירועי חיים חיוביים
.16	.17	.08	.03	-.07	.11	קבוצה X אירועי חיים שליליים
-.20	-.13	-.22*	.08	.20	-.05	קבוצה X בריאות נפשית של האם
-.13	-.16	-.16	.14	-.21	-.03	בריאות האם X מידת לחץ מהיעדרות האב
-.08	.04	.17	.22*	.11	-.04	בריאות נפשית של האם X אירועי חיים חיוביים
.10	.18	.15	-.06	.07	.10	בריאות נפשית של האם X אירועי חיים שליליים
.12	.09	.06	.10	.04	-.07	קבוצה X בריאות נפשית של האם X מידת לחץ מהיעדרות האב
-.09	-.03	-.08	-.18	-.25	-.01	קבוצה X בריאות נפשית של האם X אירועי חיים חיוביים
-.03	-.09	-.01	.02	.02	.15	קבוצה X בריאות נפשית של האם X אירועי חיים שליליים

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

לוח 16 מציג ראשית את האפקטים שנמצאו בין משתני המחקר שהוכנסו לרגרסיה לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. כפי שמצביעים הנתונים בלוח, כמו בנייתוחים קודמים, גם בנייתוח זה נמצא כי ככל שהבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה יותר, כך הילדים הראו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות ומידה גבוהה יותר של השתתפות בפעילויות, יכולת חברתית ויכולת למידה בבית ספר. בנוסף לכך, גם בנייתוח זה נמצא כי ככל שמידת ההשפעה של אירועי החיים החיוביים הייתה גבוהה יותר, כך לילדים היה שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות. הנתונים מצביעים, כפי שכבר פורט לעיל, גם על הבדל בין קבוצות המחקר בקשר בין הבריאות הנפשית של האם לבין ההשתתפות בפעילויות של הילדים.

לוח 16 מציג בהמשך גם את ממצאי האינטראקציה הבוחנים האם הבריאות הנפשית של האם ממתנת את הקשר בין חומרת הלחצים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. לפי הממצאים, השערה זו אוששה בחלקה. כפי שניתן לראות בלוח, הקשר בין מידת ההשפעה של אירועי החיים החיוביים שהילד חווה לבין שיעור בעיות ההתנהגות שלו מותן על-ידי הבריאות הנפשית של האם. כמתואר בתרשים 17, במשפחות בהן הבריאות הנפשית של האם הייתה נמוכה (סטיית תקן אחת מתחת ממוצע המדגם), ככל שמידת השפעת אירועי החיים החיוביים הייתה גבוהה יותר, כך שיעור בעיות ההתנהגות היה נמוך יותר, $b = -12.92, p = .001$. לעומת זאת, במשפחות בהן הבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה (סטיית תקן אחת מעל ממוצע המדגם), לא נמצא קשר מובהק בין מידת השפעת אירועי החיים החיוביים שהילד חווה לבין שיעור בעיות ההתנהגות שלו, $b = -.67, p = .84$. מעבר לכך, לא נמצאו אינטראקציות המעידות על כך שהבריאות הנפשית של האם ממתנת את הקשר בין חומרת הלחצים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי.

תרשים 17. הקשר בין אירועי חיים חיוביים ובעיות התנהגות לפי חלוקה לבריאות נפשית של האם, נמוכה וגבוהה

(ב) גורם ה-bB: תמיכה מהאם

מדד התמיכה מהאם כולל ציוני תמיכה כללית, אינסטרומנטלית ורגשית מהאם. תחילה נבחנו ממוצעי משתנים אלו בקרב כלל המדגם, בחלוקה לקבוצות המחקר ותוך השוואה ביניהן. מהנתונים בלוח 10 ניתן ללמוד שהילדים דיווחו על ממוצע גבוה של תמיכה כללית מהאם. עוד נמצא כי התמיכה האינסטרומנטלית של האמהות נתפסה גבוהה יותר בממוצע ממידת התמיכה הרגשית שהן מעניקות. בנוסף, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות בתפיסת הילדים את מידת התמיכה מהאם (ראו לוח 11).

בשלב השני, נבחנה השערת המחקר השישית לפיה - בקרב כלל המדגם - ככל שמידת התמיכה מהאם (כללית, אינסטרומנטלית ורגשית) הייתה גבוהה יותר, כך מצבו הרגשי והתפקודי של הילד יהיה טוב יותר. בנוסף, נבחנה השאלה האם קשר זה יהיה שונה בקרב קבוצת המחקר וקבוצת הביקורת. לשם כך נערכה סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. מכיוון שאין לכלול במודל אחד מדד מסוכם ומדדי עולם תוכן, נערכה הבחינה באמצעות שני מודלים כלליים, הראשון כלל את המשתנה המסוכם של תמיכה מהאם (תמיכה כללית מהאם) והשני כלל את משתני התמיכה האינסטרומנטלית והרגשית מהאם. בצעד הראשון של הניתוחים, הוכנסו משתני התמיכה מהאם ומדד השיוך לקבוצת המחקר (1 = ילדי אבות אסירים; -1 = ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון האם התמיכה הנתפסת מהאם קשורה למצבו הרגשי והתפקודי של הילד בקרב כלל המדגם וכן האם ילדי קבוצת המחקר נבדלים מילדי קבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי. בצעד השני של הניתוחים הוספו מדדי האינטראקציה בין התמיכה מהאם והשיוך לקבוצת המחקר. צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין התמיכה מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בקבוצת המחקר. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. מקדמי הרגרסיה למודלים שכללו את מידת התמיכה הכללית מהאם מוצגים בלוח 17; מקדמי רגרסיה מתוקננים (β) ומידת מובהקותם למודלים שכללו את מידת התמיכה האינסטרומנטלית והרגשית מהאם מוצגים בלוח 18. ראשית, יוצגו הממצאים באשר לתמיכה הכללית מהאם.

לוח 17. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה הכללית מהאם והשיוך לקבוצת המחקר

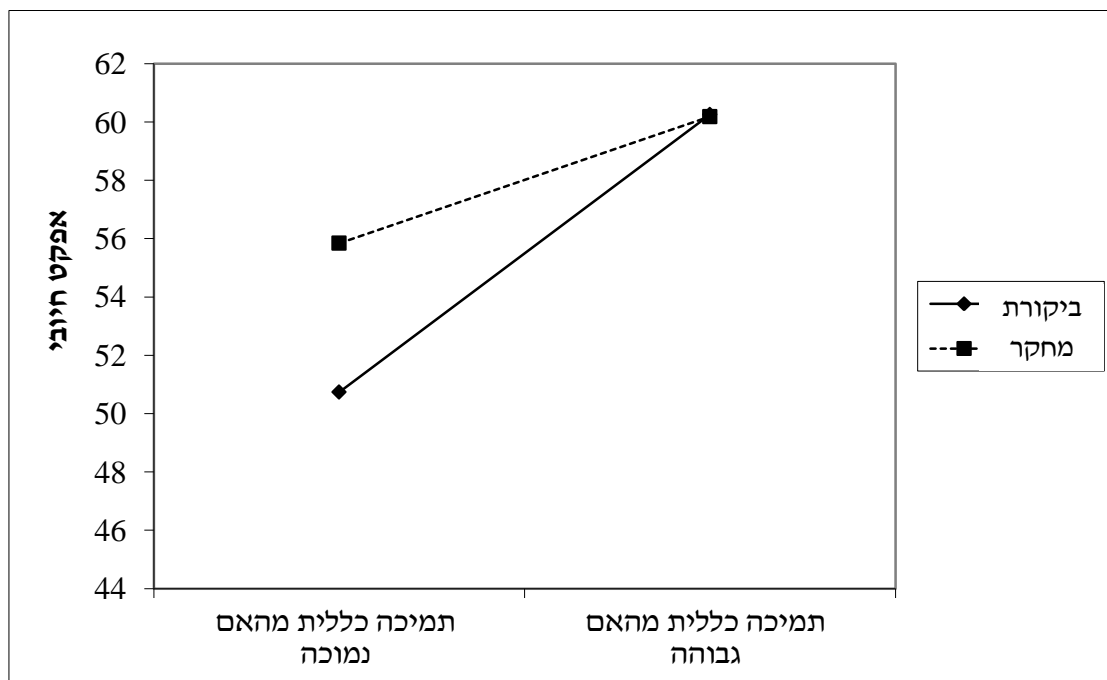
יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
.03	.07	-.02	-.22*	-.04	.43***	תמיכה כללית מהאם
.06	.09	.13	.01	.10	.18*	קבוצת המחקר
11	.09	.14	-.13	-.04	-.17*	קבוצת מחקר X תמיכה כללית מהאם

* $p < .05$. *** $p < .001$.

השערת המחקר בנוגע לקשר בין התמיכה הכללית מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של

הילד אוששה בחלקה. כפי שניתן ללמוד מלוח 17, בהתאם להשערה, ככל שמידת התמיכה הכללית מהאם הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי של הילד היה גבוה יותר ושיעור בעיות

ההתנהגות שלו היה נמוך יותר. לעומת זאת, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר מובהק בין התמיכה הכללית מהאם לבין האפקט השלילי של הילד וכן לבין מידת ההשתתפות בפעילויות, היכולת החברתית ויכולת הלמידה שלו בבית הספר. בנוסף לכך, ההבדל בין ילדי שתי הקבוצות באפקט החיובי ממשיך להיות מובהק גם בניתוח זה. מהניתוחים עלה גם כי, בהתאם להשערה, הקשר בין מידת התמיכה הכללית מהאם לבין האפקט החיובי של הילד היה שונה בקרב ילדי קבוצת המחקר וילדי קבוצת הביקורת. הבדלים אלו בין הקבוצות מוצגים בתרשים 18. מעבר לכך, בניגוד למשוער, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המציעות הבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין התמיכה הכללית מהאם לבין האפקט השלילי, שיעור בעיות ההתנהגות ומשתני הכשרים החברתיים של הילד.

תרשים 18. הקשר בין תמיכה כללית מהאם ואפקט חיובי של הילדים, בנפרד לשתי הקבוצות

באשר להבדל בקשר בין התמיכה הכללית מהאם לבין האפקט החיובי של הילד, כפי שניתן לראות בתרשים 18, כמשוער, בשתי הקבוצות נמצא שככל שהילד תפס את מידת התמיכה הכללית מהאם גבוהה יותר כך האפקט החיובי שלו היה גבוה יותר, אולם הקשר בקרב ילדי קבוצת הביקורת ($b = 4.76, p < .001$) היה חזק יותר בהשוואה לקשר בקרב ילדי קבוצת המחקר ($b = 2.17, p = .004$).

עתה יוצגו הממצאים באשר לתמיכה האינסטרומנטלית והרגשית מהאם.

לוח 18. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה האינסטרומנטלית והרגשית מהאם והשיוך לקבוצת המחקר

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
-0.08	-0.02	-0.06	0.06	0.16	0.33**	תמיכה אינסטרומנטלית מהאם
0.26*	0.21	0.06	-0.22	-0.22*	0.14	תמיכה רגשית מהאם
0.05	0.08	0.12	0.02	0.11	0.18*	קבוצת המחקר
0.21	0.34	0.28	-0.23	-0.14	-0.15	קבוצת המחקר X תמיכה אינסטרומנטלית
-0.08	-0.15	-0.09	0.02	0.09	0.01	קבוצת מחקר X תמיכה רגשית

* $p < .05$. ** $p < .01$.

גם השערת המחקר בנוגע לקשר בין התמיכה האינסטרומנטלית והרגשית מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד אוששה בחלקה. כפי שניתן לראות בלוח 18, בהתאם להשערת המחקר, ככל שמידת התמיכה האינסטרומנטלית מהאם הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי של הילדים היה גבוה יותר. כמו כן, בהתאם להשערת המחקר, ככל שמידת התמיכה הרגשית מהאם הייתה גבוהה יותר, כך האפקט השלילי של הילד היה נמוך יותר ויכולת הלמידה שלו בבית הספר הייתה גבוהה יותר. לעומת זאת, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר מובהק בין התמיכה האינסטרומנטלית מהאם לבין האפקט השלילי של הילד, שיעור בעיות ההתנהגות והכשרים החברתיים שלו ולא נמצא קשר מובהק בין התמיכה הרגשית מהאם לבין האפקט החיובי של הילד, שיעור בעיות ההתנהגות, מידת ההשתתפות בפעילויות והיכולת החברתית שלו. בנוסף לכך, ההבדל בין ילדי שתי הקבוצות באפקט החיובי ממשך להיות מובהק גם בניחות זה. מהניתוחים עלה גם כי, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המציעות הבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין מידת התמיכה האינסטרומנטלית/הרגשית מהאם לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד.

בהמשך, נבחנה השערת המחקר השביעית, לפיה מידת התמיכה מהאם (כללית, אינסטרומנטלית ורגשית) תמתן את הקשר בין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה בשנה האחרונה (מידת לחץ מהיעדרות האב, אירועי חיים חיוביים ואירועי חיים שליליים) לבין מצבו הרגשי והתפקודי (אינטראקציות זוגיות בין משתני תמיכה מהאם לבין מידת השפעת הלחצים שחוו הילדים). בנוסף, נבחנה השאלה האם קבוצת המחקר תמתן את הקשר בין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה בשנה האחרונה לבין מצבו הרגשי והתפקודי (אינטראקציות זוגיות בין קבוצת המחקר לבין מידת השפעת הלחצים שחוו הילדים). כמו כן, נבחנה השאלה האם התמיכה מהאם (כללית, אינסטרומנטלית ורגשית) כתלות בקבוצת המחקר תמתן את הקשר בין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה בשנה האחרונה לבין מצבו הרגשי והתפקודי (אינטראקציות משולשות בין תמיכה כללית, אינסטרומנטלית ורגשית מהאם, קבוצת המחקר ולבין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה). לשם כך, נערכה סדרה של ניתוחי רגרסיה היררכית. בצעד הראשון של הניתוחים, הוכנסו משתני גורמי הלחץ שהילד חווה (מידת לחץ מהיעדרות האב, אירועי חיים חיוביים ואירועי חיים שליליים), תמיכה מהאם (כללית, אינסטרומנטלית ורגשית) ומשתנה השיוך

לקבוצת המחקר ($1 =$ ילדי אבות אסירים ; $-1 =$ ילדי קבוצת ביקורת). צעד זה אפשר לבחון כיצד והאם כל אחד ממשתנים אלו קשור למצבם הרגשי והתפקודי של הילדים. בצעד השני של הניתוחים הוספו מדדי האינטראקציה הזוגיים בין המדדים (מדדי לחץ X תמיכה מהאם - כללית, אינסטרומנטלית ורגשית, מדדי לחץ X קבוצה, תמיכה מהאם – כללית, אינסטרומנטלית ורגשית X קבוצה). צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין מדדי הלחץ לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בקבוצת המחקר ו/או במידת התמיכה מהאם. בצעד השלישי של הניתוחים הוספו מדדי האינטראקציה המשולשים בין משתני הלחץ, משתנה השיוך לקבוצה ומשתני התמיכה מהאם. צעד זה אפשר לבחון האם הקשר בין מדדי הלחץ ומצבו הרגשי והתפקודי של הילד תלוי בו-זמנית בקבוצת המחקר ומידת התמיכה מהאם. המשתנים המנובאים בניתוחים היו משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. מקדמי הרגרסיה באשר למדדי התמיכה מהאם מוצגים בלוחות 19-21. ראשית, יוצגו הממצאים באשר לתמיכה הכללית מהאם.

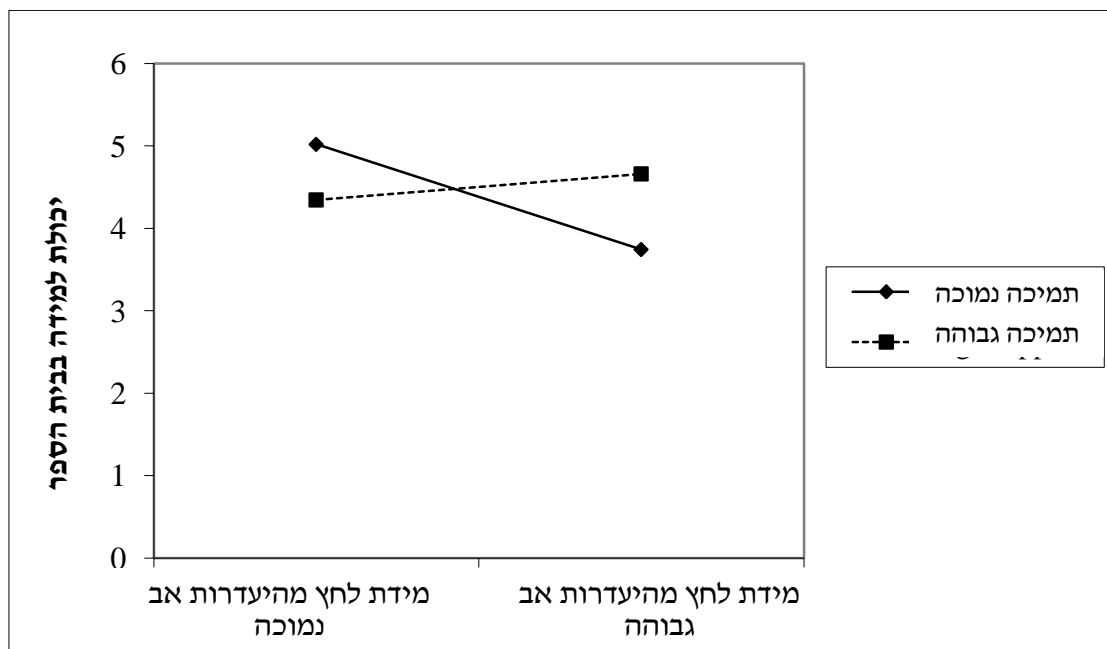
לוח 19. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה הכללית מהאם, גורמי הלחץ שחווה הילד והשייך לקבוצת המחקר

אפקט חיובי	אפקט שלילי	בעיות התנהגות	השתתפות בפעילויות	יכולת חברתית	יכולת למידה בבית ספר	
.48***	-.03	-.26*	.01	.08	.05	תמיכה כללית מהאם
.15	.07	.05	.17	.17	.05	קבוצה
.16	-.09	-.13	-.24*	-.18	-.19	מידת לחץ מהיעדרות האב
.22*	.12	-.13	.10	.23*	.03	אירועי חיים חיוביים
-.07	.13	.16	.19	-.08	.13	אירועי חיים שליליים
.07	.02	-.04	.04	.10	-.13	קבוצה X מידת לחץ מהיעדרות האב
.08	-.09	.01	-.13	-.18	-.04	קבוצה X אירועי חיים חיוביים
.01	-.05	.02	.03	.07	.09	קבוצה X אירועי חיים שליליים
-.16	.01	-.14	.09	.07	.02	קבוצה X תמיכה כללית מהאם
-.01	-.03	.08	.09	.07	.23*	תמיכה כללית מהאם X מידת לחץ מהיעדרות האב
-.03	-.13	-.06	-.12	-.09	.18	תמיכה כללית מהאם X אירועי חיים חיוביים
.12	-.10	-.04	-.03	-.01	-.01	תמיכה כללית מהאם X אירועי חיים שליליים
-.19	-.01	.23	-.11	-.16	.01	קבוצה X תמיכה כללית מהאם X מידת לחץ מהיעדרות האב
.05	.08	.19	.02	-.04	-.17	קבוצה X תמיכה כללית מהאם X אירועי חיים חיוביים
.01	-.02	-.10	.02	.15	-.03	קבוצה X תמיכה כללית מהאם X אירועי חיים שליליים

* $p < .05$. *** $p < .001$.

לוח 19 מציג ראשית את האפקטים שנמצאו בין משתני המחקר שהוכנסו לרגרסיה לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. כפי שמצביעים הנתונים בלוח, בהתאם לממצאים בניתוחים קודמים, ככל שמידת התמיכה הכללית מהאם הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי של הילד היה גבוה יותר ושיעור בעיות ההתנהגות שלו היה נמוך יותר. כן נמצא כי ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה, כך מידת ההשתתפות בפעילויות של הילד הייתה נמוכה יותר. בנוסף, נמצא כי ככל שמידת השפעת אירועי החיים החיוביים שחווה הילד בשנה האחרונה הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי והיכולת החברתית שלו היו גבוהים יותר.

לוח 19 מציג בהמשך גם את ממצאי האינטראקציה הבוחנים האם התמיכה הכללית מהאם ממתנת את הקשר בין חומרת הלחצים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. לפי הממצאים, השערה זו אושרה בחלקה. כפי שניתן ללמוד מהלוח, מידת התמיכה הכללית מהאם מיתנה את הקשר בין מידת הלחץ של הילד מהיעדרות האב לבין יכולת הלמידה שלו בבית הספר. כמתואר בתרשים 19, נמצא כי בקרב הילדים שדרגו את מידת התמיכה הכללית מהאם כנמוכה, אזי ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה יותר, כך יכולת הלמידה בבית הספר הייתה נמוכה יותר, $b = -.64, p = .024$. לעומת זאת, בקרב אלו שדירגו את התמיכה הכללית מהאם כגבוהה, לא נמצא קשר מובהק בין מידת הלחץ מהיעדרות האב לבין יכולת הלמידה בבית הספר, $b = .16, p = .48$. מעבר לכך, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המלמדות כי התמיכה הכללית מהאם ממתנת בין גורמי הלחץ שהילד חווה לבין המצב הרגשי והתפקודי של הילד.

תרשים 19. הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ויכולת למידה של הילדים בבית הספר לפי חלוקה לתמיכה כללית מהאם - נמוכה וגבוהה

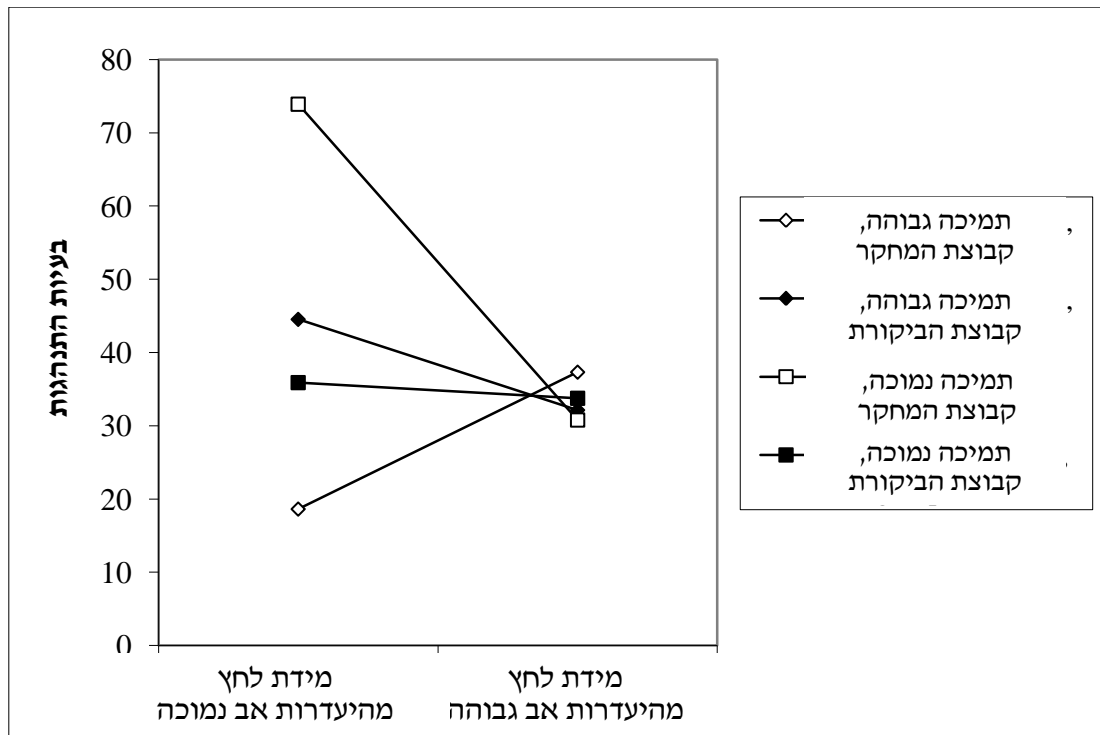
לוח 20. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה האינסטרומנטלית מהאם, גורמי הלחץ שחווה הילד והשיוך לקבוצת המחקר

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
-.01	-.04	-.08	-.20	.01	.47***	תמיכה אינסטרומנטלית מהאם
.06	.15	.16	.07	.05	.16	קבוצה
-.20	-.17	-.25*	-.16	-.06	.16	מידת לחץ מהיעדרות האב
.05	.17	.05	-.10	.08	.20*	אירועי חיים חיוביים
.16	-.05	.22	.15	.10	-.07	אירועי חיים שליליים
-.13	.09	.03	-.03	.01	.04	קבוצה X מידת לחץ מהיעדרות האב
-.06	-.15	-.11	.01	-.06	.09	קבוצה X אירועי חיים חיוביים
.09	.06	.01	-.01	-.05	.04	קבוצה X אירועי חיים שליליים
.06	.20	.17	-.25*	.03	-.21*	קבוצה X תמיכה אינסטרומנטלית מהאם
.22	-.02	.05	.19	-.05	-.01	תמיכה אינסטרומנטלית מהאם X מידת לחץ מהיעדרות האב
.13	-.15	-.17	-.11	-.08	.01	תמיכה אינסטרומנטלית מהאם X אירועי חיים חיוביים
-.02	.06	.02	-.02	-.08	.13	תמיכה אינסטרומנטלית מהאם X אירועי חיים שליליים
.01	-.09	-.03	.26*	.01	-.15	קבוצה X תמיכה אינסטרומנטלית מהאם X מידת לחץ מהיעדרות האב
-.13	.05	.06	.19	.02	.02	XX קבוצה X תמיכה אינסטרומנטלית מהאם X אירועי חיים חיוביים
-.06	.10	-.02	-.08	-.02	-.01	XX קבוצה X תמיכה אינסטרומנטלית מהאם X אירועי חיים שליליים

* $p < .05$. *** $p < .001$.

לוח 20 מציג ראשית את האפקטים שנמצאו בין משתני המחקר שהוכנסו לרגרסיה לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. כפי שעולה מהלוח, בהתאם לממצאים בניתוחים קודמים, ככל שמידת התמיכה האינסטרומנטלית מהאם הייתה גבוהה יותר כך האפקט החיובי של הילד היה גבוה יותר. כן נמצא כי ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה יותר כך מידת ההשתתפות של הילד בפעילויות הייתה נמוכה יותר. בנוסף נמצא, כמו בניתוחים קודמים, כי ככל שמידת ההשפעה של אירועי החיים החיוביים שהילד חווה הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי שלו היה גבוה יותר.

לוח 20 מציג בהמשך גם את ממצאי האינטראקציה הבוחנים האם התמיכה האינסטרומנטלית מהאם ממתנת את הקשר בין חומרת הלחצים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. לפי הממצאים, השערה זו אוששה בחלקה. כפי שניתן ללמוד מהלוח, נמצא כי קבוצת המחקר נותנת את ביטוייה בהקשר של התמיכה האינסטרומנטלית מהאם והקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות של הילדים מותן לא רק על-ידי התמיכה האינסטרומנטלית מהאם, אלא גם על-ידי השיוך לקבוצת המחקר (אינטראקציה משולשת). כמתואר בתרשים 20, נמצא כי דווקא בקרב ילדי קבוצת המחקר שדירגו את מידת התמיכה האינסטרומנטלית מהאם כנמוכה, ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה יותר, כך שיעור בעיות התנהגות היה נמוך יותר, $b = -21.56, p = .048$. בקרב שאר הקבוצות, לא נמצא קשר מובהק בין תמיכה אינסטרומנטלית מהאם ובעיות התנהגות. מעבר לכך, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המלמדות כי התמיכה האינסטרומנטלית מהאם ממתנת את הקשר בין גורמי הלחץ שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי.

תרשים 20. הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות של הילדים, לפי חלוקה לקבוצת מחקר ולתמיכה אינסטרומנטלית מהאם - נמוכה וגבוהה

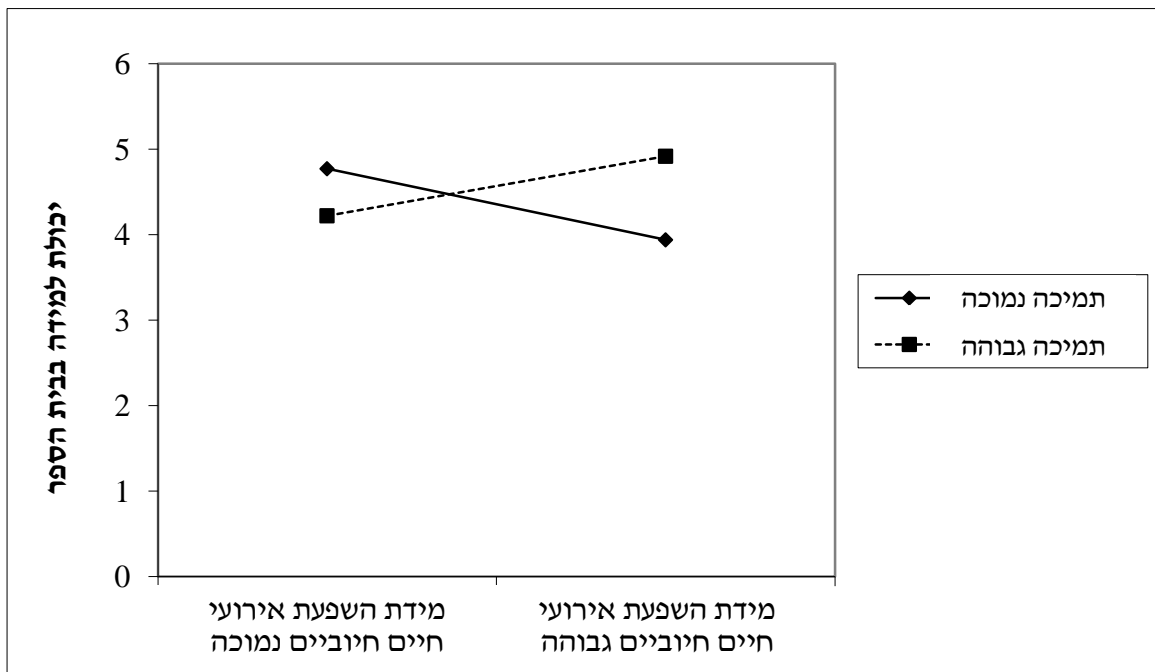
לוח 21. מקדמי רגרסיה מתוקננים ומידת מובהקותם לבחינת הניבוי של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים באמצעות משתני התמיכה הרגשית מהאם, גורמי הלחץ שחווה הילד והשייך לקבוצת המחקר

אפקט חיובי	אפקט שלילי	בעיות התנהגות	השתתפות בפעילויות	יכולת חברתית	יכולת למידה בבית ספר	
.43***	-.12	-.25*	.01	.04	.09	תמיכה רגשית מהאם
.15	.08	-.06	.14	.14	.02	קבוצה
.13	-.11	-.10	-.22	-.14	-.16	מידת לחץ מהיעדרות האב
.22*	.12	-.12	.03	.14	-.03	אירועי חיים חיוביים
-.04	.15	-.15	.18	-.07	.10	אירועי חיים שליליים
.07	-.01	-.01	-.01	.03	-.12	קבוצה X מידת לחץ מהיעדרות האב
.09	-.12	-.06	-.07	-.06	.03	קבוצה X אירועי חיים חיוביים
.01	-.05	.03	.08	.11	.09	קבוצה X אירועי חיים שליליים
-.10	.04	-.12	.09	.07	-.04	קבוצה X תמיכה רגשית מהאם
-.08	-.01	.14	.01	-.05	.13	תמיכה רגשית מהאם X מידת לחץ מהיעדרות האב
-.12	-.14	-.01	.02	.02	.25*	תמיכה רגשית מהאם X אירועי חיים חיוביים
.12	-.10	-.12	-.05	.01	.05	תמיכה רגשית מהאם X אירועי חיים שליליים
-.18	-.02	.10	-.02	.01	.12	קבוצה X תמיכה רגשית מהאם X מידת לחץ מהיעדרות האב
.10	.18	.19	-.04	-.14	-.24*	קבוצה X תמיכה רגשית מהאם X אירועי חיים חיוביים
-.05	-.02	-.02	-.05	.02	-.05	קבוצה X תמיכה רגשית מהאם X אירועי חיים שליליים

* $p < .05$. *** $p < .001$.

לוח 21 מציג ראשית את האפקטים שנמצאו בין משתני המחקר שהוכנסו לרגרסיה לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. כפי שמצביע הלוח, נמצא, בהתאם להשערת המחקר, כי ככל שמידת התמיכה הרגשית מהאם הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי של הילד גבוה יותר והיה לו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות. בנוסף, כפי שכבר נמצא בניתוחים קודמים, ככל שמידת ההשפעה של אירועי החיים החיוביים שחווה הילד בשנה האחרונה הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי שלו היה גבוה יותר.

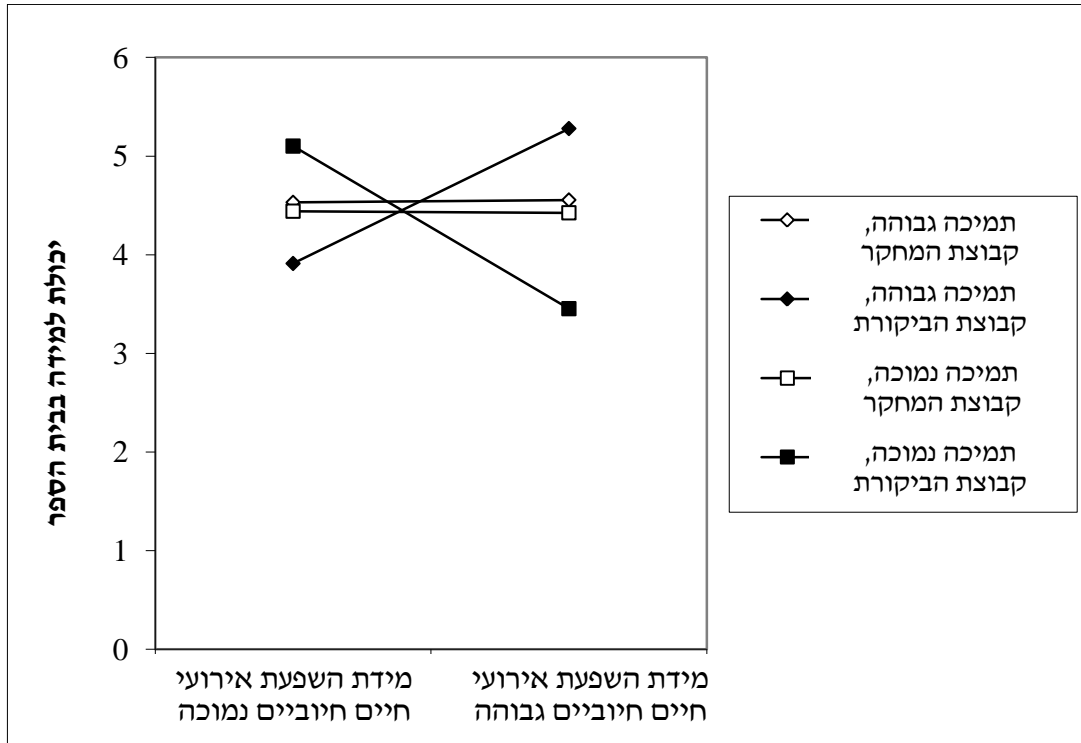
לוח 21 מציג בהמשך גם את ממצאי האינטראקציה הבוחנים האם התמיכה הרגשית מהאם ממתנת את הקשר בין חומרת הלחצים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. לפי הממצאים, השערה זו אוששה בחלקה. כמוצג בלוח, נמצא כי התמיכה הרגשית מהאם מיתנה את הקשר בין אירועי החיים החיוביים לבין יכולת הלמידה בבית הספר. כמתואר בתרשים 21, נמצא כי בקרב ילדים שדירגו את מידת התמיכה הרגשית מהאם כגבוהה, ככל שמידת השפעת אירועי החיים החיוביים הייתה גבוהה יותר, כך יכולת הלמידה בבית הספר הייתה גבוהה יותר, $b = .35$, $p = .033$. לעומת זאת, בקרב ילדים שדירגו את מידת התמיכה הרגשית מהאם כנמוכה, לא נמצא קשר מובהק בין אירועי החיים החיוביים ויכולת הלמידה בבית הספר, $b = -.42$, $p = .12$.

תרשים 21. הקשר בין אירועי חיים חיוביים ויכולת למידה של הילדים בבית הספר, לפי חלוקה לתמיכה רגשית מהאם - נמוכה וגבוהה

מעבר לכך, נמצא כי קבוצת המחקר גם היא נותנת את ביטוייה בהקשר של התמיכה הרגשית מהאם והקשר בין אירועי החיים החיוביים שחווה הילד ויכולת הלמידה שלו בבית הספר מותן בנוסף גם על ידי השייך לקבוצת המחקר (אינטראקציה משולשת). כפי שניתן לראות בתרשים 22, נמצאו קשרים מובהקים בקרב ילדי קבוצת הביקורת בלבד: בקרב אלו שדרגו את מידת התמיכה הרגשית מהאם כגבוהה, ככל שמידת השפעת אירועי החיים החיוביים שחוו

הילדים הייתה גבוהה יותר, כך יכולת למידה שלהם בבית הספר הייתה גבוהה יותר, $b = .68, p = .013$. לעומת זאת, בקרב ילדי קבוצת המחקר לא נמצאו קשרים מובהקים בין אירועי חיים חיוביים, יכולת למידה בבית הספר ותמיכה רגשית מהאם. מעבר לכך, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות נוספות המלמדות כי התמיכה הרגשית מהאם ממתנת בין גורמי הלחץ שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי.

תרשים 22. הקשר בין אירועי חיים חיוביים ויכולת למידה של הילדים בבית הספר, לפי חלוקה לקבוצת מחקר ותמיכה רגשית מהאם - נמוכה וגבוהה

בחינת הקשרים בין משתני רקע לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים

כפי שדווח בפרק "שיטה", נמצאו הבדלים בין שתי קבוצות המחקר במספר משתני רקע. בתת פרק זה יוצגו ניתוחים סטטיסטיים הכוללים פיקוח חלקי על משתני רקע אלו. במחקר הנוכחי אומצה גישה סטטיסטית לפיה פיקוח עלול להביא להטיות בתוצאות המחקר והשליטה צריכה להיות מתודולוגית וקשורה באופן הרצת המחקר בשלב הדגימה (Miller & Chapman, 2001). כך למשל, במידה ושתי קבוצות שונות במשהו אינהרנטי כגון "גיל", שליטה סטטיסטית על מדד זה תשווה אותם באופן מלאכותי ב"גיל" ותנסה לומר "מה היה קורה אילו הקבוצות היו שוות בממד הזה?" ותוצאתה היא שלא ניתן להכליל את ממצאי המחקר מעבר למדגם הנוכחי משום שמדברים על אוכלוסיות שוות בגיל בעוד בפועל, במציאות, הן שונות בממד זה. לפי גישה זו, במידה ורוצים לשלוט בגיל יש לקחת מראש קבוצות הדומות בגיל ולא לשלוט סטטיסטית ברמה שלו.

יחד עם זאת, הקושי להגיע לאוכלוסיית המחקר הנוכחית ולגייסה למחקר, לא אפשר לשלוט במשתני הרקע בשלב הדגימה ולכן נמצאו הבדלים מסוימים במשתני הרקע. על מנת להבין

יותר לגבי תפקידם, נערכו מבחנים לבדיקת הקשר ביניהם לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד (אפקט חיובי, אפקט שלילי, שיעור בעיות ההתנהגות, מידת ההשתתפות בפעילויות, יכולת חברתית ויכולת הלמידה של הילד בבית הספר). בחלק זה, יוצגו מבחנים אלו. בנוסף, יוצגו גם מבחנים נוספים לגבי שלושה משתני רקע נוספים, שאמנם לא נמצאו בהם הבדלים בין הקבוצות, אולם היות שמודבר במשתנים שבחנו האם הילד/המשפחה מקבלים התערבויות מסוגים שונים (מוכרים ברווחה, השתתפו בפרויקט פר"ח, קיבלו טיפול רגשי) חשוב לבחון האם משתנים אלו קשורים למצבם הרגשי והתפקודי.

תחילה נערכה בדיקה האם אחוזי המשרה של האם (לא עובדת, פחות מחצי משרה, חצי משרה, מעל חצי משרה ומשרה מלאה) היו קשורים למצב הרגשי והתפקודי של הילדים. לשם כך, נערכה סדרה של ניתוחי שונות חד-כיווניים בהם המשתנה המנבא היה אחוזי משרת האם ומשתני התוצאה היו המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. ממוצעים, סטיות תקן, ערכי סטטיסטי ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין משפחות עם אחוזים שונים של משרת אם מוצגים בלוח 22.

לוח 22. ממוצעים, סטיות תקן, ערכי סטטיסטי ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין משפחות הנבדלות באחוזי משרת האם במשתני המצב הרגשי והתפקודי

$F_{(4, 158)}$	משרה מלאה	מעל חצי משרה	חצי משרה	פחות מחצי משרה	לא עובדת		
1.03	56.33	58.44	56.17	57.46	59.13	M	אפקט חיובי
	(7.87)	(6.35)	(8.38)	(8.29)	(6.41)	SD	
1.72	31.31	31.61	37.08	33.62	32.40	M	אפקט שלילי
	(9.97)	(11.89)	(13.23)	(9.65)	(10.87)	SD	
.83	34.33	32.11	40.62	35.50	43.05	M	בעיות התנהגות
	(22.90)	(25.44)	(29.57)	(23.49)	(29.48)	SD	
.39	3.29	3.22	2.87	3.13	3.20	M	השתתפות בפעילויות
	(1.62)	(1.25)	(1.63)	(1.67)	(1.94)	SD	
4.40**	5.83	6.41	4.39	5.75	5.47	M	יכולת חברתית
	(2.11)	(1.54)	(1.74)	(1.84)	(2.22)	SD	
1.41	4.63	4.53	4.33	4.00	4.59	M	יכולת למידה בבית ספר
	(1.28)	(.94)	(1.14)	(1.32)	(1.17)	SD	

** $p < .01$.

מהממצאים שמוצגים בלוח 22 עולה כי ההבדל היחיד שנמצא מובהק היה במשתנה יכולת חברתית. מבחני המשך מסוג בונפרוני העלו כי ילדים למשפחות בהן האם עבדה חצי משרה אופיינו ביכולת חברתית נמוכה יותר באופן מובהק בהשוואה למשפחות בהן האם עבדה מעל חצי משרה ($p = .055$), משרה מלאה ($p = .007$) או פחות מחצי משרה ($p = .047$). שאר ההבדלים לא היו מובהקים סטטיסטית.

בשלב הבא, נערכה בדיקה באמצעות סדרה של ניתוחי t למדגמים בלתי-תלויים לגבי המצב הרגשי והתפקודי של הילדים בהתייחס למספר משתני רקע. באופן ספציפי, משתני הרקע שנבחנו היו: אורח החיים של המשפחה (חילוני, לא חילוני), תמיכה מהמוסד לביטוח לאומי (כן, לא), ארץ לידת האם (ישראל, אחר), מצב משפחתי של האם (נשואה, לא נשואה), האם האב גר בבית לפני היעדרותו (כן, לא), האם המשפחה מוכרת ברווחה (כן, לא), האם הילדים משתתפים בפרויקט פר"ח (כן, לא) והאם הילד מקבל טיפול רגשי (כן, לא). ממוצעים וסטיות תקן מוצגים בלוח 23 ואילו ערכי סטטיסטי מוצגים בלוח 24.

לוח 23. ממוצעים וסטיות תקן לבחינת ההבדלים בין משתני הרקע במשתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		
4.46	5.46	3.25	37.54	31.88	58.03	M	אורח חיים חילוני
(1.22)	(2.07)	(1.67)	(26.70)	(10.68)	(7.21)	SD	
4.29	4.90	2.53	41.48	40.87	54.00	M	אורח חיים לא חילוני
(1.20)	(1.92)	(1.68)	(27.15)	(11.44)	(8.85)	SD	
4.69	5.89	3.38	31.84	30.31	55.91	M	העדר תמיכה מהמוסד לביטוח לאומי
(1.11)	(2.06)	(1.62)	(21.62)	(10.06)	(7.49)	SD	
4.30	5.10	2.99	41.47	35.22	57.95	M	קבלת תמיכה מהמוסד לביטוח לאומי
(1.24)	(2.00)	(1.71)	(28.51)	(11.65)	(7.73)	SD	
4.38	5.01	3.11	38.21	37.78	57.61	M	ארץ לידת האם - ישראל
(1.26)	(2.08)	(1.79)	(27.28)	(11.77)	(8.62)	SD	
4.47	5.62	3.13	37.94	31.22	56.82	M	ארץ לידת האב - אחרת
(1.18)	(2.00)	(1.62)	(26.33)	(12.09)	(7.15)	SD	
4.55	5.22	3.02	41.08	34.38	58.54	M	אם נשואה
(1.16)	(2.03)	(1.70)	(29.44)	(11.77)	(7.15)	SD	
4.34	5.45	3.19	36.24	33.01	56.34	M	אם לא נשואה
(1.25)	(2.07)	(1.69)	(24.56)	(11.07)	(7.97)	SD	
4.14	5.25	2.60	40.21	35.41	55.89	M	אב לא התגורר בבית
(1.25)	(1.73)	(1.39)	(30.25)	(10.52)	(9.31)	SD	
4.48	5.38	3.20	37.83	33.16	57.48	M	אב התגורר בבית
(1.20)	(2.12)	(1.71)	(26.14)	(11.53)	(7.33)	SD	
4.93	6.43	3.75	24.45	30.59	56.24	M	משפחה לא מוכרת ברווחה
(.95)	(1.55)	(1.52)	(15.27)	(9.79)	(7.00)	SD	

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		
4.32	5.12	2.98	41.01	34.69	57.55	M	משפחה מוכרת ברווחה
(1.24)	(2.07)	(1.70)	(27.72)	(12.83)	(7.80)	SD	
4.46	5.26	2.97	39.13	34.45	57.02	M	ילדים לא משתתפים בפרויקט פר"ח
(1.21)	(2.06)	(1.72)	(28.90)	(11.41)	(7.81)	SD	
4.32	5.72	3.65	35.19	30.29	57.44	M	ילדים משתתפים בפרויקט פר"ח
(1.22)	(1.99)	(1.47)	(16.82)	(10.36)	(7.93)	SD	
4.48	5.67	3.21	34.53	33.34	56.93	M	ילדים לא מקבלים טיפול רגשי
(1.19)	(1.84)	(1.73)	(23.81)	(10.60)	(8.20)	SD	
4.14	3.85	2.69	56.15	34.06	58.04	M	ילדים מקבלים טיפול רגשי
(1.30)	(2.33)	(1.44)	(33.13)	(14.17)	(5.57)	SD	

לוח 24. ערכי סטטיסטי ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין משתני הרקע במדדי המצב
הרגשי והתפקודי

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
.71	1.37	2.17*	-.74	-4.16***	2.68**	אורח חיים של המשפחה
1.96*	2.38*	1.41	-2.21*	-2.65**	-1.60	קבלת תמיכה מהמוסד לביטוח לאומי
-.48	-1.91	-.07	.06	3.50***	.65	ארץ לידת האם
1.08	-.71	-.64	1.15	.76	1.81	מצב משפחתי של האם
-1.39	-.31	-1.77	.43	.94	-.98	האם האב גר בבית טרם ההיעדרות
2.56**	3.29**	2.29*	-4.54***	-1.62	-.84	האם המשפחה מוכרת ברווחה
.61	-1.21	-2.16*	.78	1.93	-.28	האם משתתפים בפרויקט פר"ח
1.28	4.49***	1.49	-4.03***	-.30	-.66	טיפול רגשי לילד

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

מהממצאים המוצגים בלוח 23-24 עולה כי בקרב ילדים למשפחות חילוניות נמצאו אפקט חיובי גבוה יותר, אפקט שלילי נמוך יותר ומידת השתתפות בפעילויות גבוהה יותר, בהשוואה לילדים ממשפחות לא חילוניות. בנוסף, נמצא כי בקרב ילדים למשפחות שקיבלו תמיכה מבית ספר לאומי, נמצא אפקט שלילי גבוה יותר, שיעור בעיות התנהגות גבוה יותר, יכולת חברתית

נמוכה יותר ויכולת למידה נמוכה יותר בבית הספר. באשר לארץ לידת האם, נמצא כי ילדים שאמם נולדה בישראל דיווחו על אפקט שלילי גבוה יותר בהשוואה לילדים לאימהות שלא נולדו בישראל. בסדרת הניתוחים שבוצעה לא נמצא אפקט למצב המשפחתי של האם או למקום המגורים של האב טרם היעדרותו. באשר להתערבויות שקיבלו המשפחות, בקרב ילדים למשפחות המוכרות ברווחה נמצאו שיעור בעיות התנהגות גבוה יותר, מידת השתתפות בפעילויות נמוכה יותר, יכולת חברתית נמוכה יותר ויכולת למידה נמוכה יותר בבית הספר, בהשוואה לילדים ממשפחות שלא היו מוכרות ברווחה. כמו כן, בקרב ילדים שהשתתפו בפרויקט פר"ח נמצאה מידת השתתפות בפעילויות גבוהה יותר, מזו שנמצאה בקרב ילדים שלא השתתפו בפרויקט פר"ח. לבסוף, בקרב ילדים שקיבלו טיפול רגשי, נמצא שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות ויכולת חברתית נמוכה יותר, בהשוואה לילדים שלא קיבלו טיפול רגשי.

בשלב האחרון, נבחן הקשר בין משתני הרקע הרציפים: מספר הילדים במשפחה, גיל האם וגיל הילד, לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. לשם כך, נערכה סדרה של ניתוחי מתאם מסוג פירסון. מקדמי המתאם ומידת מובהקותם מוצגים בלוח 25.

לוח 25. מקדמי מתאם פירסון ומידת מובהקותם לבחינת הקשרים בין משתני גיל האם, גיל הילד ומספר הילדים בבית לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
-0.01	.03	.09	-0.05	-0.08	-0.06	גיל האם
-0.07	.18*	.07	-.18*	-.24**	-0.08	גיל הילד
-0.13	-.10	-.04	-0.08	.01	-0.04	מספר הילדים בבית

* $p < .05$. ** $p < .01$.

כפי שניתן לראות בלוח 25, מהניתוחים עולה כי ככל שהילד היה מבוגר יותר, כך נמצאו אצלו אפקט שלילי נמוך יותר, שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות ויכולת חברתית גבוהה יותר. שאר האפקטים לא היו מובהקים סטטיסטית.

בחינת הקשרים בין משתני רקע הקשורים למאסר לבין המצב הרגשי והתפקודי של ילדי קבוצת המחקר

בחלק זה, נבחנו הקשרים האפשריים בין מספר משתני רקע אשר הנם ספציפיים לילדי קבוצת המחקר לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים (אפקט חיובי, אפקט שלילי, שיעור בעיות התנהגות, השתתפות בפעילויות, יכולת חברתית ויכולת למידה בבית הספר). תחילה נערכה סדרה של ניתוחי t למדגמים בלתי-תלויים, באמצעותה נבחן האם משתני הרקע נבדלים במדדי המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. משתני הרקע שנבחנו היו: האם האב והאם היו בני-זוג בעת ביצוע המחקר (לא, כן), האם האב נהג באלימות כלפי האם (לא, כן), האם מדובר במאסרו הראשון של האב (לא, כן), האם האב יוצא לחופשות (לא, כן) והאם האב נשפט בגין: עבירת סמים (לא, כן), עבירת רכוש (לא, כן), עבירת הריגה (לא, כן), עבירת ניסיון רצח (לא, כן),

עבירת חבלה גופנית חמורה (לא, כן), עבירת סחיטה באיומים (לא, כן), עבירת תקיפה (לא, כן), עבירת מין (לא, כן) ועבירת הונאה (לא, כן).²⁶ ממוצעים וסטיות תקן מוצגים בלוח 26 ואילו ערכי סטטיסטי מוצגים בלוח 27.

לוח 26. ממוצעים וסטיות תקן לבחינת ההבדלים בין משתני רקע הספציפיים לילדי קבוצת המחקר במשתני המצב הרגשי והתפקודי

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		
4.36	6.14	3.47	32.63	33.79	58.93	M	אב ואם אינם בני-זוג
(1.15)	(1.66)	(1.45)	(21.40)	(10.91)	(6.72)	SD	
4.56	5.22	3.18	40.34	34.64	58.36	M	אב ואם בני-זוג
(1.18)	(2.01)	(1.69)	(27.00)	(12.19)	(7.27)	SD	
4.52	5.53	3.31	35.32	34.04	57.68	M	האב לא נהג באלימות כלפי האם
(1.18)	(1.90)	(1.68)	(25.27)	(12.00)	(7.26)	SD	
4.47	5.68	3.40	43.65	35.26	60.55	M	האב נהג באלימות כלפי האם
(1.20)	(1.90)	(1.55)	(25.75)	(11.54)	(6.34)	SD	
4.42	5.50	3.20	40.56	35.50	59.11	M	מאסר שני או יותר
(1.11)	(1.97)	(1.66)	(26.20)	(12.77)	(7.02)	SD	
4.61	5.44	3.39	34.85	33.24	57.66	M	מאסר ראשון
(1.26)	(1.89)	(1.59)	(23.93)	(9.83)	(7.19)	SD	
4.53	5.54	3.34	38.15	33.93	59.31	M	האב לא יוצא לחופשות
(1.12)	(1.92)	(1.53)	(27.89)	(12.42)	(7.45)	SD	
4.54	5.46	3.17	37.30	34.94	57.40	M	האב יוצא לחופשות
(1.16)	(1.93)	(1.90)	(21.02)	(10.25)	(6.20)	SD	
4.75	5.51	3.43	45.22	37.83	59.14	M	העדר עבירת סמים
(.96)	(2.10)	(2.02)	(30.90)	(12.89)	(5.95)	SD	

²⁶ נבחנו רק העבירות שהיו מספיק ילדים שאביהם נשפט בגינן על מנת לבצע את הניתוחים הסטטיסטיים.

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		
4.45	5.50	3.26	36.07	33.63	58.11	M	קיום עבירת סמים
(1.22)	(1.90)	(1.53)	(23.59)	(11.26)	(7.67)	SD	
4.53	4.52	3.18	47.93	37.69	57.96	M	העדר עבירת רכוש
(1.40)	(1.97)	(1.57)	(25.57)	(13.21)	(8.59)	SD	
4.51	5.85	3.34	34.55	33.41	58.43	M	קיום עבירת רכוש
(1.09)	(1.82)	(1.67)	(24.63)	(11.00)	(6.96)	SD	
5.06	5.81	3.46	30.50	36.42	60.83	M	העדר עבירת הריגה
(.97)	(1.34)	(1.16)	(18.86)	(8.63)	(4.59)	SD	
4.44	5.47	3.28	38.96	34.21	58.00	M	קיום עבירת הריגה
(1.18)	(2.00)	(1.69)	(26.08)	(12.00)	(7.59)	SD	
4.42	5.37	3.00	21.80	33.80	57.90	M	העדר עבירת ניסיון רצח
(1.07)	(1.33)	(1.41)	(10.73)	(14.79)	(8.21)	SD	
4.52	5.52	3.33	39.67	34.52	58.36	M	קיום עבירת ניסיון רצח
(1.19)	(1.99)	(1.67)	(25.95)	(11.38)	(7.30)	SD	
4.20	4.58	2.59	55.18	31.36	59.36	M	העדר עבירת חבלה חמורה
(1.10)	(2.60)	(1.20)	(37.39)	(6.00)	(6.00)	SD	
4.54	5.61	3.38	36.07	34.81	58.20	M	קיום עבירת חבלה חמורה
(1.18)	(1.84)	(1.67)	(23.20)	(12.11)	(7.51)	SD	
4.04	5.27	3.12	32.15	32.92	61.15	M	העדר עבירת סחיטה באיומים
(1.30)	(1.98)	(.85)	(18.96)	(10.36)	(5.10)	SD	
5.58	5.54	3.33	38.82	34.66	57.93	M	קיום עבירת סחיטה באיומים
(1.15)	(1.94)	(1.72)	(26.18)	(11.86)	(7.55)	SD	
3.88	6.02	3.63	40.87	32.61	58.52	M	העדר עבירת תקיפה

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		
(1.11)	(2.10)	(1.82)	(19.49)	(9.12)	(7.25)	SD	
4.68	5.36	3.21	37.25	34.96	58.26	M	קיום עבירת תקיפה
(1.14)	(1.88)	(1.59)	(26.88)	(12.26)	(7.42)	SD	
4.35	6.55	2.90	25.40	31.80	59.20	M	העדר עבירת מין
(1.12)	(1.30)	(1.33)	(20.15)	(7.67)	(6.48)	SD	
4.53	5.40	3.34	39.31	34.73	58.23	M	קיום עבירת מין
(1.18)	(1.96)	(1.67)	(25.66)	(11.99)	(7.46)	SD	
4.29	7.13	4.40	28.40	35.18	55.55	M	העדר עבירת הונאה
(1.56)	(1.30)	(1.45)	(16.25)	(10.54)	(10.04)	SD	
4.54	5.33	3.19	39.00	34.37	58.64	M	קיום עבירת הונאה
(1.13)	(1.92)	(1.62)	(26.06)	(11.82)	(6.98)	SD	

לוח 27. ערכי סטטיסטי ומידת מובהקותם לבחינת ההבדלים בין משתני הרקע הסוציאליים לילדי קבוצת המחקר במשתני המצב הרגשי והתפקודי

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
-.80	2.28*	.85	-1.45	-.34	.38	אב ואם בני-זוג
.21	-.37	-.28	-1.53	-.47	-1.87	האב נהג באלימות כלפי האם
-.82	.14	-.60	1.14	.96	1.02	מאסר ראשון של האב
-.03	.21	.48	.16	-.41	1.30	יציאת האב לחופשות
1.07	.01	.44	1.53	1.49	.57	עבירת סמים
.08	-3.25**	-.46	2.45*	1.64	-.28	עבירת רכוש
1.74	.57	.35	-1.09	.62	1.26	עבירת הריגה
-.27	-.24	-.61	-4.17***	-.19	-.19	עבירת ניסיון רצח
-.88	-1.69	-1.52	1.65	-1.57	.50	עבירת חבלה גופנית חמורה
-1.57	-.47	-.72	-.89	-.50	1.49	עבירת סחיטה באיומים
-2.93**	1.45	1.09	.60	-1.01	.15	עבירת תקיפה
-.46	1.81	-.81	-1.66	-.76	.40	עבירת מין
-.62	2.89**	2.27*	-1.26	.22	-1.33	עבירת הונאה

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

כפי שניתן לראות בלוחות 26-27, מהניתוחים עולה כי ילדים לאב ואם שהיו בני-זוג בעת ביצוע המחקר היו בעלי יכולת חברתית נמוכה יותר מזו שנמצאה בקרב ילדים להורים שאביהם ואמם לא היו בני-זוג. באשר למשתנים אלימות האב כלפי האם, מספר המאסר של האב ויציאת האב לחופשות, לא נמצא כי הילדים שנבדלו בהם, נבדלו במצבם הרגשי והתפקודי. באשר לעבירות בגינן האב נשפט, ילדים לאב שנשפט בגין עבירת רכוש היו בעלי שיעור בעיות התנהגות נמוך יותר ויכולת חברתית גבוהה יותר מקרב ילדים שאביהם לא נשפט בגין עבירת רכוש. בנוסף, ילדים לאב שלא נשפט בגין עבירה זו. כמו כן, נמצא כי ילדים לאב שנשפט בגין עבירת תקיפה היו בעלי יכולת למידה גבוהה יותר בבית הספר לעומת ילדים לאב שלא נשפט בגין עבירה זו. לבסוף, נמצאו בקרב ילדים לאב שנשפט בגין עבירת הונאה מידת השתתפות נמוכה יותר בפעילויות ויכולת חברתית נמוכה יותר, בהשוואה לילדים שאביהם לא נשפט בגין עבירה זו. שאר האפקטים לא היו מובהקים סטטיסטית.

בשלב הבא, נבחן הקשר בין משתני הרקע הרציפים- משך השהייה בכלא עד ביצוע המחקר, משך המאסר המלא שנגזר על האב, תדירות הקשר הטלפוני עם האב ותדירות הביקורים של הילד אצל האב לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילדים. לשם כך, נערכה סדרה של ניתוחי מתאם מסוג פירסון. מקדמי המתאם ומידת מובהקותם מוצגים בלוח 28.

לוח 28. מקדמי מתאם פירסון ומידת מובהקותם לבחינת הקשרים בין משתני משך השהייה בכלא, משך המאסר שנגזר על האב, תדירות הקשר הטלפוני ותדירות הביקורים לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד

יכולת למידה בבית ספר	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי	
-.03	.25**	.03	-.14	-.11	.07	משך השהייה בכלא
.20*	.14	.05	-.18	-.04	.21*	משך תקופת המאסר
-.10	-.02	-.05	-.15	.07	-.05	תדירות קשר טלפוני
-.01	.01	.03	-.23*	-.14	.11	תדירות ביקורים בכלא

* $p < .05$. ** $p < .01$.

כפי שניתן לראות בלוח 28, מהניתוחים עולה כי ככל שהאב שהה יותר זמן בכלא, כך היכולת החברתית של הילד הייתה גבוהה יותר. בהקשר דומה, ככל שנגזרה על האב תקופת מאסר ארוכה יותר, כך האפקט החיובי של הילד היה גבוה יותר ויכולת הלמידה של הילד בבית הספר הייתה גבוהה יותר. לבסוף, ככל שהילד ביקר את האב בכלא באופן תכוף יותר, כך הוא אופייני בשיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות. שאר האפקטים לא היו מובהקים סטטיסטית.

לוח 29. סיכום ממצאי המחקר בהתאם להשערות המחקר

פירוט הממצאים לפי המשתנים							השערה	האם השערה אושה או הופרכה?	
נמצא כי האפקט החיובי של ילדי קבוצת המחקר היה גבוה מהאפקט החיובי של ילדי קבוצת הביקורת.							ההשערה הופרכה	1	יימצא הבדל בין ילדי שתי הקבוצות במצב הרגשי והתפקודי. בקרב ילדי קבוצת המחקר יימצאו אפקט חיובי נמוך יותר, אפקט שלילי גבוה יותר, כשרים חברתיים נמוכים יותר ושיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות, מאשר בקרב ילדי קבוצת הביקורת.
יכולת למידה	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		ההשערה הופרכה	2	קיים קשר בין תפיסת הילד את חומרת הלחץ של מאסר/היעדרות האב לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ככל שהילד יתפוס את מאסר/היעדרות האב כאירוע חיים שהשפיע עליו באופן שלילי יותר, כך האפקט החיובי שלו יהיה נמוך יותר והשלילי גבוה יותר וכן יהיו לו שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים נמוכים יותר, ולהיפך.
x	x	x	x	x	x	לחץ מהיעדרות אב			
יכולת למידה	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		ההשערה אושה חלקית	3	קיים קשר בין תפיסת הילד את חומרת הלחץ של אירועי חיים שחווה בשנה האחרונה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ככל שהילד יתפוס את אירועי החיים שחווה כאירועי חיים שהשפיעו עליו באופן שלילי יותר, כך האפקט החיובי שלו יהיה נמוך יותר והשלילי גבוה יותר וכן יהיו לו שיעור בעיות התנהגות גבוה יותר וכשרים חברתיים נמוכים יותר, ולהיפך.
x	x	x	-	x	+	אירועי חיים חיוביים			
x	x	x	x	x	x	אירועי חיים שליליים			
יכולת למידה	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		ההשערה אושה בחלקה	4	קיים קשר בין תפיסת הילד את מידת הלכידות המשפחתית לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ככל שהילד יתפוס את מידת הלכידות המשפחתית כגבוהה יותר, האפקט החיובי שלו יהיה גבוה יותר, האפקט השלילי יהיה נמוך יותר, וכן יהיו לו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים גבוהים יותר, ולהיפך.
x	x	x	x	-	+	לכידות משפחתית			

פירוט הממצאים לפי המשתנים							השערה	האם ההשערה אושה או הופרכה?	
יכולת למידה	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		5	ההשערה אושה בחלקה	קיים קשר בין הבריאות הנפשית של האם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. ככל שהבריאות הנפשית של האם תהיה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי של הילד יהיה גבוה יותר, האפקט השלילי יהיה נמוך יותר, וכן יהיו לו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים גבוהים יותר, ולהיפך.
+	+	+	-	x	x	בריאות נפשית של האם			
יכולת למידה	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		6	ההשערה אושה בחלקה	קיים קשר בין תפיסת הילד את מידת התמיכה מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ככל שיתפוס את מידת התמיכה מהאם כנמוכה יותר, כך האפקט החיובי שלו יהיה נמוך יותר והשלילי גבוה יותר ויהיו לו שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות וכשרים חברתיים נמוכים יותר, ולהיפך.
x	x	x	-	x	+	תמיכה כללית מהאם			
x	x	x	x	x	+	תמיכה אינסטרומנטלית מהאם			
+	x	x	x	-	x	תמיכה רגשית מהאם			
יכולת למידה	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		7	ההשערה אושה בחלקה	משאבי הילד (לכידות משפחתית, בריאות נפשית של האם ותמיכה מהאם) ימצאו כממתנים את הקשר שבין חומרת הלחצים שחווה (מאסר/היעדרות האב ואירועי החיים) לבין מצבו הרגשי והתפקודי.
תמיכה רגשית מהאם. תמיכה רגשית מהאם × קבוצת המחקר.	x	x	בריאות נפשית של האם	x	x	אירועי חיים חיוביים			
x	לכידות משפחתית	x	לכידות משפחתית	x	x	אירועי חיים שליליים			
תמיכה כללית מהאם	x	x	תמיכה אינסטרומנטלית מהאם	x	x	לחץ מהיעדרות אב			

פירוט הממצאים לפי המשתנים							האם השערה אושה או הופרכה?	השערה	
			x קבוצת המחקר. לכידות משפחתית. לכידות משפחתית x קבוצת המחקר.						
יכולת למידה	יכולת חברתית	השתתפות בפעילויות	בעיות התנהגות	אפקט שלילי	אפקט חיובי		ההשערה אושה בחלקה	קשרי המודל ייבחנו גם בהשוואה בין קבוצת המחקר לבין קבוצת הביקורת. מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים של אבות אסירים יהיה קשה יותר, גם כאשר יהיו דומים בכל המשתנים האחרים, כלומר, ההשתייכות לקבוצה (מחקר או ביקורת) תהווה את המשתנה המסביר את ההבדל במצב הרגשי והתפקודי.	8
אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אירועי חיים חיוביים			
אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אירועי חיים שליליים			
אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	מידת לחץ מהיעדרות האב			
אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	יש הבדל בין הקבוצות	יש הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	יש הבדל בין הקבוצות	לכידות משפחתית			
יש הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	יש הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	בריאות נפשית של האם			

פירוט הממצאים לפי המשתנים							האם השערה אוששה או הופרכה ?	השערה	
אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	יש הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	תמיכה כללית מהאם			
אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	תמיכה אינסטרומנטלית מהאם			
אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	אין הבדל בין הקבוצות	תמיכה רגשית מהאם			

X = לא נמצא קשר, - = נמצא קשר שלילי, + = נמצא קשר חיובי.

דיון

במחקר זה נבחן הקשר בין גורמי לחץ שחוו ילדים של אבות אסירים (מידת השפעת אירועי חיים חיוביים ושליילים שחוו ומידת הלחץ מהיעדרות האב) והמשאבים שעומדים לרשותם (מידת הלכידות המשפחתית, בריאותה הנפשית של האם ומידת התמיכה ממנה) לבין מצבם הרגשי והתפקודי, וזאת בהשוואה לילדים שאביהם, שאינו אסיר, אינו גר עמם. בפרק זה יוצג הדיון בממצאי המחקר, באמצעות השוואה לספרות התיאורטית והאמפירית הקיימת, תוך ניסיונות לבאר את הממצאים ותוך הדגשת תרומתו של המחקר הנוכחי. הדיון ייערך לפי המשנים השונים שנבחנו על גבי מודל ה-ABCX הכפול. ראשית, ייערך דיון בנוגע לממצאים לגבי מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים (שמהווה את גורם ה- xX במחקר הנוכחי והוא הסתגלותם של הילדים), כולל הבדלים בין הקבוצות. שנית, ייערך דיון בנוגע לממצאים לגבי מידת השפעתם של מאסר/היעדרות האב, אירועי החיים החיוביים ואירועי החיים השליילים, כפי שחווה אותם הילד (שמהווים את גורם ה- aA והוא חשיפה ללחץ). שלישית, ייערך דיון בנוגע לממצאים לגבי הלכידות המשפחתית, הבריאות הנפשית של האם ומידת התמיכה מהאם (שמהווים את גורם ה- bB במחקר הנוכחי והוא משאבי הילד). בסיום חלק זה ייערך דיון בנוגע לממצאים לגבי משתני רקע במחקר והקשר ביניהם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. לסוף, תוצגנה תרומתו התיאורטית והאמפירית של המחקר, מגבלותיו והמלצות למחקרי המשך ולפרקטיקה בתחום.

גורם ה-X: הסתגלות הילדים - מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים שאביהם נעדר מהבית

"לאבא שלי יש סולם
מגיע כמעט עד שמיים
ואבא שלי כה רעב
אוכל ארוחה פעמיים
ואבא שלי הוא הטוב מכולם
ואבא שלי הוא הכי בעולם
ורק בגללי הוא האבא שלי
כי הבטיח הוא לי
שהוא רק שלי

ואבא הביא מתנה
קטר על פסים של רכבת
ואבא הביא לי בובה
יודעת לשיר ולשבת
ואבא שלי הוא חכם מכולם
ואבא שלי הוא הכי בעולם
ורק בגללי הוא האבא שלי
כי הבטיח הוא לי
שהוא רק שלי

לאבא'לה יש מכונית
כמו אווירון בשמיים
לאבא שלי יש שעון
אינו מתקלקל גם במים
ואבא שלי, הוא יודע המון
אנגלית, צרפתית, ואפילו חשבון
ורק בגללי הוא האבא שלי
כי הבטיח הוא לי
שהוא רק שלי

ואבא שלי משחק
איתי בכדור ובגולים
ואבא שלי לי הביא
אלבום וגם יופי של בולים
אז למה כששרתי לו שיר שאהב
נרדם הוא פתאום ועצם את עיניו
אז למה כששרתי לו שיר שאהב
נרדם הוא פתאום ועצם - את - עיניו

אבא, למה?!"

(מילים: תלמה אליגון רוז)

"לאבא שלי יש סולם" הנו שיר עממי שהפך ברבות הימים לקלאסיקה אשר מתנגנת באוזניו של כמעט וכל רך נולד בישראל. לילד בשיר יש אבא נוכח, מוערץ ואף כמעט כל יכול וזה המסר שמועבר למאזין לשורות המתנגנות. המחקר הנוכחי שם לו למטרה להתמקד במה שקורה לילד בתחושותיו ובתפקודו, כאשר אביו נעדר מהבית, בשל מאסר, תוך השוואה להיעדרותו בשל סיבות אחרות. האם אלו אותן התחושות שהוא מרגיש? האם מדובר באותו אב נערץ, או שמא ההתפכחות הקלה של הילד המובאת בשורותיו האחרונות של השיר יותר משקפת את מציאותו?

האידיאל המשפחתי מסורתי בחברה המערבית של זוג הורים בני מין שונים שמגדלים ילדים היטשטש בעשורים האחרונים וכיום משפחות רבות חיות במבני משפחה אחרים, כולל חד הוריות (בנדור, 1985; ליבליך, 2003; פסטרנק ופרס, 1986; פרס ווינר פריטש, 1986; Dunn, 2005). לכן, ילדים רבים גדלים כיום במשפחה בה האב נעדר מהבית, באורח ארעי או קבוע, מסיבות שונות (רגב, 1976; Balcom, 1998). במחקרים רבים נמצא כי העדר אב עלול להיות גורם לחץ בעל השלכות שליליות על הסתגלותם של בני משפחתו, ובכלל זה על מצבם הרגשי והתפקודי של ילדיו (בנדור, 1985; פרס ווינר פריטש, 1986; Balcom, 1998; Dunn, 2005; Levy-Shiff, 1982).

אנשים שונים מתמודדים בצורה שונה עם גורמי לחץ (Levine & Lazarus & Folkman, 1984; Scotch, 1970; Pearlin, 1989). הסתגלות הפרט המתמודד עם מצבי לחץ חייבת להיות מובנת בהקשר שבו היא מתרחשת, כאשר המשפחה מהווה הקשר משמעותי ביותר (מזור, 1988; McCubbin & Figley, 1983). במחקר הנוכחי נבחנה שאלת הסתגלותם של הילדים בהקשר של המשתנים המוצגים במודל ה-ABCX הכפול. המודל בוחן התמודדות של בני משפחה עם לחץ, תוך התייחסות לקשר בין הצטברות לחצים, משאבים שעומדים לרשות בני המשפחה והתפיסות שלהם לאורך זמן (McCubbin & Patterson, 1982, 1983a; 1983b). לבין ההסתגלות שלהם. הסתגלות הילדים (xX) הוגדרה במחקר הנוכחי כמצבם הרגשי -- אפקט חיובי ואפקט שלילי, ומצבם התפקודי -- בעיות התנהגות וכשרים חברתיים. הממצאים היו מעורבים. באשר למצבם הרגשי של הילדים, הממצאים הראו בממוצע על אפקט חיובי (תחושות ומצבי רוח נעימים, כמו "עד כמה את/ה מאושר/ת?") גבוה מאוד ואפקט שלילי (תחושות ומצבי רוח בלתי נעימים, כמו "עד כמה את/ה לחוצ/ה?") נמוך²⁷. לעומת זאת, מבחינת התפקוד עלתה תמונה פחות חיובית, שכן האמהות דיווחו על קיומן של בעיות התנהגות אצל הילדים. בנוסף, השוואה בין שיעור בעיות התנהגות בקרב ילדי המחקר הנוכחי לבין שיעורן בקרב מדגם נורמטיבי ישראלי מלמדת גם היא על שיעור בעיות התנהגות ממוצע גבוה בקרב הילדים שהשתתפו במחקר. בקרב הבנים במחקר הנוכחי שיעור בעיות ההתנהגות הממוצע גבוה בהרבה מזה שבקרב בנים מהמדגם הנורמטיבי ($M=38.89$, $SD=26.21$; $M=25.83$, $SD=16.51$; בהתאמה). בקרב הבנות במחקר הנוכחי שיעור בעיות ההתנהגות הממוצע גם הוא גבוה בהרבה מזה שנמצא בקרב בנות במדגם הנורמטיבי ($M=37.09$, $SD=27.33$; $M=23.27$, $SD=15.34$; בהתאמה) ודומה לשיעור בעיות ההתנהגות בקרב מדגם קליני מאותו מחקר ($M=37.09$, $SD=27.33$; $M=38.47$, $SD=19.92$; בהתאמה).

תמונה מורכבת עולה גם בהתייחס לכשרים החברתיים של הילדים, ביחס לילדים אחרים בני גילם. הממצאים מראים שבעוד שאמהות דיווחו על כך שהיכולת החברתית של ילדיהם דומה לזו של ילדים בגילם ויכולת הלמידה שלהם אף גבוהה מזו של ילדים בגילם, בפועל ההשתתפות שלהם בפעילויות נמוכה מזו של ילדים בגילם. ממצא זה עשוי ללמד על אי מיצוי פוטנציאל של הילדים, שכן מחד האמהות מדווחות על יכולות אולם מאידך יכולות אלו אינן באות לידי ביטוי בפעילויות, יתכן כי בשל מצב כלכלי קשה או בשל הסתגרות בתוך הבית על רקע סטיגמטי.

²⁷ האפקט החיובי מאופיין בעניין, פעילות ואנרגיה והאפקט השלילי הוא חלק ממצוקה נפשית כללית, הכוללת הפרעות כגון חרדה ודיכאון (Diener et al., 1999).

הממצאים המעורבים, החיוביים מחד והשליליים מאידך, באשר למצבם הרגשי והתפקודי של הילדים שהשתתפו במחקר הנוכחי, תואמים רק באופן חלקי את הזרם המרכזי בספרות אשר מתאר השלכות שליליות של היעדר אב על מצבם הרגשי והתפקודי של ילדיו (בנדור, 1985; פרס ווינר פריטש, 1986; Levy-Shiff, 1982; Dunn, 2005). הסבר לממצאים אלו ניתן למצוא במחקרים אחרים אשר מלמדים כי היעדר אב אינו בהכרח גורר השלכות שליליות בקרב ילדיו, תלוי בגורמים שונים. אחד הגורמים המרכזיים שנמצאו קשורים לשאלה האם תהיינה השלכות שליליות להיעדר האב הנה הסיבה מדוע הוא נעדר (רגב, 1976; Balcom, 1998). במחקר הנוכחי, נערכה השוואה בין מצבם של שתי קבוצות ילדים שאביהם נעדר מהבית, מסיבה שונה: הקבוצה הראשונה, שהוגדרה כקבוצת המחקר, כללה ילדים שאביהם נעדר מהבית בשל מאסר והקבוצה השנייה, שהוגדרה כקבוצת הביקורת, כללה ילדים שאביהם נעדר מהבית בשל סיבות אחרות.

הבדלים בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת במצבם הרגשי והתפקודי של הילדים

פלח אוכלוסייה שלם שהולך ומתרחב עם השנים, בעקבות העלייה בשיעורי הפשיעה, נשכח. מדובר בילדים שגדלים בצל מאסר אביהם. מחקרים לא רבים (ואפילו מעטים בישראל) שבחנו את מצבם הרגשי והתפקודי מהיבטים שונים התעלמו מנקודת המבט של הילדים ומתפיסתם הם לגבי מציאות חייהם (סדן, Gabel, 1992; Johnston, 1995a; Lengyel & Harris, 2003; Morris, 1967; Murray & Farrington, 2005 Applied Behavioral Health Policy, 2004;). וכן חסרות בהם קבוצות השוואה (Gabel, 1992; Johnston & Gabel, 1995; Murray & Farrington, 2005). במחקר הנוכחי היה ניסיון לענות על מגבלות אלו ונערכה השוואה בין מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים של אבות אסירים לבין מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים שאביהם נעדר מסיבה אחרת, תוך דגש על תפיסות הילדים. ממצאי המחקר הפריכו את השערת המחקר, לפיה מצבם הרגשי והתפקודי של ילדים של אבות אסירים יהיה קשה יותר מזה שיימצא בקרב ילדים מקבוצת הביקורת; ההבדל היחיד שנמצא בין הקבוצות היה באפקט החיובי של הילדים ובניגוד להשערה, ילדים של אבות אסירים דיווחו במחקר הנוכחי דווקא על אפקט חיובי גבוה יותר מזה שדיווחו עליו ילדי קבוצת הביקורת. ממצאים אלו סותרים ממצאים קודמים בהם נמצאו עדויות לכך שמצבם הרגשי והתפקודי של ילדים של אבות אסירים קשה יותר מזה שנמצא בקרב ילדים ממשפחות בהן האב נעדר מהבית בשל סיבות אחרות (סדן, 1987; Murray & Farrington, 2005). הממצאים גם סותרים את ההנחה שעמדה בבסיס המחקר לפיה בשל הסטיגמה החברתית הגבוהה יותר הכרוכה במאסר (לובנשטיין, 1989; Schneller, 1998; Balcom, 1998; Arditti, 2005; Hariston, 1975), מוטיב הסוד המלווה את משפחות האסירים (Travis et al., 1995c; Johnston, 2002; Hariston, 2002; Solomon, 2005) והקשר המוגבל עם האב האסיר (Applied Behavioral Health Policy, 2004;). מצבם של ילדים של אבות אסירים יהיה קשה יותר מזה של ילדים שאביהם נעדר מהבית מסיבה אחרת. יתכן שההסבר לפער זה בין ממצאי המחקר הנוכחי לבין מרבית הממצאים בתחום, לפחות באשר למצב הרגשי, מצוי במודל ה-ABCX הכפול, שהיווה את המסגרת התיאורטית של המחקר. מודל זה נותן מקום מרכזי לתפיסת הפרט את חייו. גורם ה-c במודל כולל את תפיסות בני המשפחה את אירוע הלחץ המקורי והשפעתו (גורם ה-c), את הצטברות אירועי הלחץ שהתרחשו בחייהם והשפעתם ואת המשאבים

ודרכי ההתמודדות הנדרשות כדי להגיע לאיזון מחדש (גורם ה-C). לחץ הופך למצוקה כאשר הוא נתפס על ידי החווה אותו כשלילי (McCubbin & Patterson, 1982, 1983a). קשר חיובי קיים בין תפיסות אלו של בני המשפחה לבין הסתגלותם ללחץ (Lavee et al., 1985). במחקר הנוכחי המצב הרגשי של הילדים נבחן על פי תפיסתם ויתכן כי תפיסתם באשר למצבם הרגשי חיובית יותר מאשר תפיסות של דמויות משמעותיות אחרות לגביהם, כפי שנבחנו במחקרים קודמים.

האופן שבו ילדים של אבות אסירים תופסים היבטים שונים בחייהם, נבחן רק במספר קטן של מחקרים (ראו למשל, לובנשטיין, 1989; Nesmith et al., 2006). מרבית המחקרים הסתמכו על ההורים (בייחוד האב האסיר) כמקור המידע היחיד לגבי מצב ילדם, ללא התייחסות לנקודת המבט של הילד (Johnston, 1995a; Gabel, 1992; Lengyel & Harris, 2003; Murray & Farrington, 2005). ממצאים אלו, ממקורות מידע חיצוניים לילדים, מעמידים בשאלה את יכולת הכללה שלהם לגבי הילדים עצמם (הופמן, 1994; Arditto, 2005; Johnston, 1995a; Parke & Clarke-Stewart, 2002; Travis et al., 2005).

המחקר הנוכחי יוצא מתוך גישה המצדדת בבחינה ישירה של התפיסה הסובייקטיבית של ילדים, זאת מאחר שקבלת מידע מהילד עצמו לגבי מציאות חייו מהותית להבנת מצבו (Nesmith et al., 2006). יתכן, לפיכך, שהממצאים החיוביים הסותרים ממצאים קודמים ביחס למצב הרגשי של הילד יכולים להיות מוסברים בכך שהם התבססו על תפיסות הילדים עצמם, בניגוד למחקרים קודמים ולכן נותנים תמונה שונה.

יתכן גם כי ניתן לפרש את הממצאים באשר להבדלים בין הקבוצות מתוך מודל סלוטוגני, המהווה מסגרת התייחסות חיובית יותר לבחינת התמודדותם של אנשים עם נסיבות חיים קשות. בהתאם למודל, למרות התמודדות האדם עם גורמי לחץ, מרבית האנשים בחלק ניכר מן הזמן שורדים, ממשיכים לתפקד ונשארים ברמת בריאות סבירה (Antonovsky, 1985, 1993). בניגוד לאוריינטציה פתוגנית, המתמקדת במקורות הפתולוגיה של האדם ובגורמי סיכון שעלולים להוביל להתמוטטותו, מציע אנטונובסקי את אוריינטציית הסלוטוגנית, דהיינו חיפוש אחר מקורות הבריאות והרווחה של האדם והתמקדות בהם במקום בגורמי הסיכון (אנטונובסקי, 1998; שגיא ואנטונובסקי, 1998; Antonovsky, 1987, 1993).

המחקר בתחום של ילדים בסיכון במסגרת המשפחתית מתמקד ברובו בשאלות פתוגניות ומכאן גם בנזקים הנגרמים לילדים אלו. בעשורים האחרונים הצטבר ידע אמפירי רב בנוגע לשאלות אלו ונמצאו בעיות רבות מהן ילדים במצבי סיכון משפחתיים סובלים (שגיא ודותן, 2001). אף כי הידע המחקרי המצטבר מדגיש את הנזק, רבים מקרב ילדים אלו מצליחים "לשרוד" ולתפקד בהצלחה. שאלות פתוגניות אלו מתייחסות לנזק הנגרם מהפגיעה ואינן מתייחסות לילדים השורדים ולמשאבי ההתמודדות שלהם. בשני העשורים האחרונים מסתמן שינוי בשאלה המחקרית בחקר הילדים בסיכון, הכולל מעבר משאלת הנזק לילד הפגוע לכיוון של איתור הילד העמיד (resilient) והמקורות ליכולת העמידות שלו. כיוון זה משתלב במודל הסלוטוגני שהציע אנטונובסקי בתחום של חקר הלחץ (שגיא ודותן, 2001). בהתאם למודל הסלוטוגני, יתכן כי ילדי קבוצת המחקר במחקר הנוכחי, דווקא בשל ההתמודדות עם המאסר וההשלכות שלו הקשורות לסטיגמה שלילית גבוהה, חיים בצל סוד וקשר מוגבל עם האב, פיתחו עמידות אשר באה לידי ביטוי באפקט חיובי גבוה יותר מילדים שאביהם נעדר מהבית שלא בשל מאסר. בהתאם לכך, קיימים מספר מחקרים, מעטים, בהם מתוארות גם תגובות חיוביות בקרב ילדים של אבות אסירים, ביניהן עמידות (Morris, 1967; Nesmith et al., 2006).

יתכן כי גם גורם הזמן יכול להסביר את הממצאים בנוגע להבדלים בין הקבוצות. מאסר, גם אם הוא ממושך, הנו מצב זמני. יתכן שילדי קבוצת המחקר בעלי אפקט חיובי גבוה יותר, גם משום שהם יודעים ומקבלים מסר שמדובר במצב זמני, בעל פוטנציאל לשינוי. בקרב ילדי קבוצת הביקורת, בודאי אם מדובר בילדים שאביהם נפטר, אך גם במרבית המקרים בהם מדובר בילדים שהוריהם נפרדו או התגרשו, מדובר במצב קבוע, ללא פוטנציאל שינוי. אמנם חלק ממשפחות קבוצת המחקר גם הם ילדים להורים גרושים או פרודים אבל היעדרות האב כעת היא בשל המאסר ולא בשל הגירושין או הפרדה.

בנוסף לכך, מוטיב הזמן יכול להסביר גם את תפקוד האם שיתכן ומשפיע על מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים. יתכן כי כאשר האב שוהה בכלא, במבנה משפחתי כזה, האם לוקחת על עצמה אחריות רבה יותר, מתוך ידיעה שמדובר במצב זמני, גם אם מדובר בזמן ממושך של מאסר, בייחוד כשבחלק מהמשפחות מדובר בזוגיות פעילה בין האם לאב, בניגוד למשפחות מקבוצת הביקורת. כאשר אב נאסר, האם הופכת לעמוד תווך עבור המערכת המשפחתית. תפקודה בכל המישורים, כלכלי, חברתי ומשפחתי, עשוי לסייע לילד בארגון תחושותיו והתנהגותו (Gabel, 1992). נושא זה חשוב מכיוון שיתכן והאם משקיעה את כל כולה בילדים אך באותה עת יתכן גם כי היא משלמת מחיר גבוה מבחינת מצבה שלה, ואז נשאלת השאלה מה קורה לטווח הארוך, גם מבחינת הילדים. בנוסף, Morris (1965) מציין כי מצב בו תפיסה זו של המאסר כמצב זמני וציפייה לשחרור האב כאירוע חיובי עלול להיות גם גורם סיכון, שכן פעמים רבות שחרורו של האב מביא עמו צורך להסתגל למצב חדש, שכולל בין היתר קשיי שיקום של האב. במצב כזה, אותה תקווה משפחתית והתמונה הורודה שמצטיירת בעת המאסר לעתים מתנפצת במציאות וגוררת עמה משבר ואף מקשה של שיקומו של האב ועלולה לקדם רצידיביזם וחזרתו שוב לכלא. אחד ההסברים עליהם התבססה ההשערה שמצבם הרגשי והתפקודי של ילדי קבוצת המחקר יהיה קשה יותר מזה של ילדי קבוצת הביקורת היה הקשר המוגבל בין האב לילד. במחקר הנוכחי השתתפו ילדים שהיו מיועדים להשתתף בפרויקט פר"ח ילדי אסירים, חלקם אף השתתפו בפרויקט בפועל. הפרויקט כולל ביקורים חודשיים של הילדים אצל האב. יתכן כי קיום ביקורים אלו העלו את רמת האפקט החיובי של ילדי קבוצת המחקר, ביחס לילדי קבוצת הביקורת. בהתאם, נמצא כי השתתפות בפרויקט פר"ח קשורה למידת השתתפות גבוהה יותר בפעילויות של הילד ומאידך נמצא כי ככל שהילד מבקר בתדירות גבוהה יותר את אביו בכלא, כך יש לו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות. שני ממצאים אלו עשויים להצביע גם על ההשפעה החיובית הספציפית של הביקורים בפרויקט פר"ח ילדי אסירים על תחושתם של הילדים. Nesmith et al. (2006) מציינים כי קשר עין ישיר ומגע פיזי, הקיים בין אבות אסירים לילדיהם, אם בצורת ביקורים בכלא ואם בצורת חופשות האב בבית, עשויים להקל על התחושות השליליות שגורם המאסר.

יתכן שהתוצאות קשורות גם לכך שבמחקר הנוכחי נבחנו רק ילדים שיודעים שאביהם בכלא. יתכן שידיעה זו מסייעת להם בתחושותיהם, שכן נמצא בעבר שכאשר המאסר מוסתר בפני הילד הוא חש לחץ (Nesmith et al., 2006). יחד עם זאת, עדיין קיימות משפחות בהן הילד חש שעליו להסתיר את המאסר מגורמים חיצוניים למשפחה, גם מקרב המשפחות שהשתתפו במחקר, וגם זה עלול להוות מקור לחץ לבסוף, יתכן שהפרכת ההשערה קשורה גם להנחה שעמדה בבסיס המחקר, לפיה בשל הסטיגמה החברתית הגבוהה יותר הכרוכה במאסר (לובנשטיין, 1989; Schneller, ; Balcom, 1998; Arditti, 2005), מצבם הרגשי והתפקודי של ילדי קבוצת המחקר יהיה פחות טוב מזה של ילדי קבוצת הביקורת. סטיגמה נוצרת כאשר החברה מפתחת ציפיות כלפי הפרט, זהותו ואופן מימושו, ציפיות המבוססות על סטריאוטיפ או דעה מוקדמת לגבי אותו אדם או קבוצה אליה משתייך. באמצעות תהליך זה, המכונה תיוג,

מוגדר מאפיין מסוים, שיש עמו קלון, כסטייה מהנורמה המקובלת ובשל כך האדם המאופיין בו הופך לדחוי, יוצא דופן ונחות מבחינה חברתית. סביב אותה סטיגמה, המתייגים מפתחים תיאוריה שמסבירה את נחיתות האדם ומצדיקה התרחקות ממנו (Goffman, 1963). המאסר, כמאפיין שלילי, עלול לעורר סטיגמה כלפי אותן משפחות בהן אב המשפחה שוהה בכלא, בעקבות עבירה, עמה בדרך כלל יש קלון. בספרות מתוארים שלושה תרחישים חברתיים אפשריים כתוצאה מסטיגמה. בתרחיש הראשון האדם מודע לסטריאוטיפים השליליים, אך אינו מאמץ אותם. בתרחיש השני האדם מודע לסטריאוטיפים השליליים, אינו מאמץ אותם, אלא מאמץ עמדות ורגשות חיוביים כלפי הקבוצה אליה מופנית הסטיגמה. התגובה הרגשית החיובית עשויה להוביל להתנהגות חיובית כלפי הקבוצה ברמה החברתית. בתרחיש השלישי האדם מודע לסטריאוטיפים השליליים, מאמץ אותם וחווה תגובה רגשית שלילית כלפי הקבוצה אליה מופנית הסטיגמה. אימוץ הסטריאוטיפים בשילוב עם התגובה הרגשית השלילית עלולים להוביל להפליה חברתית כלפי אנשים הנכללים בקבוצה אליה מופנית הסטיגמה (Corrigan, 2004). בהתאם לכך, השאלה האם משפחות וילדים שאביהם שוהה בכלא יתווגו בשל המאסר תלויה בסביבה בה הם חיים ובמידה בה אנשיה יאמצו את הסטיגמה. מנגד, קיימת גם השאלה כיצד המשפחות עצמן תגבנה לאותה סטיגמה.

סטיגמה עצמית הנה הצורה שבה הפרט מתייחס לעצמו בהתאם לסטיגמה הקיימת כלפי קבוצה שאליה הוא משתייך (Corrigan, 2004; Holmes & River, 1998). הסטיגמה פועלת כסטאטוס בולט הגובר על כל שאר ממדי הזהות החברתית. הסכמה עם הסטיגמה והחלטה על העצמי עלולה לערער את בטחונו, דימויו העצמי ושאיפותיו של הפרט המתווג ועלולה לפגוע בתפקודו החברתי והאינטלקטואלי. תחושות כגון בושה, פסימיות, חוסר מוטיבציה, חרדה חברתית וחוסר אונים נרכש עלולות ללוות את חייו של הפרט המתווג ולתת אותותיהם בצורת סימפטומים שליליים. מתוך רצון להימנע מכך, רבים המתווגים אשר נמנעים מקשרים חברתיים עד כדי צמצום משמעותי בתחומי העבודה, הפנאי והמשפחה (Goffman, 1963; Link et al., 2001; Markowitz, 1998; Perlick et al., 2001; Sirey et al., 2001; Wright, 2000; Gronfein, & Owens). המשתנים המשפיעים על הדרך שבה הפרט יגיב לסטיגמה ברמה של העצמי הנם מידת השייכות לקבוצה, רמת ההזדהות עם הקבוצה ומידת הלגיטימציה לעמדות ולהתנהגות של הציבור כלפי הקבוצה (Corrigan & Watson, 2004). מכך ניתן ללמוד שילדים שאביהם בכלא ומשפחותיהם לא דווקא יאמצו את הסטיגמה, אלא כתלות בשאלה עד כמה הם מזדהים עם קבוצת משפחות האסירים.

יתכן, אם כן, שהפרכת ההשערה קשורה לכך שהילדים שהשתתפו בקבוצת המחקר ומשפחותיהם לא סובלים מסטיגמה ברמות המתוארות בספרות. יתכן שהילדים במחקר מתגוררים בסביבות בהן המאסר אינו מאפיין כל כך חריג ולפיכך הסטיגמה כלפי המאסר לא שוררת בסביבתם. מעבר לכך, השאלה קשורה גם במשפחות וילדים עצמם ועד כמה הם מאמצים זאת כמאפיין בזהותם. יתכן שחלק מבני המשפחות לא רואים את עצמם כשייכים לקבוצה זו של משפחות אסירים ולא מזדהים איתה ועם מה שהיא מייצגת, מה שמרחיק אותם גם מהסטיגמה. הסבר זה יכול להסביר את הממצא שהראה שמצבם הרגשי והתפקודי של הילדים לא היה קשה יותר מזה של קבוצת הביקורת.

אירוועי חיים והיעדרות אב כגורמי לחץ

בהתאם למודל ה-ABCX הכפול, הסתגלותו של הפרט המתמודד מושפעת ראשית מהצטברות של

גורמי לחץ בחייו. משפחות המתמודדות עם אירוע לחץ (גורם ה-a) מתמודדות לאורך זמן עם הצטברות של לחצים נוספים (גורם ה-A; McCubbin & Patterson, 1982). מדובר בשינויי חיים נורמטיביים, אירועים שאינם קשורים לאירוע הלחץ המקורי ולחצים הנובעים מההתמודדות עם המצוקות על רקע אירוע הלחץ המקורי (Patterson & McCubbin, 1983). מקורות הלחץ המצטברים יכולים לנבוע מהמשפחה, מחבריה ומהקהילה (Patterson & McCubbin, 1983; Patterson & McCubbin, 1982, 1983a, 1983b). במחקר הנוכחי, מאסר/היעדרות אב הוגדרו כאירוע לחץ מקורי (גורם ה-a) ואירועי חיים (חיוביים ושליילים) הוגדרו כגורם ה-A.

גורם ה-a: מאסר/היעדרות אב

"זה עניין של ילדים קודם כל. אבא זה אבא. הם נשאו בלי אבא ואני נשארתי בלי עזרה. הפגיעה היא בילדים ברגע שנעלמת להם דמות אבא מהעניינים. אין לי מילים טובות להגיד עליו אבל הילד לא אשם. כשהמדינה לא מכירה בילדים – הפתח להידרדרות קצר" (אם לילד של אב אסיר, קומוניקציה אישית).

תפיסת מידת ההשפעה של מאסר/היעדרות האב, כפי שמתארת אותה אם, התגלתה כמשתנה משמעותי ביותר בקרב הילדים שהשתתפו במחקר הנוכחי. כל הילדים תפסו את היעדרות אביהם (בשל מאסר או בשל סיבה אחרת) כאירוע חיים לוחץ (שליילי) שהשפיע עליהם בממוצע במידה רבה. ממצאים אלו מחדדים את ההבנה כמה האב מהווה דמות משמעותית עבור ילדיו, גם אם אינו נוכח פיזית ביחידה המשפחתית.

מעבר לכך, ילדי קבוצת המחקר תפסו את היעדרות אביהם כאירוע בעל השפעה שלילית גבוהה יותר מתפיסה זו של ילדי קבוצת הביקורת. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם מחקרים רבים בתחום המלמדים כי מאסר אב עלול להוות מצב לחץ חריף ביותר לילדיו (Arditti, 2005; Johnston, 1995b; Murray & Farrington, 2005; Sack, 1977).

על אף ממצאים אלו, השערת המחקר בנוגע לקשר בין מידת הלחץ ממאסר/היעדרות האב לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד הופרכה. מחד, נמצא, כאמור, כי הילדים תופסים את מאסר/היעדרות אביהם כאירוע שליילי שהשפיע עליהם במידה רבה, אולם מאידך לא נמצא קשר בין תפיסה שלילית זו לבין מצבם הרגשי והתפקודי. אמנם לא נמצאו מחקרים קודמים שבחנו קשר זה, אולם הממצאים עומדים בסתירה להשערת המחקר, שהתבססה על מודל ה-ABCX הכפול ועל גישה סובייקטיבית של אירועי חיים, לפיהם ככל שהילד תופס את המאסר/היעדרות האב כאירוע שהשפיע עליו באופן שלילי יותר, כך מצבו הרגשי יהיה קשה יותר ויהיו לו קשיי תפקוד, ולהיפך.

הסבר לפירוש הממצאים יכול לנבוע מגישה סלוטווגנית, המכוונת, כאמור, לחשיבה חיובית יותר לגבי מצבם של אנשים (ילדים) המתמודדים עם אירועי לחץ. בהתאם לכך, למרות שהילד תופס את מאסר/היעדרות האב כאירוע לחץ שליילי שהשפיע עליו במידה רבה, הוא לא דווקא יפתח קשיים רגשיים ו/או תפקודיים. המחקר היוצא מתוך מודל סלוטווגני מכוון במקום לחיפוש הפתולוגיה של אותם ילדים לעבר השאלה מהם משאבי ההתמודדות ומקורות יכולת העמידות של הילד (שגיא ודותן, 2001). לשאלות אלו מכוון גם מודל ה-ABCX הכפול הנותן מקום גם למשתנים מתערבים בקשר בין התמודדות עם מצבי לחץ לבין הסתגלות הפרט.

שאלה זו מכוונת להסבר נוסף שניתן לפרש ממנו את הממצאים והוא סוג העזרה שהילדים מקבלים. יתכן מצב בו הילדים מקבלים סיוע, אם מדמויות משמעותיות כמו הוריהם ואם מדמויות משמעותיות אחרות בקהילה, המתמקד בקושי הנובע אצלם מהיעדרות האב ולכן גורם לחץ זה לא נמצא קשור למצב הרגשי והתפקודי של הילדים. כך למשל, אחת המטרות המרכזיות של פרויקט פרי"ח ילדי אסירים שחלק מילדי קבוצת המחקר השתתפו בו, הנה שיפור הקשר בין הילד לאב וכחלק מכך נערכים ביקורים של הילד אצל האב בכלא, שנמצאו, גם במחקר הנוכחי, כקשורים למצב תפקודי טוב יותר של הילדים. בנוסף לכך, יתכן, למשל, שחלק מההורים נוכחים בקושי של הילדים בהיעדרות האב ודואגים שהם יראו אותו באופן קבוע. עוד דוגמה יכולה להיות האם עצמה, שיתכן שבמצב בו לילד קשה מאוד עם היעדרות אביו, היא עצמה מגייסת כוחות רבים על מנת להיות שם בשבילו ואף להשלים חסרים הנובעים מכך. יתכן, אם כך, כי מוקדי סיוע אלו מבטלים או מחלישים את הקשר בין תפיסת הילד השלילית את היעדרות אביו לבין מצבו הרגשי והתפקודי.

לבסוף, השערת המחקר בנוגע להבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין תפיסת הילד את מאסר/היעדרות האב לבין מצבו הרגשי והתפקודי, הופרכה, שכן לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המציעות הבדל זה. כלומר, בניגוד למשוער, ההשתייכות לקבוצה לא היוותה את המשתנה המסביר את ההבדל בקשר בין תפיסת הילד את מאסר/היעדרות האב לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ממצאים אלו סותרים את ההשערה אשר התבססה על ממצאי מחקרים המצביעים כי בקרב ילדים של אבות אסירים נמצאו מצב רגשי שלילי וקשיי תפקוד גבוהים יותר מאשר ילדים שאביהם לא גר בבית מסיבה אחרת (סדן, 1987; Murray & Farrington, 2005).

ניתן לפרש את הממצאים הללו מתוך אותם הסברים שניתנו להפרכת השערת ההבדלים בין הקבוצות במצב הרגשי והתפקודי של הילד ולהפרכת השערת הקשר בין תפיסת הילד את מאסר/היעדרות האב לבין מצבו הרגשי והתפקודי. הסברים אלו כללו ראשית את המודל הסלוטוגני שמכוון לאו דווקא להתפתחות תוצאות שליליות על רקע התמודדות עם אירועי חיים שליליים. בנוסף, יתכן שהתמקדות המחקר הנוכחי בתפיסות הילדים עצמם, הן ילדים של אבות אסירים והן ילדים לאבות שנעדרים מהבית מסיבות אחרות, נותנת תמונה שונה על מצבם. הסברים נוספים היו קשורים לכך שהמאסר הנו מצב זמני והפיך בניגוד לחלק מהיעדרויות האב מסיבות אחרות. מעבר לכך, דובר על סוגי העזרה שהילדים מקבלים, מהוריהם או מגורמים אחרים, שיתכן ומסייעים להם ומבטלים או מחלישים את ההשפעה של ההתמודדות עם מצבי לחץ על מצבם הרגשי והתפקודי.

גורם ה-A: אירועי חיים

כאמור, בהתאם למודל ה-ABCX הכפול, מעבר להתמודדות עם אירוע הלחץ המקורי (מאסר/היעדרות אב במחקר הנוכחי), פרטים מתמודדים גם עם הצטברות לחצים נוספים, אשר נבחנו במחקר הנוכחי כאירועי חיים נורמטיביים ואירועי לחץ נוספים, שמקורם בילדים עצמם, במשפחתם או מחוץ למשפחה (McCubbin & Patterson, 1983a; Patterson & McCubbin, 1983). נמצא כי ילדי קבוצת המחקר תפסו את אירועי החיים השליליים שחוו כבעלי השפעה שלילית גבוהה יותר מתפיסה זו של ילדי קבוצת הביקורת. ממצא זה יכול להיות מוסבר בכך שכיום היעדר אב מסיבה של גירושים, למשל, הוא מאפיין חברתי שכיח ומקובל יותר מהיעדר אב בשל מאסר, הכרוך בסטיגמה. כתוצאה מכך, בהתאם למודל ה-ABCX הכפול, יתכן כי המאסר כאירוע שלילי צובע את אירועי הלחץ שמצטברים אחריו בחיי הילדים כשליליים יותר. בהתאם, מחקרים מצביעים כי מאסר אב גורר שרשרת אירועי לחץ (Arditti,

(2005), שיכולים לכלול מצבים של חוסר יציבות וחוסר וודאות (Arditti, 2005; Bakker et al., 1978; Johnston, 1995c; ; 1980; Hagan, 1999; Mazza, 2002), קשיים כלכליים (ראו למשל, לבנשטיין, 1980; Mumola, 2000; Russell et al., 2006), קשיים חברתיים (ראו למשל, Fritsch & Burkhead, 1981; Hariston, 2002; Mendez, 2001; Nesmith et al., 2006; Travis et al., 2005) ושינויים בדינאמיקה המשפחתית (לבנשטיין, 1980; Hariston, 1998; Johnston, 1995a; Morris, 1965).

השערת המחקר בנוגע לקשר בין מידת השפעת אירועי החיים שחוה הילד בשנה האחרונה לבין מצבו הרגשי והתפקודי אוששה בחלקה. כפי ששוער, ככל שהילדים בקרב כלל המדגם דיווחו על מידת השפעה גבוהה יותר של אירועי חיים חיוביים, כך הם דיווחו על אפקט חיובי גבוה יותר ועל שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות. לעומת זאת, השערת המחקר הופרכה בנוגע לקשר בין תפיסת מידת השפעת אירועי החיים החיוביים לבין שאר משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד וכן בנוגע לקשר בין תפיסת מידת השפעת אירועי החיים השליליים לבין משתני המצב הרגשי והתפקודי של הילד.

החלק בו השערת המחקר אוששה תואם את מודל ה-ABCX הכפול, לפיו ככל שבני המשפחה חווים אירועים המשפיעים עליהם באופן שלילי יותר, כך עולה הסיכון שיהיו להם קשיי הסתגלות, ולהיפך (McCubbin & Patterson, 1982). לעומת זאת, הממצאים המנוגדים להשערת המחקר, אינם עולים בקנה אחד עם המודל ועם חוקרים ותיאורטיקנים המסכימים לגבי קיומו של קשר בין אירועי חיים מלחיצים והצטברותם לבין תוצאות שונות בקרב הפרט החווה אותם (ראו למשל, Florian & Dangoor, 1994; Gersten et al., 1974; Hudgens, 1974; Kaplan & Damphousse, 1997; Paykel, 1974; Turner & Lloyd, 1995).

הממצאים שהפריכו את השערת המחקר יכולים להתפרש, שוב, מתוך גישה סלוטוגנית. בהתאם לכך, למרות שהילד חווה אירועי חיים לוחצים, הוא לאו דווקא יפתח קשיים רגשיים ו/או תפקודיים. בהקשר זה יתכן גם כי אירועי החיים החיוביים שחוה הילד היוו עבורו "קרח קפיצה" להתקדמות על רקע האירועים השליליים אותם הוא חווה ובמצב זה הקשר בין אירועי החיים השליליים לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד לא נמצא. הקשר שנמצא בין מידת השפעת אירועי חיים חיוביים לבין האפקט החיובי ושיעור בעיות ההתנהגות של הילד עשוי לחזק הסבר זה.

כמו בתת הפרק הקודם, גם כאן גישה סלוטוגנית עשויה לכוון לשאלת משאבי ההתמודדות של הילד וסוג העזרה שהילדים מקבלים. שוב, יתכן מצב בו הילדים מקבלים סיוע המתמקד בשרשרת הלחצים שמלווה את היעדרות האב ולכן גורמי לחץ אלו לא נמצאו קשורים למצב הרגשי והתפקודי של הילדים. כך למשל, יתכן שלחלק מהמשפחות (החד הוריות ו/או משפחות אסירים) שירותי הרווחה מנסים לסייע, בהתאם לתקציב העומד לרשותם, בצרכים חומריים כלכליים, כגון סיוע בחוגים לילדים, וסיוע זה עשוי לקדם את מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים. כמו כן, פרויקט פר"ח (הן פר"ח ילדי אסירים והן פר"ח המיועד לכלל הילדים, בו השתתפו גם חלק מילדי קבוצת הביקורת), כדוגמה נוספת, שם לו למטרה לשפר את הקשר הבינאישי והחברתי של הילד. בהתאם לכך, נמצא כי ילדים שהשתתפו בפרויקט פר"ח הראו מידה גבוהה יותר של השתתפות בפעילויות. יתכן כי גם מוקדי סיוע אלו מחלישים ואף מבטלים את הקשר בין תפיסת הילד את אירועי החיים השליליים שחוה לבין מצבו הרגשי והתפקודי.

הממצאים בהם הופרכה השערת המחקר יכולים להיות מוסברים גם באמצעות מודל ה-ABCX הכפול, הנותן ביטוי לתפיסות הילדים (גורם ה-Cc) את הצטברות אירועי הלחץ שחוו. יתכן כי תפיסות הילדים באשר לאירועי החיים שחוו בשנה האחרונה היו חיוביות יותר ממה ששוער והן שסייעו

בהתמודדותם והסתגלותם, שכן קיים קשר חיובי בין תפיסות אלו של בני המשפחה לבין הסתגלותם ללחץ (Lavee et al., 1985). במידה וזה ההסבר הנכון, זה מחזק את הכיוון הסלוטוגני להסבר ממצאי המחקר. כיוון זה גם תואם את הגישה הסובייקטיבית של אירועי חיים, הנותנת משמעות לתפיסת הפרט החווה את האירוע כחיובי או שלילי (Lazarus, 1971; Lazarus et al., 1985; Lazarus & Folkman, 1986; Pearlman, 1989). לפי הגישה הסובייקטיבית, ככל שהאירועים נתפסים על ידי הפרט כשליליים יותר, כך תימצאנה אצלו תוצאות שליליות יותר, ולהיפך (Lazarus, 1971). חוקרים היוצאים מתוך גישה זו ציינו כי מרבית המחקר שבחן אירועי חיים הנו רטרוספקטיבי ובחן בוגרים, בהתייחס לאירועי חיים שחוו בילדות (Johnson, 1982), שלא כמו המחקר הנוכחי שבחן תפיסות ילדים בהיותם ילדים, בהתייחס לאירועי החיים שחוו בשנה האחרונה ויתכן שזו הסיבה שהתמונה שונה ממחקרים קודמים וממה ששוער. לבסוף, השערת המחקר בנוגע להבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין תפיסת הילד את אירועי החיים שחווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי, הופרכה, שכן לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המציעות הבדל זה. ממצאים אלו סותרים את ההשערה אשר התבססה על ממצאי מחקרים המצביעים כי בקרב ילדים של אבות אסירים נמצאו מצב רגשי שלילי וקשיי תפקוד גבוהים יותר מאשר ילדים שאביהם לא גר בבית מסיבה אחרת (סדן, 1987; Murray & Farrington, 2005). ניתן לפרש את הממצאים מתוך אותם הסברים שניתנו להפרכת השערת ההבדלים בין הקבוצות ולהפרכת השערת הקשר בין תפיסת הילד את אירועי החיים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. הסברים אלו כללו את המודל הסלוטוגני ומתן ביטוי לתפיסות הילדים. בנוסף לכך, הוסבר שהמאסר הנו מצב זמני והפיך ויתכן כי סוגי העזרה שהילדים משתי הקבוצות מקבלים מסייעים להם ומבטלים או מחלישים את הקשר בין אירועי הלחץ שהילדים חווים לבין מצבם הרגשי והתפקודי.

משאבי הילד

לפי מודל ה-ABCX, בחשיפה לאירוע לחץ, משפחות מסתייעות במשאבים שקיימים ברשותן, שמצמצמים את פגיעותן למשבר (גורם ה-b), ובמשאבים חדשים אשר מתפתחים כאשר הן מתמודדות עם הצטברות אירועי הלחץ (גורם ה-B; Patterson & McCubbin, 1982, 1983a; McCubbin & Patterson, 1983). מקור המשאבים גם הוא במערכת המשפחתית, בחבריה או בקהילה (Lavee et al., 1985; McCubbin & Patterson, 1982, 1983a, 1983b; Patterson & McCubbin, 1983). במחקר הנוכחי, הוגדרו שני סוגי משאבים (bB) שעומדים לרשות הילד: לכידות משפחתית ואמו.

גורם ה-bB: לכידות משפחתית

"אנחנו משפחה מלוכדת... הכנסתי לראש שצריך לתמוך.
הולכות לביקורים וטלפון. היה אבא אפילו שהיה שם...
אנחנו רק רוצים שיגמור פה ויבוא הביתה. אבא זה אבא.
היינו הולכות לישון לבד וקמות לבד. יש פה משפחות –
ילדים, הורים, חראם!!"

(אם לילדה של אב אסיר, קומוניקציה אישית).

המשתנה הראשון שנבחר לבחון אם האם משמשת משאב לילדים ואותו מתארת אותה אם לילדה

של אב אסיר הנו הלכידות המשפחתית. אמנם במחקר הנוכחי נבחנו משפחות שאחד מחבריהן- אבי המשפחה- נעדר מהבית, לפחות מבחינה פיזית, אולם הלכידות המשפחתית מתייחסת, מעבר לנוכחות הפיזית, לקשר הרגשי שחשים בני משפחה זה כלפי זה (Olson, 1988, 2000).

נמצא כי הילדים שהשתתפו במחקר הנוכחי, מקבוצת המחקר ומקבוצת הביקורת, תפסו במוצע את מידת הלכידות המשפחתית גבוהה. בהתאם למודל הסירקומפלקס, קיימות ארבע רמות לכידות, החל מניתוק ברמה נמוכה מאוד, דרך נפרדות ברמה נמוכה עד בינונית, דרך מחוברות ברמה בינונית עד גבוהה ועד סביכות ברמה גבוהה מאוד (Olson, 1988, 2000; Olson et al., 1983). כלי המחקר שבו נעשה שימוש במחקר הנוכחי לא נותן חלוקה לפי ארבע רמות הלכידות הללו ולכן קשה לדעת האם רמות הלכידות הגבוהות שנמצאו קיצוניות ואף מצביעות על סביכות, שמהווה רמת לכידות לא פונקציונאלית וכרוכה באנרגיה המכוונת לתוך המשפחה ומאפשרת מעט נפרדות ועצמאות לחבריה. יחד עם זאת, ניכר כי רמת הלכידות הממוצעת שנמצאה לא מצביעה על רמות לכידות קיצוניות בצד השני. כלומר, על אף שהאב לא מתגורר עם ילדיו, הם עצמם חשים כי בני המשפחה קרובים זה לזה ולא מנותקים זה מזה. נתון זה מתחבר לנתון קודם לפיו הילדים תופסים את היעדרותו כאירוע חיים שלילי בעל השפעה ניכרת.

מעבר לכך, נמצא כי ילדי קבוצת המחקר תפסו את מידת הלכידות המשפחתית כגבוהה יותר מתפיסתם זו של ילדי קבוצת הביקורת. נתון זה משמעותי, היות וקיים מחקר אחד בלבד בישראל שבחן את הלכידות המשפחתית בעת מאסר (לבנשטיין, 1980), והוא לא התבסס על תפיסות הילדים עצמם ולא כלל את הקשר בין האב לילד, וזאת בשונה מן המחקר הנוכחי. הממצא עשוי להצטרף לממצא קודם לפיו ילדי קבוצת המחקר תופסים את מידת הלחץ מהיעדרות האב כגבוהה יותר מתפיסה זו של ילדי קבוצת הביקורת. יתכן שהממצא קשור לכך שבחלק מהמשפחות בקבוצת המחקר מדובר בזוגיות פעילה בין האב לאם שעשויה להעלות את תחושת הקשר שהילד חש שקיימת בין האב לאם ולהשפיע על תפיסתו את הלכידות המשפחתית כגבוהה. בנוסף, במידה והאם משדרת לילד מסר כי היא חשה קרובה לאביו או שיש אווירה כזו בבית, יש סיכוי גבוה שגם הוא יחוש קרוב לאביו. נוכח זאת יש גם סיכוי גבוה יותר שהוא ילך לבקר את אביו לעתים קרובות יותר. יחד עם זאת, שוב, כלי המחקר בו נעשה שימוש במחקר זה לא נותן מידע לגבי כך, אולם יתכן כי מדובר במידות לכידות משפחתית קיצוניות שמצביעות על כך שבקרב קבוצת המחקר קיימות יותר משפחות סבוכות, שמכוונות את האנרגיה לתוך המשפחה ומאפשרות מעט נפרדות ועצמאות לבני המשפחה.

השערת המחקר, לפיה ככל שמידת הלכידות המשפחתית גבוהה יותר, כך מצבו הרגשי והתפקודי של הילד יהיה טוב יותר אוששה בחלקה. ההשערה אוששה בנוגע לקשר בין הלכידות המשפחתית לבין מצבו הרגשי של הילד, אך הופרכה בנוגע לקשר בין הלכידות המשפחתית לבין מצבו התפקודי. לשם פירוט, מחד נמצא, כפי ששוער, כי ככל שמידת הלכידות המשפחתית הייתה גבוהה יותר, כך הילדים דיווחו על אפקט חיובי גבוה יותר ועל אפקט שלילי נמוך יותר, ולהיפך. מאידך, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצאו קשרים בין הלכידות המשפחתית לבין שיעור בעיות ההתנהגות, מידת ההשתתפות בפעילויות, היכולת החברתית ויכולת הלמידה של הילד בבית הספר.

החלק בו השערת המחקר אוששה עולה בקנה אחד עם מודל ה-ABCX הכפול, שכן לפי המודל, ככל שעומדים לרשות בני המשפחה יותר משאבים, כך הסתגלותם לאירועי הלחץ פונקציונאלית יותר (Lavee et al., 1985), ולכן שוער כי ככל שהילדים תופסים את רמות הלכידות המשפחתית כגבוהות יותר, כך מצבם הרגשי והתפקודי טוב יותר, שוב, בתנאי שלא מדובר ברמות לכידות קיצוניות. לעומת זאת, הממצאים המנוגדים להשערת המחקר, מנוגדים להסבר זה של המודל הכפול.

התמונה שמצטיירת מתוצאות המחקר הנוכחי מעניינת, שכן נמצא הבדל בתוצאות בין המצב הרגשי לבין המצב התפקודי של הילד. פרשנות אחת לממצאים אלו עשויה להיות קשורה גם היא להתמקדות מודל ה-ABCX הכפול בתפיסות הפרט (גורם ה-Cc) את מצבו, שהובילה לבחינת תפיסות הילדים עצמם במחקר הנוכחי, הן באשר ללכידות המשפחתית והן באשר למצבם הרגשי, וזאת בניגוד למצבם התפקודי, שנבחן באמצעות דיווחן של האמהות. יתכן שהקשר שנמצא באשר למצב הרגשי ולא נמצא באשר למצב התפקודי קשור למקורות הדיווח השונים.

בנוסף לכך, יתכן כי רמות הלכידות המשפחתית מסייעות לילד בתחושותיו ולכן נמצאו קשורות למצבו הרגשי, אך לאו דווקא מצליחות לסייע לו בתפקודו ולכן לא נמצאו קשורות למצבו התפקודי. כך למשל, התפקוד של הילדים נבחן באמצעות בדיקת מגוון רחב של ביטויים התנהגותיים שלו בכלל המערכות בהן הוא לוקח חלק ולא רק בתוך המסגרת של הבית ויתכן שהלכידות אותה הוא חש במסגרת המשפחתית לא מספיקה על מנת לארגן את התנהגויותיו גם מחוץ לבית.

השערת המחקר, לפיה אופי הקשרים בין הלכידות המשפחתית לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד יהיה שונה בקרב ילדי קבוצת המחקר ובקרב ילדי קבוצת הביקורת הופרכה. אמנם נמצאו הבדלים, אולם הם לא העידו על כך שכאשר שתי הקבוצות תהיינה דומות ברמות הלכידות המשפחתית, מצבם הרגשי והתפקודי של ילדי קבוצת המחקר יהיה פחות טוב בהשוואה למצבם של ילדי קבוצת הביקורת. ראשית, נמצא כי בשתי הקבוצות ככל שהלכידות המשפחתית הייתה נמוכה, כך האפקט החיובי היה נמוך יותר, אך קשר זה נמצא חזק יותר בקרב ילדי קבוצת הביקורת. כן נמצא כי בעוד שבקרב קבוצת הביקורת, ככל שמידת הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר, שיעור בעיות ההתנהגות היה נמוך יותר, הרי שבקרב ילדי קבוצת המחקר, ככל שמידת הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר, כך שיעור בעיות ההתנהגות היה גבוה יותר, ולהיפך. בנוסף לכך, נמצא כי בקרב ילדי קבוצת הביקורת, ככל שמידת הלכידות המשפחתית הייתה נמוכה יותר, ההשתתפות בפעילויות של הילד הייתה גבוהה יותר ואילו בקרב ילדי קבוצת המחקר לא נמצא קשר מובהק בין הלכידות המשפחתית וההשתתפות בפעילויות של הילד. מעבר לכך, בניגוד למשוער, לא נמצאו אינטראקציות המעידות על הבדל באופי הקשרים בין הקבוצות באפקט החיובי והשלילי של הילד, היכולת החברתית ויכולת הלמידה של הילד בבית הספר. ממצאים אלו סותרים את ההשערה אשר התבססה על מחקרים בהם נמצאו מצב רגשי שלילי וקשיי תפקוד גבוהים יותר בקרב ילדים של אבות אסירים, בהשוואה לילדים שאביהם לא גר בבית מסיבה אחרת (סדן, 1987; Murray & Farrington, 2005).

הממצאים, המצביעים על הבדל בין הקבוצות בקשר בין לכידות משפחתית לבין שיעור בעיות ההתנהגות של הילד, מעניינים ביותר לדיון ונראה כי ההבדל קשור ישירות לסיבת היעדר האב. בקרב קבוצת המחקר, לעומת קבוצת הביקורת, הממצאים היו בהתאם לכיוון הקשר המשוער. ממצא זה עשוי לחדד את ההבנה כמה הקשרים המשפחתיים מהווים גורם משמעותי לילד כאשר אביו נאסר. למרות שהאב בכלא, הילד חש שבני המשפחה קרובים זה לזה ותחושה זו מסייעת לו בתפקודו, וזאת בניגוד לקבוצת הביקורת, שם תחושה של קשרים משפחתיים נמצאה קשורה דווקא לשיעור בעיות התנהגות גבוה. הממצא מחזק את החשיבות בחיזוק הקשר בין ילדים של אבות אסירים לבין בני משפחותיהם, כולל האב. הממצא חשוב ברמה הפרקטית, שכן קשר בין אב אסיר לבין ילדיו הוא קשר שיש בו קשיים וכללים וחוקים מגבילים אותו. כך למשל, שיחות טלפון נערכות בשעות מסוימות, כשהאב בלבד הוא זה שיכול ליזום את השיחה ולא להיפך (Koban, 1983; Russell et al., 2006). הביקורים כרוכים בעלויות גבוהות, קושי להגיע לכלא עקב מרחק, סביבה בלתי ידידותית בכלא וכללים נוקשים, כמו בדיקה ביטחונית ולעתים

אף איסור במגע פיזי וזמן קצר של הביקור (Hariston, 2004; Applied Behavioral Health Policy, 2004; Mumola, 2000; Morris, 1965; Lengyel & Harris, 2003; Johnston, 1995b; Koban, 1983; Russell et al., 2006; Nesmith et al., 2006; Schneller, 1976).

באשר לילדים של אבות שנעדרים מביתם מסיבה אחרת, בקרב קבוצה זו מידת לכידות משפחתית נמוכה נקשרה גם למידת השתתפות בפעילויות גבוהה יותר, ולהיפך. לפי ממצא זה והממצא הקודם, נראה כי הלכידות המשפחתית, לא רק שלא מהווה גורם מקדם את תפקודם של הילדים, אלא אף מהווה גורם סיכון. יתכן כי ילדים לאבות שנעדרים מהבית שלא בשל מאסר שחשים קרובים לאב מתוסכלים מהיעדרותו מהבית ונוכח זאת נפגע תפקודם. בנוסף לכך, יתכן שמדובר על רמות לכידות משפחתית שבהן האמהות מעבירות מסרים של התרכזות בתוך המשפחה ופחות פניות ליציאה מחוצה לה (כמו ברמות לכידות של סביכות). הסבר זה יכול להצטרף לממצא שנמצא באשר ללכידות הספציפית ביחסי הילד והאם, לפיו ככל שהלכידות ביחסי הילד-אם הייתה גבוהה יותר, יכולתו החברתית הייתה נמוכה יותר. בקבוצת המחקר, לעומת זאת, יתכן מצב בו האב למרות היותו בכלא נשאר מעורב יותר במערכת המשפחתית, בייחוד אם מדובר בזוגיות פעילה בין ההורים, וכך נוצר פחות תסכול. הסבר נוסף להבדלים בקשרים בין שתי הקבוצות יכול להתרכז גם באם. יתכן כי הילדים מקבוצת הביקורת, שחשים שהקשרים המשפחתיים בסך הכל הנם קשרים טובים, בשל היעדרות האב, חשים את שהאם עסוקה וטרודה יותר, שכן מירב הנטל ההורי והכלכלי מוטל עליה בלבד, ומתוסכלים מכך, מה שמתבטא בבעיות התנהגות ובפחות השתתפות בפעילויות. ההסברים שמכוונים לחשיבות האב בתוך המערכת המשפחתית למרות היעדרותו עולים בקנה אחד עם הממצא לפיו ככל שהילד תפס את הלכידות הספציפית ביחסים בינו לבין אביו כגבוהה יותר, כך האפקט החיובי שלו היה גבוה יותר ויכולתו החברתית הייתה גבוהה יותר.

ההשערה, לפיה הלכידות המשפחתית תמתן את הקשר בין מידת השפעת אירועי החיים שחוה הילד לבין מצבו הרגשי והתפקודי, אוששה בחלקה. ראשית, הלכידות המשפחתית מיתנה את הקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב לבין שיעור בעיות ההתנהגות של הילדים, אך ממצא זה היה מפתיע באופיו. בקרב ילדים עם מידת לכידות משפחתית נמוכה, נמצא כי ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה יותר, היה דווקא שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות, ולהיפך. לעומת זאת, בקרב ילדים עם לכידות משפחתית גבוהה, לא נמצא קשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות התנהגות. ממצא זה יכול להיות מוסבר גם הוא בקושי ותסכול על רקע היעדרות האב, בקרב ילדים שדיווחו על מידות לכידות משפחתית גבוהות. ההסבר הזה יכול להיות רלוונטי לילדי שתי הקבוצות, למרות, שכפי שהוסבר לעיל, בקרב קבוצת הביקורת התסכול עלול להיות גבוה יותר.

הסבר נוסף יכול להיות קשור בהתגייסותם של הילדים על רקע הקשיים המשפחתיים. יתכן כי דווקא במשפחות עם רמות לכידות נמוכות הילדים חשים את הקושי המשפחתי ואת הצורך שלהם להתגייס לסייע לאם ואולי אף לאב ואז עושים מאמץ ונוטלים אחריות ובגרות במידות גבוהות יותר, נוכח הקושי הנובע מהיעדרות האב, מה שמתבטא בפחות בעיות התנהגות.

בספרות המקצועית מקובל במצבים כאלו השימוש במונח "ילד הורי". מדובר במצב שבו ילד לוקח על עצמו מטלות הוריות במידה שעולה על הנורמות ההתפתחותיות בחברה מסוימת (Boszormenyi-Nagi, 1973; Minuchin, 1974; Spark, 1973). מטלות אלו, השייכות בדרך כלל לתחום אחריותם של ההורים, כוללות עזרה אינסטרומנטלית, כגון בישול, ניקיון והשגחה על אחים צעירים, ועזרה רגשית להורה, כגון מתן עצות, ניחום, תמיכה (Maysless, Bartholomew, Henderson, & Trinke, 2004). במקרה

ה"קלאסי", הילד לוקח על עצמו תפקיד הורי כלפי ההורה אשר איננו מסוגל או איננו רוצה להעניק את ההגנה וההדרכה המצופה ממנו כדמות המטפלת הבוגרת (Maysless et al., 2004). תפקוד זה של ילד כ"ילד הוריי" אינו שלילי בהכרח. ההפנמה של העצמי כהורה פוטנציאלי עשויה לאפשר לילד צמיחה רגשית ובמידה והתנהגות הילד זוכה לתמיכה ולהכרה על ידי הדמויות ההוריות ובמקביל צרכיו של הילד ממשיכים להיות מסופקים התמודדותו יכולה להיות אדפטיבית (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973). ילד כזה מצליח, על ידי התפקיד שלו במשפחה, ליצור קשר וקרבה עם הוריו ולמנוע את היותו דחוי. ילדים אלו גם אינם בעלי בעיות התנהגות וקשייהם הרגשיים יבואו לידי ביטוי נסתר על ידי תלונות ובעיות סומטיות, שתלטנות וקושי בחשיפה ובבקשת עזרה מאחרים. כותבים מדגישים כי תפקוד הורי על ידי ילד יכול להתרחש כתוצאה מנסיבות משבריות (Walsh, Shulman, Bar-On, & Tsur, 2006), כולל גירושין, פרידה או מוות של אחד ההורים והורה חלש מאוד ומוגבל (בדרך כלל האם) על רקע מגבלות פיזיות או נפשיות (Johnston, 1990; Johnston, Gonzalez, & Campbell, 1987; Maysless et al., 2004). יתכן, לפיכך, שהילד שחש את הקושי בקשרים המשפחתיים על רקע היעדרות האב לוקח על עצמו אחריות הורית, ולכן מצבו אדפטיבי, כפי שהצביעו מחקרים שונים, לאור צמיחתו כתוצאה מכך. ממצאי המחקר האיכותני שנערך על ידי Nesmith et al. (2006) מצביעים על כך שקיימים ילדים של אבות אסירים שמנסים להקל על תחושתה של אמם וקשייה באמצעות לקיחת אחריות הורית. הסבר זה עשוי להתחבר עם הממצא לפיו האמהות במחקר הנוכחי דיווחו על מידת השתתפות נמוכה של ילדיהן בפעילויות, שכן יתכן שהילדים שעסוקים בסיוע במטלות ביתיות אינם פנויים לפעילויות מחוץ לבית.

הסבר נוסף לכך שבקרוב ילדים שדיווחו על לכידות משפחתית נמוכה נמצא כי ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה יותר, היו דווקא פחות בעיות התנהגות, יכול להיות קשור למודל הסירקומפלקס ולממד נוסף שהוא מכוון לבחינה יחד עם ממד הלכידות המשפחתית והוא הסתגלות המשפחתית. סתגלות משפחתית הנה היכולת של מערכת משפחתית לשנות את המבנה, התפקידים והקשרים שלה בתגובה למצבי לחץ. ארבע הרמות של סתגלות נעות מ"נוקשות" ברמה נמוכה מאוד, דרך "מובנות" ברמה נמוכה ועד מתונה, דרך "גמישות" ברמה מתונה ועד גבוהה ועד "כאוטיות" ברמה גבוהה מאוד. כמו עם לכידות, הונח כי הרמות האמצעיות של סתגלות (מובנות וגמישות) מסייעות יותר בתפקוד משפחתי בעוד שהרמות הקיצוניות (נוקשות וכאוטיות) עלולות להיות בעייתיות עבור משפחות כאשר הן מתנהלות במעגל חייהן (Olson, 1988; Olson et al., 1983). יתכן כי אם היינו בוחנים את הסתגלות יחד עם הלכידות היה נמצא כי היא משחקת כאן תפקיד. במצב זה, למשפחות הייתה אמנם לכידות משפחתית נמוכה, אולם רמות מאוזנות של סתגלות, היו עשויות לקדם את מצבו של הילד ולכן יש לו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות נוכח הלחץ מהיעדרות האב.

בנוסף לכך, הלכידות המשפחתית מיתנה גם את הקשר בין מידת השפעתם של אירועי החיים השליליים שחוו הילדים לבין שיעור בעיות ההתנהגות שלהם ולבין יכולתם החברתית. נמצא כי בקרב ילדים עם מידת לכידות משפחתית נמוכה, ככל שמידת השפעת אירועי החיים השליליים הייתה גבוהה יותר, כך היה שיעור גבוה יותר של בעיות התנהגות. לעומת זאת, בקרב ילדים עם לכידות משפחתית גבוהה, לא נמצא קשר בין מידת השפעת אירועי חיים שליליים שחוו לבין בעיות התנהגות. כן נמצא כי בעוד שבקרב ילדים עם מידת לכידות משפחתית נמוכה, ככל שמידת השפעת אירועי החיים השליליים הייתה גבוהה יותר, כך היכולת החברתית של הילד הייתה נמוכה יותר, הרי שבקרב ילדים עם מידת לכידות משפחתית גבוהה, לא נמצא קשר בין אירועי חיים שליליים ויכולת חברתית. ממצאים אלו מחזקים את

ההשערה כי הלכידות המשפחתית משמשת לילד משאב לאור ההתמודדות עם היעדרות אביו ומחזקים את מודל ה-ABCX.

בנוסף לכך, נמצא כי קבוצת המחקר גם היא נותנת את ביטוייה בהקשר של הלכידות המשפחתית והקשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב ובעיות ההתנהגות של הילדים מותן לא רק על-ידי הלכידות המשפחתית, אלא גם על-ידי השיוך לקבוצת המחקר. ממצא זה היה מפתיע באופיו ובעוד שבקרב ילדי קבוצת המחקר שדירגו את הלכידות המשפחתית כנמוכה, ככל שהלחץ מהיעדרות האב היה גבוה יותר, כך שיעור בעיות ההתנהגות היה נמוך יותר, הרי דווקא בקרב ילדי קבוצת המחקר שדירגו את הלכידות המשפחתית כגבוהה, לא נמצא קשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב לבין שיעור בעיות ההתנהגות וכך גם בקרב קבוצת הביקורת. ממצא זה סותר לכאורה ממצאים קודמים שהצביעו על כך שהקשרים המשפחתיים משמעותיים ביותר עבור הסתגלותו של הילד לאחר מאסר אב ומשמשים לו משאב (Nesmith et al., 2006; Fritsch & Burkhead, 1981). יחד עם זאת, בשל העובדה שהממצא נמצא רק בקרב ילדים מקבוצת המחקר שדירגו את הלכידות המשפחתית כנמוכה ניתן בעקיפין דווקא להבין את החשיבות של הקשרים המשפחתיים. יתכן, כפי שכבר הוסבר לגבי ממצאים קודמים, כי במצב בו הילד חש כי בני המשפחה רחוקים זה מזה וכי קיים לחץ על רקע מאסר האב או שחש את הקושי של האם ואת הירידה במידת הפניות שלה אליו, הוא מתגייס ונוטל אחריות על עצמו והדבר מתבטא בשיעור בעיות התנהגות נמוך יותר. למצב זה כאמור עלולות להיות גם השלכות שליליות לאורך טווח ומכאן שוב ניתן להסיק לגבי חשיבות השמירה על הקשרים המשפחתיים בקרב ילדים לאבות אסירים.

האם כמשאב

*"זה הכל מאמא. רק אני גידלתי אותם. סמרטוט אני
אעשה מעצמי ולא אחסיר מהם. אמהות אחרות יוצאות
ומטפלות בעצמן (מניקור, פדיקור, בלויים) ואני מעדיפה
שלא להיות ככה כדי לא להחסיר מהם. הכל תלוי באמא.
איך היא מפגינה את עצמה. אני מכניסה לילדים המון
שמחת חיים למרות שיש את המצב עם האבא. אמא שלך
זו אמא שלך ואבא שלך..."*

(אם לילדה של אב אסיר, קומוניקציה אישית).

הבנת תפקידה המהותי של האם ביחידה משפחתית ממנה נעדר האב, בשל מאסר או בשל סיבה אחרת, הביאה לבחינת השאלה האם היא מהווה משאב עבור ילדיה, באמצעות שני משתנים: (א) בריאות נפשית של האם; (ב) תמיכה הורית מהאם.

(א) גורם ה-bB: בריאות נפשית של האם

המשתנה הראשון שנבחן כמשאב מהאם עבור ילדיה הנו בריאותה הנפשית. בריאות נפשית כוללת תחושות חיוביות ותחושות שליליות שחש הפרט ושיעור רצון כללית מחייו (Andrews & Withey, 1976; Clark & Watson, 1988; Diener et al., 1999; Meyers & Diener, 1995; Watson et al., 1988). במחקר הנוכחי, האמהות דיווחו על רמות רווחה נפשית גבוהות ובאותה עת גם על רמות מצוקה נפשית גבוהות. נתונים אלו מחזקים את המבנה התיאורטי של המונח 'בריאות נפשית', לפיו התחושות החיוביות

והשליליות שחש הפרט מובחנות זו מזו ואינן בהכרח מעידות זו על זו (Bradburn, 1969; Diener, 1984; Lucas et al., 1996; Meyers & Diener, 1995). פירושו של ממצא זה הוא כי האמהות יכולות להיות מסופקות מתחומים מסוימים בחייהן, אך אין זה משנה את העובדה שמידת מצוקתן הנפשית גבוהה. מקורותיה של המצוקה הנפשית הנם מקורות לחץ חיצוניים (Brown & Harris, 1978), כמו המבנה המשפחתי בו האם מגדלת את ילדיה בהיעדר אביהם. כך למשל, יתכן כי אמהות אלו מתמודדות עם מצב כלכלי קשה או עם נטל הורי גבוה, שמהווים מקורות לחץ ומעלים את מצוקתן הנפשית. במחקר זה לא נערכה השוואה בין הקבוצות שנבחנו לבין קבוצת אמהות שמגדלות את ילדיהן יחד עם אביהם. יחד עם זאת, השוואת הממצאים עם נתוני נורמה במדגם ישראלי (פלוריאן ודרורי, 1990) מלמדת כי רמת הרווחה הנפשית הממוצעת של האמהות במחקר הנוכחי היא באותן הרמות של הרווחה הנפשית הממוצעת בקרב המדגם הנורמטיבי הישראלי ($M=3.83, SD=.92$; $M=3.83, SD=1.09$, בהתאמה). לעומת זאת, רמת המצוקה הנפשית הממוצעת שנמצאה בקרב אמהות המחקר הנוכחי גבוהה מזו שנמצאה בקרב המדגם הנורמטיבי ($M=2.07, SD=.76$; $M=3.33, SD=1.02$, בהתאמה) וכן גבוהה מזו שנמצאה בקרב חולים המטופלים במרפאות לבריאות הנפש בקהילה ($M=2.84, SD=.89$, בהתאמה). נתונים אלו מרמזים על תשובה לשאלה שנשאלה בתתי הפרקים הקודמים והיא במידה והאם מהווה גורם שמסייע לילדים במצבם – איזה מחיר היא משלמת במצבה היא. ממצא נוסף, המעניין לדיון באשר לבריאות נפשית של האם, הנו שמידת הרווחה הנפשית של אמהות קבוצת המחקר נמצאה גבוהה ממידת הרווחה הנפשית שנמצאה בקרב אמהות קבוצת הביקורת. ממצא זה מזכיר ממצא קודם, לפיו בקרב ילדי קבוצת המחקר האפקט החיובי היה גבוה יותר מזה שנמצא בקרב קבוצת הביקורת. יתכן כי כמו אצל הילדים, גם אצל האמהות בקבוצת המחקר, בניגוד לקבוצת הביקורת, קיימת הידיעה שהמצב זמני, גם אם מדובר בזמן ממושך של מאסר, בייחוד כשבחלק מהמשפחות מדובר בזוגיות פעילה בין האם לאב. עצם הידיעה הזו עשויה לסייע למצבן הרגשי של אמהות קבוצת המחקר ורווחתן מושפעת מכך. יחד עם זאת, כפי שכבר צוין, מצב זה עלול להוות גם גורם סיכון, שכן עם שחרורו של האב המשפחה, המשפחה כולה, כולל הזוגיות בין האב לאם, עלולה לחוות תקופה קשה שכרוכה במשבר נוכח התקוות שלעתים אינן עומדות במבחן המציאות. השערת המחקר, לפיה ככל שהבריאות הנפשית של האם גבוהה יותר (רווחה נפשית גבוהה ומצוקה נפשית נמוכה), כך מצבו הרגשי והתפקודי של הילד יהיה טוב יותר, אוששה בכל מה שקשור לתפקוד הילדים. בהתאם להשערה, ככל שהבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה יותר, כך הילדים הראו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות ומידה גבוהה יותר של השתתפות בפעילויות, יכולת חברתית ויכולת למידה בבית ספר. לעומת זאת, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר מובהק בין הבריאות הנפשית של האמהות לבין מצבם הרגשי של הילדים (האפקט החיובי והשלילי). הממצאים בהם אוששה השערת המחקר עולים בקנה אחד עם מחקרים קודמים, בהם נמצא קשר חיובי בין בריאות נפשית של אמהות לבין מצב ילדיהן (ראו למשל, Lipman et al., 2002; Estes, 2004). קשר זה שכן נמצא מחזק את ההבנה כי בהיעדר אב מהבית, האם משמשת משאב עבור הילדים. לעומת זאת, הממצאים אשר הפריכו את השערת המחקר בנוגע לקשר זה עומדים בסתירה למחקרים אלו. הבדל זה בממצאים באשר לתפקוד הילדים לעומת הממצאים באשר למצבם הרגשי של הילדים יכול להיות טמון בהבדל ביניהם. יתכן שכמה שהאמהות מנסות לסייע לילדים ומצליחות בהקשר התפקודי, הן לא מצליחות בהקשר הרגשי. התייחסות למצבו הרגשי של הילד עלולה לדרוש מהאם יותר

כוחות התמודדות מאשר התייחסות למצבו התפקודי. כך למשל, יתכן כי לאמהות, ברמה הרגשית, קל יותר להתמודד עם מצב בו ילדן לא אוכל טוב או מתקשה להתרכז ממצב בו ילדן חש בודד או אשם, בייחוד אם מדובר בתחושות שגם הן חשות ומקשות עליהן. מעניין לציין שממצאים אלו הפוכים מהממצאים שנמצאו באשר למשתנה הלכידות המשפחתית, שכן הלכידות המשפחתית נמצאה כקשורה למצב הרגשי של הילד בלבד ולא למצבו התפקודי. יתכן שהלכידות המשפחתית והבריאות הנפשית של האם באופן מסוים משלימות זו את זו.

ניתן לפרש את הממצאים גם באמצעות מקור הדיווח במחקר הנוכחי. תפקוד הילדים נבחן, כאמור, על פי דיווחי האמהות, ואילו מצבם הרגשי נבחן על פי תפיסות הילדים עצמם ויתכן כי זה ההסבר לפערים שנמצאו ביניהם. באם הסבר זה נכון, הממצאים מחזקים את מודל ה-ABCX הכפול, לפיו, כמפורט לעיל, לתפיסות הפרט את מצבו יש משמעות ניכרת בהתמודדותו. השערת המחקר, לפיה אופי הקשרים בין הבריאות הנפשית של האם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד יהיה שונה בקרב ילדי קבוצת המחקר ובקרב ילדי קבוצת הביקורת, הופרכה. שוער שכאשר שתי הקבוצות תהיינה דומות ברמת הבריאות הנפשית של האם, מצבם הרגשי והתפקודי של ילדי קבוצת המחקר יהיה פחות טוב בהשוואה למצבם של ילדי קבוצת הביקורת, אולם נמצא כי בקרב ילדי קבוצת הביקורת, ככל שהבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה יותר, כך מידת ההשתתפות בפעילויות ויכולת הלמידה של הילד בבית הספר היו גבוהות יותר. לעומת זאת, לא נמצא קשר בין הבריאות הנפשית של האם לבין מידת ההשתתפות של הילד בפעילויות או לבין יכולת הלמידה שלו בבית הספר בקרב ילדי קבוצת המחקר. מעבר לכך, לא נמצאו אינטראקציות מובהקות המציעות הבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין הבריאות הנפשית של האם לבין האפקט החיובי והאפקט השלילי, בעיות ההתנהגות והיכולת החברתית של הילד. ממצאים אלו סותרים את ההשערה אשר התבססה על ממצאי מחקרים המצביעים כי בקרב ילדים של אבות אסירים נמצאו מצב רגשי שלילי וקשיי תפקוד גבוהים יותר מאשר בקרב ילדים שאביהם לא גר בבית מסיבה אחרת (סדן, 1987; Murray & Farrington, 2005).

ניתן לפרש את הממצאים מתוך אותם הסברים שניתנו להפרכת השערת ההבדלים בין הקבוצות ולהפרכת חלק מהשערת הקשר בין בריאותה הנפשית של האם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. הסברים אלו כללו את המודל הסלוטוגני ואת ההתמקדות בתפיסות הילדים עצמם. הסברים נוספים היו קשורים לכך שהמאסר הנו מצב זמני והפיך וכן לכך שמצבם הרגשי של הילדים עלול לדרוש מהאם יותר כוחות נפשיים להתמודדות.

בנוסף לכך, פרשנות לממצאים אלו יכולה להיות טמונה בגורמים נוספים בתוך המשפחה, מלבד האם. ראשית, האב עצמו, שכן יתכן ובתחושתם של ילדי קבוצת המחקר האב נותר פעיל בחייהם ויכול אף להשלים את האם בכל מה שקשור לתמיכה בילדים וזה מה שמשפיע על מצבם ואז הבריאות הנפשית של האם פחות משחקת תפקיד אל מול מצבי הלחץ עמם הם מתמודדים. שנית, יתכן שבקרב קבוצת המחקר, כפי שהוסבר לעיל, הילדים שנוכחים בקשיים של אמם לוקחים יותר אחריות ואז מצבה של האם הוא לאו דווקא זה שקשור למצבם.

השערת המחקר, לפיה הבריאות הנפשית של האם תמתן את הקשר בין מידת השפעת הלחצים שהילד חווה בשנה האחרונה לבין מצבו הרגשי והתפקודי, אוששה בחלקה. ראשית, הקשר בין מידת ההשפעה של אירועי החיים החיוביים שהילד חווה לבין שיעור בעיות ההתנהגות שלו מותן על-ידי הבריאות הנפשית של האם, אך מותן באופן מפתיע. במשפחות בהן הבריאות הנפשית של האם הייתה דווקא נמוכה, ככל שמידת השפעת אירועי החיים החיוביים הייתה גבוהה יותר, כך שיעור בעיות ההתנהגות היה נמוך

יותר. לעומת זאת, במשפחות בהן הבריאות הנפשית של האם הייתה גבוהה, לא נמצא קשר בין מידת השפעת אירועי החיים החיוביים שהילד חווה לבין שיעור בעיות ההתנהגות שלו. מעבר לכך, לא נמצאו אינטראקציות המעידות על כך שהבריאות הנפשית של האם ממתנת את הקשר בין חומרת הלחצים שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי.

הממצא הממתן שכן נמצא עשוי להיות מוסבר בכך שדווקא במצב בו לאם קשה ובריאותה הנפשית נמוכה, לאירועי החיים החיוביים יש יותר משמעות והילדים מסתייעים בהם בתפקודם ואז שיעור בעיות ההתנהגות שלהם יורד. מעבר לכך, הבריאות הנפשית לא נמצאה כמתנת את הקשר בין מצבי הלחץ לבין תפקודם של האם, יתכן, שוב, בשל מוקדי סיוע אחרים שמקדמים את הילד במצבים בהם לאם קשה, כמו למשל האב עצמו שיתכן ומנסה להשלים את החסר או גורמים אחרים בקהילה שמסייעים לילד.

(ב) גורם ה-bB: תמיכה מהאם

השאלה האם אמם של הילדים מהווה משאב עבורם נבחנה גם באמצעות משתני התמיכה ההורית ממנה, שכללו את המשתנים תמיכה כללית מהאם, תמיכה אינסטרומנטלית מהאם ותמיכה רגשית מהאם. הילדים במחקר הנוכחי דיווחו על ממוצע גבוה של תמיכה כללית מהאם, בעוד שלא נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות בתפיסת הילדים את מידות התמיכה מהאם. על אף שהאמהות שהשתתפו במחקר סובלות ממצוקה נפשית גבוהה, ניתן ללמוד כי הילדים תופסים אותן כמי שמעניקות להם רמות גבוהות של תמיכה. נתון המעניין לדון בו הוא שלפי תפיסת הילדים, האם מעניקה להם מידה גבוהה יותר של תמיכה אינסטרומנטלית מאשר מידה של תמיכה רגשית. לדידו של Wills (1985), תמיכה רגשית ניתנת על ידי דמות שעמה הפרט יכול לדבר על רגשותיו וכוללת הקשבה, סימפטיה, עידוד, שיתוף בחוויות אישיות והימנעות מנתינה מוגזמת של ביקורת או עצות. תמיכה אינסטרומנטלית, לעומת זאת, ניתנת על ידי דמות המספקת עזרה במטלות פרקטיות והיא יכולה לכלול מגוון פעילויות, כגון הלוואת כסף, עזרה בשיעורי בית וסיפוק מוצרים חומריים. בהתאם לממצאי המחקר הנוכחי, האמהות, בעיני הילדים, פנויות יותר לספק לילדיהן סיוע במטלות פרקטיות ופחות נגישות לשוחח עמם על רגשותיהם. ממצא זה עשוי להתחבר לממצא קודם והוא שבריאותה הנפשית של האם נמצאה קשורה לתפקודם של הילדים ולא למצבם הרגשי. יתכן שההסבר לממצא קודם זה טמון בכך שהאם מצליחה לתת לילדים יותר תמיכה אינסטרומנטלית ופחות תמיכה רגשית ולכן לא נמצא קשר כזה. כמו ההסבר שניתן לממצא הקודם, מתן תמיכה רגשית לילד עלולה לדרוש מהאם יותר כוחות התמודדות מאשר מתן תמיכה אינסטרומנטלית. כך למשל, לאמהות עשוי להיות, ברמה הרגשית, קל יותר לסייע לילד בשיעורי בית או לדאוג להגעתו למקום כלשהו מאשר לשוחח עמו על רגשותיו, שוב, בייחוד אם מדובר בתחושות שגם הן חשות ומקשות עליהן.

השערת המחקר בנוגע לקשר בין התמיכה מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד אוששה בחלקה. בהתאם להשערה, ככל שמידת התמיכה הכללית מהאם הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי של הילד היה גבוה יותר ושיעור בעיות ההתנהגות שלו היה נמוך יותר. לעומת זאת, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר בין התמיכה הכללית מהאם לבין האפקט השלילי של הילד וכן לבין מידת ההשתתפות בפעילויות, היכולת החברתית ויכולת הלמידה שלו בבית הספר. בנוסף לכך, בהתאם להשערת המחקר, ככל שמידת התמיכה האינסטרומנטלית מהאם הייתה גבוהה יותר, כך האפקט החיובי של הילדים היה גבוה יותר. כמו כן, בהתאם להשערת המחקר, ככל שמידת התמיכה הרגשית מהאם הייתה גבוהה יותר, כך האפקט השלילי של הילד היה נמוך יותר ויכולת הלמידה שלו בבית הספר הייתה גבוהה יותר. לעומת זאת, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר בין התמיכה האינסטרומנטלית מהאם לבין האפקט החיובי של

הילד, שיעור בעיות ההתנהגות והכשרים החברתיים שלו ולא נמצא קשר בין התמיכה הרגשית מהאם לבין האפקט החיובי של הילד, שיעור בעיות ההתנהגות, מידת ההשתתפות בפעילויות והיכולת החברתית שלו. החלקים בהם השערת המחקר באשר לקשר בין מידות התמיכה מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד אוששה, עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים קודמים שמצאו קשר בין תמיכה הורית לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד במגוון משתנים. קשר זה מוסבר בכך שתמיכה הורית מהווה משאב לילד, שכן היא מגבירה את יכולת התמודדותו עם מצבי לחץ (Barnes, 1984; Barnes & Farrell, 1992; Barnes et al., 2006; Walker et al., 2007; Wills, 1985; Wills & Cleary, 1996; Wills et al., 1992). לעומת זאת, החלקים בהם השערת המחקר באשר לקשר זה הופרכה עומדים בניגוד לממצאי מחקרים קודמים אלו.

הסבר אחד לממצאים בהם הופרכה השערת המחקר יכול להיות קשור לילדים עצמם אשר, שוב, כמוסבר לעיל, לוקחים על עצמם אחריות הורית. יתכן כי ביחידות משפחתיות בהן האב נעדר מהבית, נוצר מצב בו מוטל על האם נטל ההורי גבוה והילדים שנוכחים בקושי של האם מתגייסים ולא דווקא מסתייעים במקורות התמיכה שלה, המוגבלים גם כן. כמוסבר בספרות, הילדים לעתים לוקחים על עצמם מטלות של עזרה אינסטרומנטלית, כגון בישול, ניקיון והשגחה על אחים צעירים ועזרה רגשית להורה, באמצעות מתן עצות, ניחום, תמיכה (Mayseless et al., 2004), כלומר הילדים גם הם מעניקים תמיכה להורה, בדיוק באותן נקודות שנבחנה התמיכה ההורית שניתנת להם. במציאות כזו, מצבם של הילדים לאו דווקא קשור לרמות התמיכה מהאם אלא אדפטיבי, כפי שהצביעו מחקרים שונים, על רקע צמיחתם כתוצאה מהאחריות שלוקחים (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973).

הסבר נוסף לממצאים עשוי להיות קשור לאב. יתכן, לפחות במשפחות בהן קיים קשר עם האב, כי לאור המעמסה שמוטלת על האם, האב לוקח חלק פעיל במתן תמיכה לילד ואז מצבו הרגשי והתפקודי לאו דווקא קשור לרמות התמיכה מהאם. כך למשל, במשפחות בהן האם כורעת תחת נטל הפרנסה, האב עשוי לקחת חלק פעיל בתמיכה הרגשית שמעניק לילד ומצבו הרגשי והתפקודי קשור לכך ופחות או בכלל לא קשור לתמיכה מהאם. ילדים להורים גרושים, שנפגשים באופן קבוע עם אביהם, עשויים לקבל ממנו רמות תמיכה, לעתים אף יותר מרמות התמיכה שחשים שמקבלים מהאם שעסוקה בהתמודדות היומיומית. בנוסף לכך, אבות שנמצאים בכלא, עשויים לשוחח עם ילדיהם יומיום בטלפון, לעודד אותם ולתמוך בהם, ואז רמות התמיכה מהאם פחות משחקות תפקיד בהקשר של מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים.

השערת המחקר, לפיה אופי הקשרים בין התמיכה ההורית מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד יהיה שונה בקרב ילדי קבוצת המחקר ובקרב ילדי קבוצת הביקורת אוששה בחלקה. שוער שכאשר שתי הקבוצות תהיינה דומות ברמות התמיכה ההורית מהאם, מצבם הרגשי והתפקודי של ילדי קבוצת המחקר יהיה פחות טוב בהשוואה למצבם של ילדי קבוצת הביקורת. ראשית, באשר לרמות התמיכה הכללית מהאם – כפי ששוער, נמצא כי בשתי הקבוצות ככל שהילד תפס את מידת התמיכה הכללית מהאם גבוהה יותר כך האפקט החיובי שלו היה גבוה יותר, אולם הקשר בקרב ילדי קבוצת הביקורת היה חזק יותר בהשוואה לקשר שנמצא בקרב ילדי קבוצת המחקר. הקשר החזק יותר שנמצא בקרב ילדי קבוצת הביקורת מרמז על כך שיתכן שרמות התמיכה מהאם במשפחות בהן האב נעדר שלא בגלל מאסר הן משמעותיות יותר עבור הילד מאשר רמות התמיכה מהאם בקרב ילדים של אבות אסירים. יכולות להיות לכך מספר סיבות. יתכן שילדים לאבות אסירים חשים יותר את נוכחותו של האב ובמצב כזה פחות מסתמכים על תמיכתה ההורית הבלעדית של האם. בנוסף, יתכן, שכפי שהוסבר לעיל, המאסר נתפס כמצב זמני והפיך ומסייע לילד בתחושותיו ותפקודו, ללא קשר לרמות התמיכה שמקבל מהאם. לבסוף, יתכן,

שכפי שכבר תואר, ילדים של אבות אסירים, בשל המאסר, שהוא מצב זמני, מקבלים סיוע מגורמים אחרים (כמו פרויקט פר"ח ילדי אסירים) שמקלים על תחושתם ותפקודם ובמצב זה פחות תלויים בתמיכה הבלעדית מהאם.

בניגוד להשערת המחקר, לא נמצאו אינטראקציות המציעות הבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין התמיכה הכללית מהאם לבין האפקט השלילי, שיעור בעיות ההתנהגות ומשתני הכשרים החברתיים של הילד. בנוסף, לא נמצאו אינטראקציות המציעות הבדל בין הקבוצות באופי הקשרים בין רמות התמיכה האינסטרומנטלית/ הרגשית מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. ניתן לפרש את הממצאים הללו מתוך אותם הסברים שניתנו להפרכת השערת ההבדלים בין הקבוצות ולהפרכת חלק מהשערת הקשר בין תמיכה כללית מהאם לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. הסברים אלו כללו את המודל הסלוטוגני והתמקדות המחקר הנוכחי בתפיסות הילדים עצמם. הסברים נוספים היו קשורים לכך שהמאסר הנו מצב זמני והפיך, לכך שמצבם הרגשי של הילדים עלול לדרוש מהאם יותר כוחות נפשיים להתמודדות וכן לכך שהילדים ו/או האבות עשויים לקחת על עצמם אחריות גבוהה יותר.

השערת המחקר, לפיה מידת התמיכה מהאם תמתן את הקשר בין מידת השפעת הלחצים שהילד

חווה בשנה האחרונה לבין מצבו הרגשי והתפקודי, אוששה בחלקה. ראשית, נמצא כי מידת התמיכה הכללית מהאם מיתנה, כפי ששוער, את הקשר בין מידת הלחץ של הילד מהיעדרות האב לבין יכולת הלמידה שלו בבית הספר. בקרב הילדים שדרגו את מידת התמיכה הכללית מהאם כנמוכה, אזי ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה יותר, כך יכולת הלמידה בבית הספר הייתה נמוכה יותר. לעומת זאת, בקרב אלו שדירגו את התמיכה הכללית מהאם כגבוהה, לא נמצא קשר בין מידת הלחץ מהיעדרות האב לבין יכולת הלמידה בבית הספר. שנית, נמצא כי התמיכה הרגשית מהאם מיתנה את הקשר בין אירועי החיים החיוביים לבין יכולת הלמידה בבית הספר. בקרב ילדים שדירגו את מידת התמיכה הרגשית מהאם כגבוהה, ככל שמידת השפעת אירועי החיים החיוביים הייתה גבוהה יותר, כך יכולת הלמידה בבית הספר הייתה גבוהה יותר. לעומת זאת, בקרב ילדים שדירגו את מידת התמיכה הרגשית מהאם כנמוכה, לא נמצא קשר מובהק בין אירועי החיים החיוביים ויכולת הלמידה בבית הספר. ממצאים אלו מחזקים את הטענה שתמיכה מהאם מהווה משאב לילד והם עולים בקנה אחד עם הספרות המקצועית שמזהה תמיכה הורית כמשאב עבור הסתגלות הילד, שכן היא מגבירה את יכולת התמודדות עם מצבי לחץ (Barnes, 1984; Barnes & Farrell, 1992; Barnes et al., 2006; Walker et al., 2007; Wills, 1985; Wills & Cleary, 1996; Wills et al., 1992). בנוסף לכך, הממצאים תואמים את מודל ה-ABCX הכפול, לפיו למשאבים העומדים לרשות המשפחה לאורך זמן לאחר חשיפה לאירוע לחץ (גורם ה-bB) יש השפעה ממתנת על הקשר בין הלחץ שני המשפחה חווים לבין הסתגלותם למצב החדש (Lavee et al., 1985).

מעבר לכך, נמצא כי קבוצת המחקר נתנה את ביטוייה גם היא בהקשר של התמיכה מהאם והקשר בין מידת הלחץ לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד. ראשית, נמצא כי דווקא בקרב ילדי קבוצת המחקר שדירגו את מידת התמיכה האינסטרומנטלית מהאם כנמוכה, ככל שמידת הלחץ מהיעדרות האב הייתה גבוהה יותר, כך שיעור בעיות ההתנהגות היה נמוך יותר. בקרב שאר הקבוצות, לא נמצא קשר מובהק בין תמיכה אינסטרומנטלית מהאם ובעיות התנהגות. נתון זה מפתיע כיוון שהיינו מצפים שיהיה הפוך ונמצא דווקא במידת תמיכה אינסטרומנטלית מהאם נמוכה. יתכן, אם כן, כי בקבוצת המחקר, כאשר האם פחות פנויה לספק תמיכה אינסטרומנטלית, קיימים גורמים מתערבים אחרים שמסייעים לילדים להתמודד עם

הלחץ הכרוך בהיעדרות האב, כגון האב עצמו, שיתכן ומסייע להם היכן שלאם קשה (למשל, מדריך אותם לגבי דברים מסוימים בעולם) או שהילדים לוקחים על עצמם אחריות הורית גבוהה יותר.

הקבוצה נתנה את ביטוייה בהקשר של תמיכה מהאם גם באופן הבא: בקרב ילדי קבוצת הביקורת שדרגו את מידת התמיכה הרגשית מהאם כגבוהה, ככל שמידת השפעת אירועי החיים החיוביים שחוו הילדים הייתה גבוהה יותר, כך יכולת הלמידה שלהם בבית הספר הייתה גבוהה יותר. בקרב ילדי קבוצת המחקר, לא נמצא קשר מובהק בין תמיכה רגשית מהאם, אירועי חיים חיוביים ויכולת למידה בבית הספר. קשר זה שנמצא הנו בכיוון הצפוי, אך נמצא רק בקרב ילדי קבוצת הביקורת. ניתן לראות שבקבוצת הביקורת התמיכה הרגשית מינפה את החוויה החיובית של הילדים במידת ההשפעה של אירועי החיים החיוביים. כפי שהוסבר לעיל, יתכן שבקבוצת המחקר, נכנסים גורמים אחרים שמשחקים תפקיד משמעותי יותר מרמות התמיכה מהאם, כמו האב עצמו, גורמי סיוע שונים והילדים עצמם.

לבסוף, מעבר לקשרים שפורטו, בניגוד להשערת המחקר, לא נמצאו אינטראקציות נוספות שלמדו על כך שתמיכה מהאם ממתנת את הקשר בין גורמי הלחץ שהילד חווה לבין מצבו הרגשי והתפקודי. ממצאים אלו בהם הופרכה השערת המחקר סותרים את הספרות המקצועית שמזהה תמיכה הורית כמשאב עבור הסתגלות הילד (Barnes, 1984; Barnes & Farrell, 1992; Barnes et al., 2006; Walker et al., 1992; Wills, 1985; Wills & Cleary, 1996; Wills et al., 1992; Lavee et al., 1985). יתכן שההסבר לכך נמצא בדבריו של Lavee et al. (1985), לפיו כאשר קיימים יותר משאבים, הקשר הממתן בין מידת הלחץ לבין הסתגלות המשפחה נחלש. יתכן שמידות התמיכה מהאם, כפי שנמצאו, היו גבוהות יחסית ולכן הקשר הממתן שלהן לא נמצא במשתנים אלו. בנוסף, יתכן שגם כאן מתערבים גורמים אחרים שלוקחים תפקיד יותר משמעותי במיתון הקשר בין הלחץ שהילדים חווים לבין מצבם הרגשי והתפקודי, גורמים כגון האב, הילדים עצמם וגורמי סיוע אחרים. לבסוף, יתכן שהדיווח העצמי של הילדים הוא שנותן תמונה אחרת לגבי מה משמעותי עבורם בהתמודדותם עם מצבי לחץ. תמיכת האם ומשמעותה עולה גם מהממצאים בנוגע לאחוזי משרתה והקשר ביניהם לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים, כפי שמפורט בתת הפרק הבא.

קשר בין משתני רקע לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים

טרם סיכומים, יש לדון גם במשמעות הממצאים המרכזיים באשר לקשר שנבחן בין מספר משתני רקע לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים, בקרב שתי הקבוצות ובקרב קבוצת המחקר באופן ספציפי. יש לציין כי נבחנו כל משתני הרקע שבהם נמצאו הבדלים בין הקבוצות.

ראשית, מעניין לדון באחוזי משרת האם, שנמצאו קשורים למצבו הרגשי והתפקודי של הילד, שכן נמצא כי דווקא ילדים שאמם עובדת בחצי משרה הראו יכולת חברתית נמוכה ביחס לכל שאר הילדים (שאמם עבדה באחוזי משרה נמוכה יותר או גבוהה יותר). למרות שניתן היה לסבור שהילדים שנמצאים על הקצה ברצף, דהיינו במשפחות בהן האם אינה עובדת ונמצאות במצוקה כלכלית או במשפחות בהן האם עובדת במשרה מלאה ופחות פנויה עבור ילדיה, מצבם של הילדים הכי ייפגע, הממצא חושף תמונה אחרת. יתכן כי דווקא במשפחות בהן האם עובדת בחצי משרה המצב הכלכלי הכי קשה וזו הסיבה לממצא זה, שכן אמהות שאינן עובדות זכאיות לסיוע של קצבה מהמוסד לביטוח לאומי ולעתים אף יותר מסתייעות בשירותי הרווחה ואמהות שעובדות מתפרנסות ויכולות לממן לילדיהם יותר אפשרויות ואילו אמהות שעובדות בחצי משרה, מחד משכורתן נמוכה ומאידך אינן מקבלות סיוע מהמדינה, והילדים נפגעים מכך. הסבר נוסף לממצא ניתן למצוא בספרות התיאורטית הדנה בהורות העכשווית. בהתאם לכך, הורים היום נאלצים להתמודד עם קונפליקט תפקודי נוכח הרחבת תפקידיהם גם מחוץ לבית. כך למשל,

אמהות מצופות להיות אמהות במשרה מלאה ובמקביל לעבוד בשוק העבודה בשכר (עמית, 1997 ; Chodorow, 1978; Hays, 1996). כתוצאה מכך אם עובדת מצויה בקונפליקט בין תפקיד האם לבין תפקיד העובדת ומתמודדת עם השאלה כיצד לשלב ביניהם (Chodorow, 1978; Hays, 1996; Presser, 1995), כאשר התפיסה המקובלת היא שעבודותיהן צריכות להיות תחת הפונקציה העיקרית של הולדת וגידול הילדים (Hare-Mustin & Broderick, 1979). קונפליקט זה יכול להסביר את הממצא הנוכחי, שכן בקרב אמהות שעובדות בחצי משרה הוא עלול להיות בשיאו, שכן הן נמצאות "בין הפטיש לסדן", ללא הגדרה ברורה באיזה תחום להשקיע את מירב המשאבים, וכל זאת במצב בו הן מנהלות משק בית לבדן. מחד קיימת הציפייה שתתפקדנה בבית בצורה הטובה ביותר ומאידך הציפייה שתתפקדנה גם בעבודה. יתכן שקונפליקט זה נותן אותותיו במצב הילדים. הסברים אלו משמעותיים ביותר ובעלי השלכות מדיניות וחברתיות והדיון אודותיהם יורחב בתת הפרק בנוגע להמלצות למחקר ולפרקטיקה.

ממצא נוסף שנמצא וחשוב לציין היה קשור לאורח החיים של משפחות. בהתאם לממצאי המחקר, בקרב ילדים למשפחות חילוניות נמצאו אפקט חיובי גבוה יותר, אפקט שלילי נמוך יותר ומידת השתתפות בפעילויות גבוהה יותר, בהשוואה לילדים ממשפחות לא חילוניות. ניתן לחשוב שממצא זה קשור למספר הילדים במשפחה, אולם משתנה זה לא נמצא קשור למצבם של הילדים. יתכן כי משפחות חילוניות פונות יותר לגורמי סיוע חיצוניים, כגון המוסד לביטוח לאומי ופרויקט פר"ח. בקבוצת המחקר היו יותר משפחות דתיות, אך לא נמצאו אפקט חיובי נמוך יותר (ונמצא אף להיפך), אפקט שלילי גבוה יותר ומידת השתתפות בפעילויות נמוכה יותר.

גיל הילד גם הוא נמצא כגורם חשוב המשפיע על מצבו. נמצא כי ככל שהילד היה מבוגר יותר, כך נמצאו אצלו אפקט שלילי נמוך יותר, שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות ויכולת חברתית גבוהה יותר. חשוב להדגיש כי במחקר נבחנו רק ילדים מגיל 7-13 ולכן אין מידע האם מגמת עלייה זו עם הגיל ממשיכה גם לאחר גילאים אלו ולטווח הארוך. יתכן שהממצא קשור לכך שילדים, עם התבגרותם, יכולים להבין יותר את נסיבות היעדרותו של האב מהבית ולבטא את תחושותיהם באשר לכך. ממצא זה יכול להתחבר גם לתפקיד הילד ההורי שהוצג כמנגנון מעצים, שכן יתכן וככל שהילדים גדלים הם נוטלים על עצמם יותר תפקידים על מנת לסייע למערכת המשפחתית בהיעדר האב. חשוב לציין כי בקבוצת המחקר ממוצע גילאי הילדים היה נמוך יותר, אך לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות באפקט השלילי, בשיעור בעיות ההתנהגות וביכולתם החברתית של הילדים.

משתני רקע נוספים חשובים הנם גורמים חיצוניים בהם מסתייעות המשפחות. ראשית, בקרב ילדים שמשפחותיהם מקבלות תמיכה מהמוסד לביטוח לאומי, נמצא אפקט שלילי גבוה יותר, שיעור בעיות התנהגות גבוה יותר, יכולת חברתית נמוכה יותר ויכולת למידה נמוכה יותר בבית הספר, בהשוואה לילדים שמשפחותיהם אינן מקבלות תמיכה זו. ניתן להסביר זאת בכך שמלכתחילה מצבן של המשפחות שמקבלות קצבה מהמוסד לביטוח לאומי, ובכלל זה של הילדים, פחות טוב, בהשוואה לאלו שאינן מקבלות תמיכה זו. בקרב קבוצת המחקר היו פחות אמהות שקיבלו תמיכה מהמוסד לביטוח לאומי, ויתכן כי במידה מסוימת נתון זה יכול להסביר את מצבם הרגשי הטוב יותר של ילדי קבוצה זו בהשוואה לקבוצת הביקורת. שנית, נמצא כי ילדים שהשתתפו בפרויקט פר"ח השתתפו ביותר פעילויות בהשוואה לאלו שלא השתתפו בפרויקט פר"ח. בקרב ילדי קבוצת המחקר היו יותר כאלו שהשתתפו בפרויקט פר"ח, אולם ההבדל היחיד בין הקבוצות היה באפקט החיובי. לעומת זאת, נמצא כי מצבם של ילדים שקיבלו טיפול רגשי היה פחות טוב בהשוואה לאלו שלא קיבלו טיפול, שכן הם סבלו מיותר בעיות התנהגות ויכולתם החברתית הייתה נמוכה יותר. יתכן כי הילדים שקיבלו טיפול רגשי מראש סבלו משיעור גבוה יותר של

בעיות התנהגות ומידה נמוכה יותר של יכולת חברתית ושבשל כך הופנו מראש לטיפול. בהתאם לכך, נקודת הפתיחה של ילדים אלו במשתנים בעיות התנהגות ויכולת חברתית הייתה נמוכה יותר ולכן מצבם גם לאחר הטיפול היה פחות טוב במשתנים אלו. בנוסף, נמצא כי ילדים ממשפחות שהיו מוכרות בשירותי הרווחה היו במצב תפקודי פחות טוב מילדים ממשפחות שלא היו מוכרות לשירותי הרווחה. גם כאן ניתן לשער כי נקודת הפתיחה מבחינת תפקודם של ילדים ממשפחות שמוכרות בשירותי הרווחה הייתה פחות טובה מילדים ממשפחות שלא מוכרות בשירותי הרווחה ולכן נמצא ההבדל.

חשוב לדון גם במשתנה שבחן את מקום מגוריו של האב בטרם המאסר. בהשוואה לקבוצת הביקורת, בקבוצת המחקר היו יותר אבות שהתגוררו בבית בטרם היעדרותם. על רקע ממצא זה, ניתן היה לשער שילדי קבוצת המחקר יהיה קשה יותר עם היעדרות האב, שכן בטרם המאסר הם היו רגילים לראות את אביהם בבית, אולם הממצא לפיו ההבדל היחידי בין הקבוצות הוא באפקט החיובי הגבוה יותר בקרב ילדי קבוצת המחקר לא מתיישב עם השערה זו. יתכן כי אם הייתה חלוקה של קבוצת המחקר לתת קבוצות לפי עבירת האב, היה נמצא כי עבור ילדים לאבות אלימים או ילדים לאבות שנטלו סמים, למשל, היעדרותו של האב עשויה להוות הקלה, וזה מה שהסביר את הממצא באפקט החיובי הגבוה יותר. עם זאת, בשל גודל המדגם לא היה ניתן לבחון זאת (לא היו מספיק ילדים בכל תת קבוצה). הממצאים בקרב הילדים שנחקרו במחקר הנוכחי מלמדים כי ההבדלים בין ילדים שאביהם התגורר עמם בבית לבין אלו שלא, לא נמצאו קשורים למצב הרגשי והתפקודי של הילדים.

לסיכום, הקשרים שנמצאו בין משתני הרקע לבין מצבו הרגשי והתפקודי של הילד מחזקים ברובם את הממצא שנמצא שההבדל היחיד בין הקבוצות היה במידת האפקט החיובי, כך שילדי קבוצת המחקר הראו אפקט חיובי גבוה יותר. מרבית משתני הרקע, מלבד המשתנה קבלת תמיכה מהמוסד לביטוח לאומי, אינם תורמים לממצא זה ולכן לא ניתן לטעון שהם מסבירים אותו ולא השיוך לקבוצה.

מעבר לכך, נערכו בדיקות בלעדיות לגבי קשר בין משתני רקע לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים בקרב ילדי קבוצת המחקר בלבד, שגם בתוצאותיהן חשוב לדון. ראשית, זוגיות פעילה בין האב לאם נמצאה קשורה ליכולת חברתית נמוכה יותר בקרב הילדים. הספרות בתחום מצביעה על סוגיית הזוגיות בין האב האסיר לאם כסוגיה מרכזית שמעסיקה את האמהות ועמה הן מתחבטות לאורך כל מאסרו. מרבית האמהות, כך נמצא, רוצות להאמין שבעלן השתנה ולא יחזור לסורו ותקוותיהן לעתיד גבוהות ועל רקע זה הן שומרות על הזוגיות עם הבעל ותומכות בו, כאשר קיימות החששות ברקע (לבנשטיין, 1980; Morris, 1965). לא נמצאה במחקרים אלו התייחסות ספציפית למצב הילד על רקע סוגיית הזוגיות בין ההורים ולכן יש חשיבות לממצאי המחקר הנוכחי. יתכן, כי הזוגיות הפעילה בין ההורים מלווה בקונפליקטים זוגיים אליהם הילד חשוף ואף לעתים עומד ביניהם, מה שיתכן ומשפיע על יכולתו החברתית. יתכן גם מצב בו במשפחות כאלו יש יותר ציפייה להתמקדות בתוך המשפחה ולכן ילדיהן פחות מצליחים מבחינת יכולתם החברתית.

מחקרים רבים בעבר הצביעו על קשר בין חומרת עבירת האב לבין מצבם ותפקודם של בני משפחתו, אולם לא נמצאו מחקרים שבחנו את ההשפעה הספציפית של חומרת העבירה על מצבם של הילדים. במחקר הנוכחי אמנם לא ניתן היה לבחון את חומרת העבירה אולם נבחן הקשר בין כל עבירה בנפרד לבין מצבו ותפקודו של הילד. במרבית סוגי העבירות לא נמצאו הבדלים בין ילדים לאבות שנשפטו בגינן לבין אלו שלא, בקשר ביניהן לבין מצב ותפקוד הילדים. ההבדלים שכן נמצאו מחזקים את ההסבר לפיו לסטיגמה החברתית יש כוח וכי מצב הילדים קשור לחומרת העבירה. כך, נמצא כי לילדים שאביהם היה שפוט בגין עבירת רכוש היו שיעור נמוך יותר של בעיות התנהגות ויכולת חברתית גבוהה יותר,

בהשוואה לילדים שאביהם לא היה שפוט בגין עבירה זו. עבירת רכוש הנה עבירה שנחשבת קלה יחסית ויתכן שקיימת לגביה פחות סטיגמה. בנוסף לכך, נמצא גם כי ילדים שאביהם נשפט בגין עבירות הונאה הראו פחות השתתפות בפעילויות ויכולת חברתית נמוכה יותר מאלו שאביהם לא נשפט בגין עבירות הונאה. יתכן שמשפחות שבהן האב ביצע עבירת הונאה הן משפחות שחיות בסביבה חברתית בה עבירות ומאסר הנם מאפיינים פחות שכיחים ויותר סטיגמטיים ועל רקע זה הוא יותר פוגע בתפקודם של הילדים. בנוסף לכך, שיעור בעיות ההתנהגות הגבוה יותר שנמצא בקרב ילדים שאביהם שפוט בגין עבירת ניסיון לרצח מחזק זאת, שכן זו עבירה הנחשבת לחמורה יותר ויתכן שהסביבה מגיבה כלפי משפחות אלו ברמות סטיגמה גבוהות יותר. הממצא לפיו ילדים שאביהם היה שפוט בגין עבירת תקיפה הראו יכולת למידה גבוהה יותר בבית הספר, יכול להתיישב גם הוא עם ההסבר לפיו משפחות שאביהן נשפט בשל תקיפה מתגוררות בסביבה פחות מתייגת בנושא התקיפה ויתכן שאף מתייגת לחיוב. כך למשל, יתכן שגבר ששפוט בשל תקיפה מקבל אפילו יראת כבוד בסביבה ממנה הוא מגיע ובעקבות זאת גם משפחתו, מה שמשפיע לחיוב על תפקוד ילדיו.

סוגיה נוספת שיש להדגיש בהקשר משתני הרקע הנה הקשר בין האב האסיר לבין ילדיו. בהתאם לממצאים קודמים, נמצא קשר חיובי בין תדירות הביקורים של הילדים בכלא לבין שיעור נמוך של בעיות התנהגות. שיחות הטלפון, לעומת זאת, לא נמצאו קשורות למצבם הרגשי והתפקודי של הילדים. חוקרים ואנשי מקצוע בתחום, מדגישים כי ביקורים, גם אם עלולים להעלות בעיות התנהגות אצל הילדים בטווח הקצר של מספר ימים, בטווח הארוך מועילים לילד. מוסבר כי ביקורים עשויים לאפשר לילדים לראות את הוריהם באופן מציאותי ולנטרל פחדים ופנטזיות בלתי מציאותיים. הביקורים מסייעים גם לאבות – הם מאפשרים להם לעבוד על תחושותיהם לגבי ההפרדה מהילדים, לעזור ולתמוך בילדיהם ולקיים אינטראקציה מתמשכת אתם. לבסוף, שמירת הקשר לאורך תקופת המאסר מאפשרת למשפחה להתאחד מחדש, לאחר ההפרדה, באופן מוצלח יותר (Johnston, 1995b; Schneller, 1976).

הממצא לגבי הביקורים עולה בקנה אחד עם הממצא לגבי הלכידות, הספציפית, בקשר בין הילד לאב. לפי ממצא זה, ככל שהלכידות הייתה נמוכה יותר, כך לילד היה אפקט חיובי נמוך יותר ויכולת חברתית נמוכה יותר. הממצא משמעותי ביותר בהקשר של ילדים לאבות אסירים כיוון שבישראל המחקר היחיד שבחן לכידות משפחתית בקרב משפחות אסירים (לבנשטיין, 1980) לא בחן את הקשר בין האב לילד כחלק ממנה. הממצאים מחדדים את הצורך הקיים בביקורים ובכל תכנית שמטרתה לעודד את הקשר בין האב לילדיו ואת הקשר הפיזי ביניהם בפרט. במחקרים נמצא כי האמהות כמעט תמיד נותרות כ"שומרות הסף" של הקשר בין הילד לאב ויש להן כוח ותפקיד בנוגע להחלטה האם לאפשר את הקשר הזה (Nesmith, Ruhland, & Krueger, 2006). כך למשל, במידה והאם לא תהיה מעוניינת או לא תוכל (מבחינת עלות וזמן) לקחת את הילד לביקורים, באם לא תהיה דמות אחרת שתיקח אותו, הוא לא יראה את אביו. במחקרנו השתתפו ילדים כאלו, שכתוצאה מכך לא ראו את אביהם מספר שנים. הקשר בין תדירות הביקורים לשיעור בעיות ההתנהגות מחדד את ההבנה מה עלול לקרות לילדים אלו.

לבסוף, ציר הזמן התגלה כמשתנה חשוב בהקשר של מצב הילדים לאבות אסירים. נמצא כי ככל שהאב היה שפוט לזמן ממושך יותר וכן ככל שמשך השהייה שלו בכלא היה גבוה יותר בעת ביצוע המחקר, כך מצבם של הילדים היה טוב יותר. ממצא זה תואם את ממצאי מחקרה של לבנשטיין (1980), לפיהם ככל שעבר זמן המאסר, מצבן של נשות האסירים שבחנה הוטב, שכן הן סיגלו לעצמן דפוסי חיים חדשים והסתגלו למצב בו בעלן לא נמצא. מצב זה מעלה את השאלה מה קורה בבית המשפחה כאשר האב משתחרר (במקרים בהם חוזר הביתה) והאיזון שהושג מופר מחדש, שכן שוב משתנים סדרי הכוחות בבית

תרומת המחקר

חשיבות המחקר טמונה בהתמקדותו באוכלוסיית הילדים של אבות אסירים. הרבה מהמחקר הקיים לא התמקד באוכלוסייה זו באופן ספציפי, אלא כחלק ממשפחת האסיר, מה שמתבטא במחסור בידע תיאורטי באשר לתפיסות הילדים. ממצאי מחקר זה מספקים הבנה תיאורטית של תפיסות הילד באשר לאירועי לחץ שחווה, כולל מאסר אביו, ובאשר למשאבים העומדים לרשותו והקשר ביניהן לבין מצבו הרגשי והתפקודי. לאור החסר במחקרים שבחנו את תפיסות הילדים, המחקר הנוכחי התבסס בהשערותיו על מחקרים שלמדו על מצב הילדים ממקורות מידע אחרים. חלק מהממצאים הפריכו את השערות המחקר וניתן להסבירם בכך שהמחקר הנוכחי בחן את התפיסות של הילדים עצמם ובכך תרומתו. בנוסף, ממצאי המחקר גם מספקים ידע לגבי מצב האם ומידת הפניות שלה לילדיה מתוך נקודת מבטם, לאחר מאסר האב, והקשר ביניהם לבין מצב הילד.

התמקדות המחקר בבדיקת תפיסות סובייקטיביות של ילדים את מצבם מהווה גם היא תרומה ייחודית של המחקר. מרבית המחקר בתחום הילדים אינו בוחן את תפיסות הילדים עצמם, כאשר לאחרונה גדלה המודעות לצורך בבדיקת נקודת מבטם (Compas, 1987; Skivenes & Strandbu, 2006).

"לגדולים יש מלים – זה נורא ואיום

רק דבר פשוט הם אינם יודעים

לדבר בלי מלים בשפת ילדים!"

(קטע מתוך: שפת ילדים/ לאה גולדברג)

בהתאם לתהליך שינוי זה, יותר מחקרים מתמקדים בתפקידן של תפיסות הילדים במידת השפעתם של אירועי חיים מלחיצים על מצבם (Skivenes & Strandbu, 2006). מחקרים אלו מלמדים שפעמים רבות קיים אצל הילד מידע על מצבו שלא נוכל לקבלו מאחרים, שכן הוא נעלם מעיניהם. לכן, הוא עצמו מהווה מקור מידע משמעותי כשבאים ללמוד על מצבו (ארזי, 2004; פלג-אורן, 2001; שגיא ודוהן, 2001; Finchman et al., 1994; Skivenes & Strandbu, 2006).

תהליך זה המשקף התעניינות גוברת בפרט ובנקודת המבט הסובייקטיבית בהערכתו את חייו בא לידי ביטוי גם בהתייחסות המחקרית למושג "תחושת הרווחה הסובייקטיבית". כחלק מהניסיון להבנת המושג ומה הוא כולל, מרבית המחקר בנוגע לתחושת הרווחה הסובייקטיבית התמקד באוכלוסיות רב גוניות מייצגות ופחות בתת קבוצות בעלות מאפיינים שונים, כמו ילדים או ילדים שמתמודדים עם אירועי חיים מלחיצים. ממצאי המחקר הנוכחי, לפיכך, נתנו מקום מרכזי לתפיסת הילד את האירועים עמם התמודד ואת רווחתו בעקבותיהם.

הקשרים שנבחנו במחקר זה טרם נבחנו בהרכב המוצע בקרב ילדים של אבות אסירים וטרם נבחנו מנקודת המבט של הילדים עצמם, תוך השוואה עם קבוצת ביקורת, אשר אפשרה להבין תיאורטית את ההשפעה הייחודית של היעדרות בשל מאסר. הממצאים בחלקם חושפים תמונת מצב שונה בין שתי הקבוצות, לעתים אף שונה ממה ששוער, ומאפשרים להיכנס לתוך עולמם של ילדים של אבות אסירים. בחינות אלו, שהתבססו על מודל ה-ABCX הכפול, חיזקו את יכולתו לנבא את מצבם של ילדים לאבות אסירים וחיזקו את ההבנה כי הקשר בין גורמי לחץ לבין הסתגלות הפרט הנו מורכב ונוטלים בו

חלק גורמים רבים. המחקר בייחוד חיזק את החלק במודל המכוון לבחינת תפיסות הפרט עצמו לגבי אירועי הלחץ שחווה, המשאבים העומדים לרשותו והסתגלותו. ממצאי המחקר נתנו ביטוי לכך שלילדים יש תפיסות משל עצמם לגבי מצבם, שעשויות להיות שונות מתפיסות של דמויות אחרות בחייהם. בהתאם למודל, נמצאו קשרים בין אירועי הלחץ כפי שחוו הילדים, לבין משאבים העומדים לרשותם ולבין מצבם הרגשי והתפקודי.

בנוסף לכך, ממצאי המחקר מאירים גם את הצורך בהבנה לגבי יכולתו של הפרט לצמוח מהתמודדותו עם מצבי לחץ. המחקר מלמד כי למרות התמודדותם של ילדים עם מאסר/היעדרות אביהם ואירועי לחץ בעקבותיהם, ניתן למצוא אצלם תוצאות חיוביות ומה שחשוב הוא לבחון את הגורמים שקידמו תוצאות אלו. האפקט החיובי הגבוה יותר שנמצא בקרב ילדי קבוצת המחקר, בהשוואה לילדי קבוצת הביקורת, מכוון להבנה זאת.

ממצאי המחקר היו מעניינים במיוחד באשר למשתנה הלכידות המשפחתית, ותורמים להבנה תיאורטית באשר לקשרים המשפחתיים, מעיני הילד, כאשר האב נמצא בכלא. ראשית, הממצאים לגבי הקשר בין לכידות משפחתית גבוהה לבין תפקוד חיובי של הילד מצביעים על החשיבות שבשמירת הקשרים המשפחתיים כאשר האב נאסר. בנוסף, הממצא, לפיו בקבוצת המחקר, כאשר הילדים תפסו את הלכידות המשפחתית כנמוכה, מצבם היה פחות טוב בהתמודדות עם לחץ, וזאת בניגוד למה שנמצא בקבוצת הביקורת, מביא למסקנה כמה הקשרים המשפחתיים הנם גורם משמעותי שעשוי לקדם את מצבם של ילדים של אבות אסירים.

מגבלות המחקר

על מנת להגיע ליכולת הכללה גבוהה במחקר עד כמה שניתן הושם דגש על עמידה בסטנדרטים מחקריים, הכוללים שימוש בכלי מחקר ובהליך מחקר התואם את התפתחותם של ילדים (כדי למנוע נשירתם במהלך מילוי השאלונים), תיעוד מדוקדק של הסיפורים ואי האיתור של האמהות, יצירת קשר קודם כל עם משפחות של אבות שהיו עתידים להשתחרר, יצירת קשר ראשוני מכבד ומזמין תוך התייחסות למאפייני האוכלוסייה וכן חיזור אחר אמהות שהתקשו להתפנות למחקר. חרף כל אלה, יש להכיר גם במגבלות המחקר.

ראשית, אפשרות ההכללה מממצאי המחקר מוגבלת בשל המדגם הבלתי מייצג שנבחר. אל קבוצת המחקר הגענו באמצעות רשימת הילדים שהיו מועמדים להשתתף בפרויקט פרי"ח ילדי אסירים בשנים תשס"ט-תש"ע. כחלק מדרישות הפרויקט, מדובר רק בילדים שיודעים על מאסר האב. בנוסף, מדובר רק בילדים ואמהות שידעו עברית ברמה בסיסית ושאותו והסכימו להשתתף במחקר. לא ניתן, לפיכך, להכליל את הממצאים לגבי כלל אוכלוסיית הילדים של אבות אסירים. אל אוכלוסיית קבוצת הביקורת הגענו דרך ילדים משתי הקבוצות שנתנו שם של חבר שאביו לא גר בבית, דרך מחלקות לשירותים חברתיים בעיר במרכז הארץ שהעבירו שמות של אמהות לילדים רלוונטיים וכן דרך פנייה למכרים, בעיקר אנשי מקצוע שעובדים עם ילדים ומשפחות, שהעבירו אלינו שמות של אמהות לילדים רלוונטיים. בכל שלושת המקורות מדובר רק על ילדים שאמהותיהם הסכימו להשתתף במחקר. גם בקבוצה זו לא ניתן, לפיכך, להכליל את הממצאים לגבי כלל אוכלוסיית הילדים שאביהם לא מתגורר בבית. חולשתו של המדגם נעוצה גם באי התאמה מספרית ודמוגרפית מוחלטת בין שתי הקבוצות הנחקרות.

שנית, קיימות גם מגבלות ספציפיות של כלי המחקר שבהם נערך שימוש במחקר הנוכחי. הלמידה אודות אירועי החיים שחוו הילדים הייתה מוגבלת כיוון שכלי זה אמנם סקר מגוון אירועי חיים, נורמטיביים ואחרים, אולם קיימים אירועי חיים שחורים בו. כך למשל, כשנוכחנו לאחר מלחמת עופרת

יצוקה כי מדובר באירועי חיים משמעותי עבור הילדים, נאלצנו להוסיפו לשאלון. בנוסף לכך, הכלי שבחן את הלכידות המשפחתית אמנם מותאם לילדים ולכן נבחר, אולם הלמידה אודות רמת הלכידות המשפחתית ממנו מוגבלת, כיוון שהוא לא נותן חלוקה לפי ארבע רמות הלכידות שבמודל הסירוקמפלקס ולכן אין מידע האם רמות הלכידות המשפחתית הנן אדפטיביות או קיצוניות. בנוסף לכך, שאלון התמיכה ההורית, בחלקו הבוחן את התמיכה האינסטרומנטלית, נותן מגוון מצומצם של מצבים לגביהם הילד נשאל האם אמו תומכת בו וייתכנו מצבים נוספים שהאם אמנם תומכת בו או אינה תומכת בו וזה לא נבדק בשאלון. לבסוף, שאלון הרקע, מפאת אורכו, לא כלל משתנים נוספים חשובים, כגון שאלות לגבי הפרספקטיבה ההיסטורית של המשפחה בטרם היעדרות האב, הכוללות את מצבה ותפקודה של האם ואת טיב הקשרים בינה לבין הילדים. בנוסף, לא נכללו גם שאלות בנוגע למקומו ולמידת מעורבותו של האב בתוך המשפחה ובחיי ילדיו בטרם היעדרותו.

מגבלה נוספת של המחקר נובעת מן השימוש הבלעדי בדיווח עצמי ככלי מדידה. אמנם היו במחקר שני מקורות דיווח, האם והילד, אולם כל אחד מהם דיווח על משתנים שונים ולא על אותו משתנה. קשה, לפיכך, לקבוע אם הקשרים שנמצאו בין המשתנים הנם פרי אפקטי הילה, רצייה חברתית, מערך תגובה או משתנים מתערבים אחרים. אין ספק כי מדידות בלתי תלויות של חלק מהמשתנים היו מוסיפות תוקף לממצאים.

מגבלה נוספת מתקשרת למערך המחקר שנבחר עבור המחקר הנוכחי. היותו מחקר רוחבי ולא מחקר אורך אינו מאפשר לדעת האם התוצאות הנן פרי של נסיבות חיים נוכחיות או שניתן ללמוד מהן על מאפיינים פנימיים קבועים יותר של ילדי שתי הקבוצות.

לבסוף, בשל מגבלות גודל המדגם, לא ניתן היה לבדוק את מודל המחקר בכללותו ומכאן שנבחנו רק שאלות משנה שנובעות מתוך המודל. על פי חישוב סטטיסטי, לצורך בדיקת המודל בכללותו יש צורך בכ-1000 נבחנים ובשל הקושי להגיע לאוכלוסיית המחקר, לא ניתן היה להגיע לכמות כזו של נבחנים. בשל מגבלות גודל המדגם, לא ניתן היה גם לבדוק תתי קבוצות בתוך קבוצות המחקר השונות. כך למשל, לא ניתן היה לבדוק האם מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים היה שונה בקרב ילדים שאביהם שוהה בכלא בגין עבירות שונות שבגללן ההתייחסות הייתה שונה לכך שהאב שהתגורר בבית בטרם המאסר עזב.

לאור כל אלו, יש להתייחס בזהירות לממצאי המחקר שנתקבלו. יחד עם זאת, Reesman & Brice

(2007) מציינים כי בעוד שגיוס אוכלוסיות מסוימות למחקר עלול להיות קשה ולהעלות בעיות שונות מבחינה מתודולוגית, אין לוותר על מחקרים אלו. זאת מכיוון שקיים לגביהן ידע מועט והם מהותיים לצבירת ידע על תפיסות של אוכלוסיות שכמעט אינן מיוצגות במחקר כיום.

המלצות למחקר ולפרקטיקה

ממצאי המחקר הנוכחי מובילים למספר כיווני מחקר בעתיד. ראשית, מחקר חשוב בנושא ראוי שישווה את משתני המחקר בין הקבוצות שנחקרו לבין קבוצה המורכבת מילדים בני אותם גילאים אשר מתגוררים עם שני הוריהם. נתון משמעותי אותו יש להמשיך ולחקור באמצעות השוואה לקבוצה זו הוא למשל ההבדל שנמצא באפקט החיובי של הילדים. שנית, ניתן לגייס נחקרים נוספים בכל אחת מהקבוצות ולהתייחס במחקרים עתידיים גם להרכב הפנימי של הקבוצות. כך למשל, ניתן לבחון האם בתוך כל אחת מן הקבוצות קיימים הבדלים במדדים השונים בהשוואה בין בנים ובנות, זמן היעדרות האב, מספר המאסר של האב, העבירה בגינה נשפט ועוד. בהמשך, ניתן לבנות מערכי מחקר הבוחנים את תפקידם של משתנים אלו כמתערבים בקשר בין מידת

השפעת אירועי הלחץ לבין מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים. המלצה נוספת להגדלת המדגם במחקר עתידי היא לצורך בחינת מודל המחקר בכללותו.

שלישית, בהמשך לממצאי המחקר הנוכחי, מומלץ לבצע מחקר אורך שיעקוב אחר אותם ילדים שהשתתפו במחקר זה ויבחנו את מצבם הרגשי והתפקודי של הילדים בנקודות משמעותיות בחייהם העתידיים, כמו במהלך לימודי התיכון, במהלך גיל השירות הצבאי וכן כבוגרים ואף כהורים בעצמם. חשוב גם לבחון האם אמם משמשת עבורם משאב לאורך זמן. מחקר זה יכול לשפוך אור על סוגיות כגון הסיכון שמדווח במחקרים אודות המועדות לעבריינות ואף למאסר, בקרב מי שגדלו כילדים של אבות אסירים בעצמם (Fritsch & Burkhead, 1981; Gabel, 1992; Johnston, 1995a; Nesmith et al., 2006; Robins et al., 1974; Schneller, 1976; Travis et al., 2005).

בנוסף לכך, ניתן להעמיק את המחקר הנוכחי באמצעות בחינת מקורות דיווח נוספים שעשויים לשפוך אור על שאלות שעלו מתוך המחקר הנוכחי. כך למשל, ניתן להעביר שאלונים גם לאב, למשל לגבי הקשר בינו לבין הילד, וכן ניתן לבדוק את תפקודו של הילד גם באמצעות דיווח של מורתו בבית הספר. העמקת המחקר בנושא מעניין נוסף יכולה להיות באשר ללכידות המשפחתית, שהתגלתה כמשתנה מאוד משמעותי. הכלי בו נערך שימוש יכול לתת מידע נוסף, בשתי דרכים שונות. ראשית, ניתן לתת לבני משפחה נוספים למלא אחר הוראות הכלי ולהשוות בין תשובות כל בני המשפחה ובנוסף ניתן לבקש מכל בן משפחה להניח את בני המשפחה על הלוח כפי שהיה רוצה שירגישו קרבה זה לזה וכפי שהם באמת מרגישים קרבה זה לזה ואז לבדוק האם קיימים פערים ובמידה וכן - כיצד הם משפיעים על מצבו הרגשי והתפקודי של הילד.

לבסוף, המחקר הנוכחי עשה שימוש בכלים כמותיים בלבד, אשר אפשרו את הכללת הממצאים ואת בחינת הקשרים המורכבים שבין המשתנים השונים שנבחנו מתוך תפיסה סובייקטיבית. עם זאת, סביר להניח שבשיטת מחקר זו, נחבאים מהעין היבטים סובייקטיביים נוספים של הילדים ואמהותיהם, היבטים שיתכן והיו עולים בשיטת מחקר איכותנית. דווקא נוכח מספר ממצאים מפתיעים שנמצאו, יהיה מעניין לבחון אותם באמצעות מחקר איכותני, שיוכל לשפוך אור מעמיק יותר על כל אחת מהתופעות שנמצאו. לסיכום, בשל היותה של אוכלוסיית הילדים של אבות אסירים אוכלוסייה נשכחת, קיימת חשיבות מכרעת להמשיך ולחקור אותה ועליה. כל מחקר נוסף שיתבצע בקרב ילדים של אבות אסירים בישראל עשוי לתרום להעמקת הידע, כיוון שהמחקרים הקיימים ספורים והתחום כמעט ולא נחקר עדיין. בנוסף לכך, המחקר הנוכחי אושש בחלקו את מודל ה-ABCX הכפול בקרב ילדים של אבות אסירים, בהשוואה לילדים של אבות שנעדרים מהבית מסיבה אחרת. המודל התמקד במשתנים משפחתיים כמשאבים עבור הילדים. בעידן שבו לסביבה החוץ ביתית יש כוח לא פחות מהמשפחה ובו המושג "צדק חברתי" הוא מושג המונח בפי כל, חשוב לבחון במסגרת מחקרים עתידיים גם את תרומתם של משאבים סביבתיים שמעבר למשפחה למצבם הרגשי והתפקודי של ילדים נוכח התמודדותם עם מצבי לחץ.

ממצאי המחקר מובילים גם למספר הצעות לפרקטיקה. באשר לילדים של אבות אסירים, בידי אנשי מקצוע קיים ידע מוגבל בלבד בנוגע לתכניות התערבות לילדים של אבות אסירים ולמשפחותיהם (Hariston, 1995, 1998, 2002; Johnston, 1995a; Lengyel & Harris, 2003; Murray & Farrington, 2005; Russell et al., 2006; Travis et al., 2005), וזאת למרות ששירותים המבוססים על ממצאים אמפיריים הוכחו כמקור להצלחת שיקום האסיר (לבנשטיין, 1980; Johnson & Waldfoegel, 2002; Morris, 1965; Robbers, 2005; Russell et al., 2006). על החברה לנצל את השהות בכלא כהזדמנות

לשינוי (Mendez, 2001), שכן עבור אסיר, ילדיו ואבהותו, מהווים נקודות "חולשה" שעשויות לסייע בכך (Mendez, 2001; Robbers, 2005). שירותים מותאמים עשויים, לפיכך, לצמצם את הסיכון לעבריינות בקרב ילדי אסירים ואת הסיכון לפשיעה חוזרת בקרב האסירים עצמם (Gabel, 1992; Russell et al., 2006). באשר לשתי הקבוצות שנבחנו במחקר, הממצאים לפיהם מצבם של ילדים שהם ו/או משפחתם השתתפו בפרויקט פר"ח טוב יותר, מחזקים את הצורך בפיתוח שירותים כאלו.

ראשית, המחקר הנוכחי מאיר את הצורך בנקודת מבט סלוטוגנית שמבהירה את חשיבות הזיהוי וההכרה של המשאבים והכוחות הקיימים לילדים, וזאת למרות חשיפה לגורמים שעלולים להיות מלחיצים ושכיכול אינם מטיבים עמם. יתרה מזאת, חשובה ההבנה שיתכן והחשיפה לתנאים שליליים, כביכול, מהווה בפני עצמה מצע לפיתוח כישורי התמודדות יעילים, וכך לא למרות החשיפה אלא בזכותה, מתאפשר מצב רגשי ותפקודי חיובי. לפיכך, חשוב שאנשי מקצוע שעובדים עם ילדים המתמודדים עם מצבי לחץ יעברו מהתמקדות בזווית פתוגנית המתחקה אחר הפתולוגיה לעבר התמקדות באיתור משאבים וכוחות העומדים לצדם ובדרכים לחיזוקם.

שנית, ממצאי המחקר מפנים זרקור לתפיסה הסובייקטיבית של הילד עצמו את מצבו. המחקר מחדד את ההבנה כי לילד יש תפיסה משלו לגבי מצבו וכי התערבויות המכוונות לסייע לילדים צריכות להיבנות תוך מתן כבוד ומקום גם לתפיסות אלו. על אנשי מקצוע שעובדים עם משפחות לאסוף מידע גם מהילד עצמו ולהבין שיתכנו פערים בין מה שהוא חושב וחווה לבין מה שהוריו, למשל, חווים לגביו ועל חלק מהעבודה הטיפולית להתמקד גם בכך. מסכם זאת קרפ (2007) בדיבורו על האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד, לפיו *"הבשורה הגדולה על פי האמנה, היא היות הילד בן אנוש הזכאי לכבוד משלו: היות כל ילד ישות נפרדת לעצמה, הווה ומתהווה, נושאת זכויות ובעלת כשרים מתפתחים ואוטונומיה יחסית לפי מידת התפתחותה"*.

ממצאי המחקר מעלים סוגיה נוספת שגם עליה יש לתת את הדעת בעבודה עם משפחות וילדים שאביהם נעדר מהבית והיא התמודדותם והתגייסותם של הילדים עצמם. נראה כי במשפחות מסוימות, לאור קשייה של האם ושל היחידה המשפחתית בהתמודדות כשהאב נעדר, הילד לוקח על עצמו אחריות הורית. כפי שמרמזים ממצאי המחקר הנוכחי, על אנשי מקצוע העובדים עם משפחות אלו להבין שברמה מסוימת אחריות זו עשויה להטיב עם הילד ואל להם לשלול אותה. יחד עם זאת, יתכן ויוכלו לסייע לילדים ולמשפחות אם יפתחו ויישמו תכניות המיועדות לילדים עצמם ואשר תאפשרנה להם מסגרת מחוץ לבית שבה יוכלו להתחבר גם למטלות ההתפתחותיות התואמות את גילם ולילדותם.

המלצה נוספת מתמקדת בתת קבוצה והיא ילדים ממשפחות בהן האם עובדת בחצי משרה. נראה כי ילדים אלו זקוקים להתייחסות נוספת, אם בצורת סיוע חומרי למשפחות (הרחבת קצבאות) ואם באמצעות סיוע לא חומרי, למשל, באמצעות חונכויות, פעילויות חברתיות, קבוצות טיפול המתמקדות בשיפור היכולת החברתית של הילדים או במתן תמיכה לאמהות.

נקודה משמעותית שעלתה לאורך כל ממצאי המחקר הנה משמעותו של האב הנעדר מהבית עבור ילדיו ותפקידו בהשפעה על מצבם הרגשי והתפקודי. בהתאם לכך, חשוב שהתערבויות תהינה מכוונות לחיזוק הקשר בין האב הנעדר מהבית לילדיו וכן לחיזוק תחושתם של הילדים שהאב עמם, על אף העובדה שנעדר מהבית. הצורך בתכניות כאלו התחדד מאוד בקרב ילדים של אבות אסירים, שכן נראה כי אלו שחשים קשר קרוב בין בני המשפחה מסתייעים בכך ואלו שחשים כי בני המשפחה רחוקים זה מזה לוקחים על עצמם לעתים אחריות גבוהה כאשר חשים את הקושי. כיום, ללא כוונה כזו, המדיניות הקיימת יוצרת מגבלות על הקשרים המשפחתיים ולא קיימת מודעות למשמעות זו בקרב הילדים (Russell et al., 2006).

לכן חשוב מאוד לפתח וליישם תכניות המעודדות קשר זה ומאפשרות אותו, כמו תכנית פר"ח ילדי אסירים, שנמצאת כל שנה בסכנת סגירה, בשל בעיות תקציביות. אנשי מקצוע שעובדים בקהילה עם משפחות צריכים להבין כי עבור הילד, אביו, על אף היותו עבריין (ולעתים עבריין שביצע עבירות נוראיות וקשות) הוא קודם כל אב. ראשית, ההבנה, ובהמשך, התערבות המכוונת לכך, תאפשר לילדים לעבוד על התסכול שהם עלולים לחוש לגבי הקשר עם האב.

בהקשר זה חשוב להרחיב בנוגע לסוגיית הביקורים של הילד בכלא, שמהווה שאלה שכל אם לילד שאביו נכנס לכלא מתלבטת בה. ממצאי המחקר מדגישים את החשיבות שיש לביקורים אלה עבור הילדים ולכן חשוב שאנשי מקצוע יעודדו את האם לשלוח או ללוות את ילדיה בביקורים אלה. חוקרים ואנשי מקצוע בתחום מדגישים את הצורך בעידוד ביקורים אלו באמצעות כליאת האב בבתי כלא שקרובים יותר לבית המשפחה (Russell et al., 2006), יצירת סביבה ידידותית יותר בתוך בתי הכלא לביקורי הילדים (Nesmith et al., 2006), העמדת איש מקצוע טיפולי מצוות הכלא לצורכי המשפחה בעת הביקור (Nesmith et al., 2006), הגדלת תדירות הביקורים המותרת (Russell et al., 2006) וארגון הסעות ממרכזי ערים לבתי הכלא (Schneller, 1976).

בנוסף לכך, ההבנה שהשפעות המאסר הנן דו כיווניות, מהכלא החוצה, אך גם מהחוץ לתוך הכלא, מובילה להמלצה להידוק יחסי הגומלין בין שני צדי החומה כדי להגדיל את הסיכוי ששיקום האסירים ומשפחותיהם יצליח. אי לכך, מומלץ, למשל, על תקשורת בין אנשי המקצוע המטפלים באסיר בכלא לבין אנשי המקצוע המטפלים במשפחה בקהילה (לבנשטיין, 1980; Travis, ; Parke & Clarke-Stewart, 2002; Mcbride & Solomon, 2005). האב, על אף היעדרותו, נוכח בחיי הילדים, ולכן חשוב לפתח וליישם תכניות המיועדות לאבות עצמם לחיזוק אבהותם ומסוגלותם ההורית עבורם ועבור ילדיהם. על החברה לנצל את ההותם בכלא כהזדמנות לשינוי (Mendez, 2001), שכן עבור אסיר, ילדיו ואבהותו, מהווים נקודות "חולשה" שעשויות לסייע בכך (Mendez, 2001; Robbers, 2005). שירותים מותאמים עשויים לצמצם את הסיכון לעבריינות בקרב ילדי אסירים ואת הסיכון לפשיעה חוזרת ולרצידיביזם בקרב האסירים (Gabel, 1992; Russell et al., 2006). אי לכך, מומלץ, למשל, על תקשורת בין אנשי המקצוע המטפלים באסיר בכלא לבין אנשי המקצוע המטפלים בקהילה (לבנשטיין, 1980; Parke & Clarke-Stewart, 2002; Travis et al., 2005).

סוגיה נוספת שעלתה בממצאי המחקר וחשובה ליישום בפרקטיקה הנה מוטיב הזמן. ממצאי המחקר מראים שככל שתקופת המאסר ממושכת ומשך השהייה של האב בכלא גבוה, כך מצבו של הילד טוב יותר. אולם עולה השאלה מה קורה נוכח כך עם שחרורו (במקרים בהם שב הביתה) והאיזון שהושג מופר מחדש, שכן שוב משתנים סדרי הכוחות בבית ועלול להיווצר משבר כתוצאה משינוי זה. על אנשי מקצוע להבין את הסיכון הקיים עם חזרתו של האב הביתה ולא ללכת שבי אחר אותה תקווה ותפיסות ורודות של המשפחות שהכל יסתדר עם חזרתו של האב. לכן חשובה ההכנה המקצועית של בני המשפחה לקראת הפרת האיזון הכרוכה בשחרורו של האב ולקראת התמונה המורכבת יותר הכרוכה בשיקומו. בהקשר זה משמעותית יצירת הקשר של אנשי מקצוע בקהילה עם אנשי המקצוע הטיפוליים בכלא על מנת לבחון יחד את הדרכים בהן ניתן להכין את כל בני המשפחה, משני צדי הסורגים, כולל את האב עצמו. הבנות אלו מובילות להמלצה נוספת הקשורה לאנשי המקצוע שעובדים עם משפחות וילדים לאבות אסירים. כיום, אנשי מקצוע במגוון שירותים עשויים לפגוש ולטפל במשפחות וילדים אלו, כמו עובדים סוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים, יועצות בתי ספר, אנשי טיפול בקופות החולים, מורות, עובדות

סוציאליות בתוך בתי הכלא ועוד. סוגיות אלו המתוארות לעיל דורשות ידע ומומחיות לאדם הפוגש את המשפחה של האסיר. ההצעה הפרקטית היא כי תיושם מדיניות שמטרתה להעלות את המודעות של אנשי מקצוע לגבי הקשיים הספציפיים של משפחות אלו ואף להעביר ידע כיצד לטפל בסוגיות כגון אלו. כך למשל, כיצד לייעץ לאם שמתלבטת האם לאפשר את הביקורים של ילדה בכלא, וזאת לאור המחקר והידע התיאורטי והפרקטי הקיים בתחום.

לבסוף, ממצאי מחקר זה מובילים גם להתערבות המתמקדת באמהות עצמן. הממצאים, לפחות בחלקם, מלמדים כי האם, בהיעדרותו של האב, משמשת כמשאב עבור ילדיה, אך כוחותיה לעתים מוגבלים ובריאותה הנפשית נפגעת. נוכח כך קיימת חשיבות לפתח וליישם תכניות התערבות שיתמקדו באם עצמה ויאפשרו לה את המרחב לעצמה, מקום בו היא לא למען ילדיה אלא למענה עצמה. תכניות כאלו עשויות לסייע ברמה המניעתית גם לחיזוקם של הילדים.

לסיכום, הצורך במחקר העוסק בהשפעות מאסר אב על ילדיו וכן בהתערבויות המכוונות לסייע להם, משמעותי, נוכח ממצאי המחקר הנוכחי. כל אלו יהוו חלק מתהליך של הגברת המודעות ונתינת אותו מיקרופון לילדים כמו ילדיו של ג', אותו עבריין שעבר עבירה קשה ביותר כלפי הגברת הקשישה, שהיום הוא אסיר וגם... אב. מחקרים והתערבויות הממוקדים באוכלוסייה זו יאפשרו לאמו של ג' ולאמם של עוד ילדים שאביהם שוהה בכלא, לשיר לילדיה את השיר "לאבא שלי יש סולם" באופן נינוח יותר; לאביהם של אותם ילדים לגלם את דמותו אב וכן לילדים להתחבר יותר לשיר זה ולהתפתח בהתאם.

רשימת מקורות

- אמנה בדבר זכויות הילד, 1991.
- אנטונובסקי, א. (1998). המודל הסלוטוגני כתיאוריה מכוונת בקידום הבריאות. *מגמות*, 1-2/39, 170-181.
- בנדור, נ. (1985). *השפעת התמיכה ממערכות חברתיות על רווחתן האישית של אמהות חד הוריות*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך. אוניברסיטת חיפה, חיפה.
- הופמן, א. (1994). פרויקט "המשולש" – חונכות לילדי אסירים כחלק מתהליך כולל של שיקום משפחת האסיר. בתוך: י. ווזנר, מ. גולן ומ. חובב (עורכים), *עבריינות ועבודה סוציאלית: ידע והתערבויות* (עמ' 303-317). תל אביב: הוצאת רמות – אוניברסיטת תל אביב.
- וילנר, י. (2007). *דו"ח סיכום לשנת 2006*. ירושלים: הרשות לשיקום האסיר.
- זיימן, ע. (2004). *הקשר בין שליטה עצמית ותמיכה חברתית לבין רווחה נפשית סובייקטיבית של מתבגרים בפנימיות חינוכיות לאור איום במלחמה עם עיראק*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- טייכמן, מ. ורהב, ג. (2004). *הסתגלות רגשית וחברתית של ילדים ישראלים (יהודים ולא-יהודים) לאבות המכורים לחומרים פסיכו-אקטיביים*. דו"ח שהוגש לרשות למלחמה בסמים, ינואר 2004.
- כץ, ר. ובנדור, נ. (1986). *אמהות חד הוריות: מערכות תמיכה ורווחה אישית*. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- לבנשטיין, א. (1980). *דפוסי התמודדות של משפחות אסירים במצבי מעבר – תוצאות אישיות וחברתיות*. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- לובנשטיין, ס.ד. (1989). *השפעת טיפול משפחתי (בדרך משחקיה) על מצבם הרגשי והלמודי של בני אסירים ועל תפיסת חברי המשפחה את עצמם וזולתם*. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- ליבליך, ע. (2003). *סדר נשים. סיפורי נשים במשפחה החדשה בישראל*. ירושלים ותל אביב: הוצאת שוקן.
- מזור, א. (1988). *התפתחות המשפחה כמערכת חברתית במעגל החיים*. בתוך: ר. ברגר (עורכת), *הנחיית קבוצות הורים, מקראה* (עמ' 41-8). תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב בשיתוף עם אלכ"א.
- מי עמי, נ. (2004). *מסמך רקע בנושא: שיקום ילדי אסירים*. מוגש לוועדה לזכויות הילד. ירושלים: הכנסת, מרכז מחקר ומידע.
- סדן, י. (1987). *השפעת מאסרו של האב על הדימוי העצמי ועל ההסתגלות של ילדיו*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- סולברג, ש. (1994). *פסיכולוגיה של הילד והמתבגר. מבוא לפסיכולוגיה התפתחותית*. ירושלים: הוצאת מאגנס.
- עובדיה, ד. (1990). *מפעל מיוחד לחונכות ילדי אסירים: שנה ב'*. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון.
- עמית, ח. (1997). *הורים כבני אדם. להיות הורים שטוב להם*. תל אביב: ספריית פועלים.
- פירסטטר, ש. (2000). *אירועי חיים פוליטיים ומצוקה פסיכולוגית: סגנון היקשרות כגורם מתווך*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- פלג-אורן, נ. (2001). *ילדים לאבות המכורים לחומרים פסיכו-אקטיביים: משאבי משפחה, סגנונות התקשרות והסתגלות רגשית וחברתית*. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.

- פלוריאן, ו. ודרורי, י. (1990). שאלון הבריאות הנפשית (MHI) - תכונות פסיכומטריות ונתונים נורמטיביים באוכלוסייה הישראלית. *פסיכולוגיה, ב(1)*, 26-35.
- פסטרנק, ר. ופרס, י. (1986). תרומת הנישואין לסוציאליזציה: הישגים לימודיים והסתגלות חברתית של ילדי משפחות חד הוריות לעומת ילדי משפחות דו הוריות. *מגמות, כ"ט(4)*, 372-392.
- פרס, י. ווינר פריטש, מ. (1986). *הסתגלותם האישית של צאצאי גרושות ואלמנות*. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- קדמן, י. (1998). זכויות ילדים – התפתחותן ההיסטורית ועיגוןן בחוק הישראלי. בתוך י. קדמן, וג. אפרת (עורכים). *זכויות הילד בישראל: קובץ מאמרים ומקורות* (עמודים 16-5). ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד.
- קליינמן, א. (1993). *השפעת משתנים משפחתיים, אירועי לחץ ותושייה נלמדת על הפרעות רגשיות והתנהגותיות בילדות*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- קרפ, י. (2007). אלימות כלפי ילדים במשפחה בראי האמנה לזכויות הילד. בתוך ד. הורוביץ, י. בן יהודה, ומ. חובב (עורכים). *התעללות והזנחה של ילדים בישראל*. (עמודים 152-208). ירושלים: אשלים.
- רגב, ר. (1976). *השפעת העדר אב על התפתחות הילד – הצברים ופערים בידע הקיים (ניתוח ספרות)*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך. האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- רוז-פולק, א. (2001). סגנון התקשרות והנטייה לחפש עזרה כמשתנים מתווכים בהתמודדות עם לחץ. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- רוטר, ר. וקרן-יער, ח. (1974). *משפחות חד הוריות בישראל*. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, האגף למחקר ותכנון.
- רוני, ע. (1983). *בדיקת תקפות ומהימנות של "שאלון התנהגות הילד"*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- שגיא, ש. ואנטונובסקי, א. (1998). תחושת קוהרנטיות במערכת המשפחתית: הגישה הסלוטווגנית. *מגמות* 39(1-2), 80-96.
- שגיא, ש. ודותר, נ. (2001). משאבי התמודדות של ילדים שנפגעו ממשפחתם. *מגמות, 41(1-2)*, 218-235.
- שוס, נ. (1997). *ההשתייכות הקבוצתית של בני נוער יהודים בישראל והשפעתה על התמודדותם הנפשית*. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.

Achenbach, T.M. (1978). The Child Behavior Profile: I. Boys aged 6-11. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46(3), 478-488.

Achenbach, T.M., & Edelbrock, C.S. (1978). The classification of child psychopathology: A review and analysis of empirical efforts. *Psychological Bulletin*, 85(6), 1275-1301.

Achenbach, T.M., & Edelbrock, C.S. (1979). The child behavior profile: II. Boys aged 12-16 and girls aged 6-11 and 12-16. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 47(2), 223-233.

Achenbach, T.M., & Edelbrock, C.S. (1981). Behavioral problems and competencies reported by parents of normal and disturbed children aged four through sixteen. *Monographs of*

- the Society for Research in Child Development*, 46(1), 1-82.
- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park, London: Sage.
- Andrews, F. M., & Withey, S. B. (1976). *Social indicators of well-being: America's perception of life quality*. NY: Plenum.
- Antoni, M.H., & Goodkin, K. (1989). Host moderator variables in the promotion of cervical neoplasia: II. Dimensions of life stress. *Journal of Psychosomatic Research*, 33(4), 457-467.
- Antonovsky, A. (1985). *Health, Stress, and Coping*. San Francisco & London: Jossey Bass Publishers.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the Mystery of Health. How People Manage Stress and Stay Well*. San Francisco and London: Jossey Bass Publishers.
- Antonovsky, A. (1993). The Structure and Properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science & Medicine*, 36(6), 725-733.
- Applied Behavioral Health Policy. (2004). *An epidemiological study of the prevalence and needs of children of incarcerated parents within the state of Arizona*. Tucson, AZ: The university of Arizona.
- Arditti, J.A. (2005). Families and incarceration: An ecological approach. *Families in Society*, 86(2), 251-260.
- Bailey, D., & Garralda, M.E. (1987). Children attending primary health care services: A study of recent life events. *Journal of the Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26(5), 858-864.
- Bakker, L.J., Morris, B.A., & Janus, L.M. (1978). Hidden victims of crime. *Social Work*, 23, 143-148.
- Balcom, D.A. (1998). Absent fathers: Effects on abandoned sons. *The Journal of Men's studies*, 6(3), 283-296.
- Barkley, R.A. (1990). *Attention deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment*. NY: The Guilford Press.
- Barnes, C.M. (1984). Adolescent alcohol abuse and other problem behaviors: Their relationships and common parental influences. *Journal of Youth and Adolescence*, 13, 329-348.
- Barnes, G.M. (1990). Impact of the family on adolescent drinking patterns. In: R.L. Collins, K.E. Leonard, & J.S. Searles (Eds.), *Alcohol and the family. Research and clinical Perspectives* (pp. 137-161). NY: The Guilford Press.

- Barnes, G. M., & Farrell, M. P. (1992). Parental support and control as predictors of adolescent drinking, delinquency, and related problem behaviors. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 763-776.
- Barnes, G.M., Hoffman, J.H., Welte, J.H., Farrell, M.P., & Dintcheff, B.A. (2006). Effects of parental monitoring and peer deviance on substance use and delinquency. *Journal of marriage and the family*, 68, 1084-1104.
- Berry, J.T., Hurley, J.H., & Worthington, E.L. (1990). Empirical validity of the Kvebeak family sculpture technique. *The American Journal of Family Therapy*, 18(1), 19-31.
- Boss, P. (1977). A clarification of the concept of psychological father presence in families experiencing ambiguity of boundary. *Journal of Marriage and the Family*, 39,141-151.
- Boss, P. (2002). *Family stress management. A contextual approach (Second Ed.)*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Boszormenyi-Nagy, I., & Spark, G. (1973). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. New York: Basic Books.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Brown, G., & Harris, T. (1978). *Social origins of depression*. New-York: Tavistock.
- Burgess, J.K. (1970). The single-parent family: A social and sociological problem. *The Family Coordinator*, 19(2), 137-144.
- Burr, W.R. (1973). *Theory construction and the sociology of the family*. Toronto: John Wiley & Sons.
- Charron-Prochownik, D., Sereika, S.M., Falsetti, P., Wang, S.L., Becke, D., Jacobe, S., Mansfiel, J., & White, N.H. (2006). Knowledge, attitudes and behaviors related to sexuality and family planning in adolescent women with and without diabetes. *Pediatric Diabetes*, 7, 267-273.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering. Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Clark, L.A., & Watson, D. (1988). Mood and mundane: Relations between daily life events and self reported mood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 296-308.
- Coan, R.W. (1977). *Hero, artist, sage, or saint?*. Oxford: Columbia University Press.
- Coddington, R.D. (1972a). The significance of life events as etiologic factors in the diseases of children – I - A survey of professional workers. *Journal of Psychosomatic Research*, 16, 7-18.
- Coddington, R.D. (1972b). The significance of life events as etiologic factors in the diseases

- Of children – II - A study of a normal population. *Journal of Psychosomatic Research*, 16, 205-213.
- Coddington, R.D. (1990). *Child psychiatry: A primer for those who work closely with children*. St. Louis: Warren H. Green, Inc.
- Cole, P.M., & Putnam, F.W. (1992). Effect of Incest on self and social functioning: a developmental psychology perspective. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60, 174-184.
- Compas, B.E. (1987). Coping with stress during childhood and adolescence. *Psychological Bulletin*, 101, 393-403.
- Corrigan P.W. (2004). *Beat the stigma and discrimination! Four lessons for mental health advocates*. Center for Psychiatric Rehabilitation at Evanston Northwestern Healthcare and the Chicago Consortium for Stigma Research.
- Corrigan, P.W. & Watson, A.C. (2004). At Issue: Stop the stigma: Call mental illness brain disease. *Schizophrenia Bulletin*, 30(3), 477-479.
- Derogatis, L. R. (1977). *SCL-90-R: administration, scoring and procedure manual - I*. Maryland: John Hopkins University School of Medicine.
- Derogatis, L. R. (1983). *SCL-90-R: administration, scoring and procedure manual - II*. Maryland: John Hopkins University School of Medicine.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. *Social Indicators Research*, 31, 103-157.
- Diener, E.D. (2000). Subjective Well Being. *American Psychologist*, 55(1), 34-43.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276-302.
- Dohrenwend, B.P. (1974). Problems in defining and sampling the relevant population of stressful life events. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events and their contexts* (pp. 275-310). NY: Prodist.
- Dohrenwend, B.S., & Dohrenwend, B.P. (1974). A brief historical introduction to research on stressful life events. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events: Their nature and effects* (pp. 1-8). Toronto: John Wiley & Sons.
- Dohrenwend, B.S., & Dohrenwend, B.P. (1981). Life stress and illness: Formulation of the issues. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events and their contexts* (pp. 1-27). NY: Prodist.

- Dohrenwend, B.P., & Shroud, P.E. (1985). "Hassles" in conceptualization and measurement of life stress variables. *American Psychologist*, 40(7), 780-785.
- Dunn, J. (2005). Daddy doesn't live here anymore. *The Psychologist*, 18(1), 28-31.
- Eirini, F. (2006). Non-resident fathers' relationships with their secondary school age children: Determinants and children's mental health outcomes. *Journal of Adolescence*, 29(4), 525-538.
- Estes, S.B. (2004). How are family-responsive workplace arrangements family friendly? Employer accommodations, parenting, and children's socio-emotional well-being. *The Sociological Quarterly*, 45(4), 637-661.
- Faul, E., Buchner, A., & Lang, A.G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods*, 41, 1149-1160.
- Finchman, F.D., Grych, J.E., & Osborne, L.N. (1994). Does marital conflict cause child maladjustment? Directions and challenges for longitudinal research. *Journal of Family Psychology*, 8(2), 128-140.
- Florian, V., & Dangoor, N. (1994). Personal and familial adaptation of women with severe physical disabilities: A further validation of the Double ABCX Model. *Journal of Marriage and the Family*, 56(3), 735-746.
- Fritsch, T.A., & Burkhead, J.D. (1981). Behavioral reactions of children to parental absence due to imprisonment. *Family Relations*, 30, 83-88.
- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of personal relationships in their social networks. *Developmental Psychology*, 21, 1016-1024.
- Gabel, S. (1992). Behavioral problems in sons of incarcerated or otherwise absent fathers: The issue of separation. *Family Process*, 31, 303-314.
- Gagnon, I., Swaine, B., Friedman, D., & Forget, R. (2005). Exploring children's self efficacy related to physical activity performance after a Mild Traumatic Brain Injury. *The Journal of Head Trauma Rehabilitation*, 20(5), 436-449.
- Gardner, H. (1998). The concept of family: Perceptions of adults who were in long-term out-of-home care as children. *Child welfare Journal*, 77(6), 681-700.
- Garison, C.Z., Schoenbach, V.J., Schluchter, M.D., & Kaplan, B.H. (1987). Life events in early adolescence. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26(6), 865-872.
- Gehring, T.M., & Marti, D. (1993). The architecture of family structures: Toward a spatial concept for measuring cohesion and hierarchy. *Family Process*, 32, 135-139.

- Gehring, T.M., & Wyler, I.L. (1986). Family-System-Test (FAST): A three dimensional approach to investigate family relationships. *Child Psychiatry and Human Development, 16*(4), 235-248.
- Gersten, J.C., Langner, T.S., Eisenberg, J.G., & Orzek, L. (1974). Child behavior and life events: Undesirable change or change per se?. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events: Their nature and effects* (pp. 159-170). Toronto: John Wiley & Sons.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Hagan, J. (1999). *The Next generation: Children of prisoners*. Research Proposal Presented to the University of North Carolina.
- Hare-Mustin, R. & Broderick, P.C. (1979). The myth of motherhood: A study of attitudes toward motherhood. *Psychology of Women Quarterly, 4*(1), 114-128
- Hariston, C.F. (1995). Fathers in prison. In: K. Gabel & D. Johnston (Eds.), *Children of incarcerated parents* (pp. 31-40). NY: Lexington Books.
- Hariston, C.F. (1998). The forgotten Parent: Understanding the forces that influence incarcerated fathers` relationships with their children. *Child Welfare, 77*(5), 617-639.
- Hariston, C.F. (2002). *Prisoners and families: Parenting issues during incarceration*. Paper Produced for a conference (January 30-31, 2002) funded by the U.S. Department and Human Services.
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. London: Yale University Press.
- Hill, R. (1958). Generic features of families under stress. *Social Casework, 49*, 139-150.
- Hinkle, L.E. (1974). The effect of exposure to culture change, social change, and changes in interpersonal relationships on health. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events: Their nature and effects* (pp. 9-44). Toronto: John Wiley & Sons.
- Holmes, T.H., & Masuda, M. (1974). Life change and illness susceptibility. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events: Their nature and effects* (pp. 45-72). Toronto: John Wiley & Sons.
- Holmes, T.H., & Rahe, R.H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research, 11*, 213-218.
- Holmes, P.E. & River, L.P. (1998). Individual strategies for coping with the stigma of severe mental illness. *Cognitive and Behavioral Practice, 5*, 231-239.
- Howard, J., & Beckwith, L. (1996). *Issues in subject recruitment and retention with pregnant*

- and parenting substance abusing women*. Treatment for drug exposed women and children: Advances in research methodology; NIDA Research Monograph 165 [US Department of Health and Human Services National Institute on Drug Abuse].
- Hudgens, R.W. (1974). Personal catastrophe and depression: A consideration of the subject with respect to medically III adolescents, and a requiem for retrospective life event studies. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events: Their nature and effects* (pp. 119-134). Toronto: John Wiley & Sons.
- James, A. (2007). Giving voice to children's voices: Practices and problems, pitfalls and potentials. *American Anthropologist*, 109(2), 261-272.
- Johnson, J.H. (1982). Life events as stressors in childhood and adolescence. In: B.B. Lahey & A.E. Kazdin (Eds.), *Advances in clinical child psychology* (Vol. 5, pp. 219-253). NY: Plenum Press.
- Johnson, E.I., & Waldfogel, J. (2002). Parental incarceration: Recent trends and implications for child welfare. *Social Service Review*, 76(3), 460-479.
- Johnston, D. (1995a). Effects of parental incarceration. In: K. Gabel & D. Johnston (Eds.), *Children of incarcerated parents* (pp. 59-88). NY: Lexington Books.
- Johnston, D. (1995b). Parent – child visitation in the jail or prison. In: K. Gabel & D. Johnston (Eds.), *Children of incarcerated parents* (pp. 135-143). NY: Lexington Books.
- Johnston, D. (1995c). The care and placement of prisoners' children. In: K. Gabel & D. Johnston (Eds.), *Children of incarcerated parents* (pp. 103-123). NY: Lexington Books.
- Johnston, D., & Gabel, K. (1995). Incarcerated parents. In: K. Gabel & D. Johnston (Eds.), *Children of incarcerated parents* (pp. 3-20). NY: Lexington Books.
- Johnston, J.R. (1990). Role diffusion and role reversal: Structural variations in divorced families and children functioning. *Family relations*, 39, 405-413.
- Johnston, J.R., Gonzalez, R., & Campbell, L.E. (1987). Ongoing postdivorce conflict and child Disturbance. *Journal of abnormal child psychology*, 15, 493-509.
- Jorgensen, J.D., Hernandez, S.H., & Warren, R.C. (1986). Addressing the social needs of families of prisoners: A tool for inmate rehabilitation. *Federal Probation*, 50(4), 47-52.
- Kaplan, H.B., & Damphousse, K.R. (1997). Reciprocal relationships between life events and psychological distress. *Stress Medicine*, 13, 75-90.
- Kirtava, C., Drews, C., Lally, C., Dilley, A., & Evatt, B. (2003). Medical, Reproductive and

- psychosocial experiences of women diagnosed with willebrand's disease receiving care in haemophilia treatment centers: a case-control study. *Haemophilia*, 9, 292-297.
- Koban, L.A. (1983). Parents in prison: A comparative analysis of the effects of incarceration on the families of men and women. *Research in Law, Deviance and Social Control*, 5, 171-183.
- Konu, A.L., Lintonen, T.P., & Rimpela, M.K. (2001). Factors associated with school children's general subjective well being. *Health Education Research*, 17(2), 155-165.
- Kovacs, M. (1985). The Children's Depression Inventory (CDI). *Psychopharmacology Bulletin*, 21, 995-998.
- Kvebaek, D. (1979). *The Kvebaek Family Sculpture Technique*. Norway: Vikersund.
- Laurent, J., Catanzaro, S., Rudolph, K.D., Joiner, T.E., Potter, K.J., Lambert, S., Osborne, L., & Gathright, T. (1999). A measure of positive and negative affect for children: Scale development and preliminary validation. *Psychological Assessment*, 11(3), 326-338.
- Lavee, Y., McCubbin, H.I., & Patterson, J.M. (1985). The Double ABCX Model Stress and Adaptation: An empirical test by analysis of structural equations with latent variables. *Journal of Marriage and the Family*, 47(4), 811-825.
- Lazarus, R.S. (1971). The concept of stress and disease. In: L. Levi (Ed.), *Society, stress and disease* (pp. 53-58). London: Oxford University Press.
- Lazarus, R.S., DeLongis, A., Folkman, S., & Gruen, R. (1985). Stress and adaptational outcomes. *American Psychologist*, 40(7), 770-779.
- Lazarus, R.S., & Folkman, S. (1984). *Stress appraisal and coping*. NY: Springer Press.
- Lazarus, R.S., & Folkman, S. (1986). Reply on Deutsch and Green. *American Psychologist*, 41, 715-716.
- Lengyel, E.T., & Harris, J. (2003). *White Paper. Emerging issues for incarcerated parents and their children: Hawai'i in a national perspective*. Milwaukee, WI: Alliance for Children and Families & Hawaii: Child and Family Service.
- Levine, S., & Scotch, N.A. (1970). Perspectives on stress research. In: S. Levine & N.A. Scotch (Eds.), *Social Stress* (pp. 279-291). Chicago: Aldine.
- Levy-Shiff, R. (1982). The effects of father absence on young children in mother-headed families. *Child Development*, 53, 1400-1405.
- Link, B., Struening, E., Neese-Todd, S., Asmussen, S., & Phelan, J. (2001). Stigma as a

- barrier to recovery: The consequences of stigma for self-esteem of people with mental illness. *Psychiatric Services*, 52, 1621-1626.
- Lipman, E.L., Boyle, M.H., Dooley, M., & Offord, D.R. (2002). Child well-being in single mother families. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 41(1), 75-82.
- Lucas, R.E., Diener, E., & Suh, E. (1996). Discriminant validity of well-being measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71 (3), 616-628.
- Machshen, J.S., & Minnes, P. (2005). Empowerment in parents of school-aged children with and without developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49, 889-904.
- Markowitz, F.E. (1998). The effect of stigma on the psychological well being and life satisfaction of persons with mental illness. *Journal of Health and Social Behavior*, 39, 335-347.
- Maysless, O., Bartholomew, K., Henderson, A., & Trinke, S. (2004). "I was more her Mom than she was mine:" role reversal in a community sample. *Family Relations*, 53(1), 78-86.
- Mazza, C. (2002). And then the world fell apart: The children of incarcerated fathers. *Families in Society*, 83, 521-529.
- McCubbin, H.I., & Figley, C.R. (1983). Bridging normative and catastrophic family stress. In: H.I. McCubbin & C.R. Figley (Eds.), *Stress and the family. Vol. 1: Coping with normative transitions* (pp. 218-228). NY: Brunner/Mazel, Publishers.
- McCubbin, H.I., & Patterson, J.M. (1982). Family Adaptation to Crisis. In: H.I. McCubbin, A.E. Cauble & J.M. Patterson (Eds.), *Family Stress, Coping, and Social Support* (pp. 26-47). Illinois: Charles C Thomas.
- McCubbin, H.I., & Patterson, J.M. (1983a). Family stress and adaptation to crises. A Double ABCX Model of Family Behavior. In: D.H. Olson & B.C. Miller (Eds.), *Family Studies, Review Yearbook* (pp. 87-106). London: Sage Publications.
- McCubbin, H.I., & Patterson, J.M. (1983b). The family stress process: The Double ABCX Model of Adjustment and Adaptation. *Marriage and Family Review*, 6(1), 7-37.
- Mechanic, D. (1974). Discussion of research programs on relations between stressful life events and episodes of physical illness. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events: Their nature and effects* (pp. 87-97). Toronto: John Wiley

& Sons.

- Mechanic, D. (1979). Development of psychological distress in young adults. *Archives of General Psychiatry*, 36, 1233-1239.
- Mendez, G. (2001). *Incarcerated men and their children: Study report*. Rockville, MD: The National Trust for the Development of African American Men.
- Meyers, D.G., & Diener, E. (1995). Who is happy?. *Psychological Science*, 6(1), 10-19.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Miller, G.A., & Chapman, J.P. (2001). Misunderstanding Analysis of Covariance. *Journal of Abnormal Psychology*, 110(1), 40-48.
- Miranda, J., Azocar, F., Organista, K., Munoz, R.F., & Lieberman, A. (1996). Recruiting and retaining low income Latinos in psychotherapy research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(5), 868-874.
- Monaghan, J.H., Robinson, J.O., & Dodge, J.A. (1979). The children's life events inventory. *Journal of Psychosomatic Research*, 23, 63-68.
- Morris, P. (1965). *Prisoners and their families*. London: George Allen & Unwin LTD.
- Morris, P. (1967). Fathers in prison. *British Journal of Criminology*, 7, 424-430.
- Mumola, C.J. (2000). *Incarcerated parents and their children. BJS Special Report*. Washington: U.S. Department of Justice.
- Murray, J., & Farrington, D.P. (2005). Parental imprisonment: effects on boys' antisocial behavior and delinquency through the life course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(12), 1269-1278.
- Nesmith, A., Ruhland, E., & Krueger, S. (2006). *Children of Incarcerated Parents*. Minneapolis: Council on Crime and Justice.
- Olson, D.H. (1988). Circumplex Model of Family Systems VIII: Family assessment and intervention. In: D.H. Olson, C.S. Russell & D.H. Sprenkle (Eds.), *Circumplex Model: Systematic assessment and treatment of families* (pp. 7-50). NY: The Haworth Press.
- Olson, D.H. (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167.
- Olson, D.H., & Maynard, P. (1987). Circumplex model of family systems: A treatment tool In family counseling. *Journal of Counseling and Development*, 65(9), 502-504.
- Olson, D.H., Russell, C.S., & Sprenkle, D.H. (1983). Circumplex Model of Marital and Family Systems: 6. Theoretical Update. *Family Process*, 22, 69-83.
- Papp, P. (1983). *The process of change*. N.Y: Guilford Press.

- Parke, R., & Clarke-Stewart, K.A. (2002). *Effects of paternal Incarceration on young children*. Paper prepared for the "From prison to home" Conference, funded by the U.S. Department of Health and Human Services.
- Patterson, J.M., & McCubbin, H.I. (1983). Chronic illness: Family stress and coping. In: C.R. Figely & H.I. McCubbin (Eds.), *Stress and the family* (pp. 21-36). NY: Brunner/Mazel.
- Paykel, E.S. (1974). Life stress and psychiatric disorder: Applications of the clinical approach. In: B.S. Dohrenwend & B.P. Dohrenwend (Eds.), *Stressful life events: Their nature and effects* (pp. 135-150). Toronto: John Wiley & Sons.
- Pearlin, L.I. (1989). The sociological study of stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 30, 241-256.
- Perlick, D., Rosenheck, R., Clarkin, J., Sirey, J., Salahi, J., Elmer L. Struening, & Bruce G. Link. (2001). Stigma as a barrier to recovery: Adverse effects of perceived stigma on social adaptation of persons diagnosed with bipolar effective disorder. *Psychiatric Services*, 52, 1627-1632.
- Preacher, K. J., Curran, P. J., & Bauer, D. J. (2006). Computational tools for probing interaction effects in multiple linear regression, multilevel modeling, and latent curve analysis. *Journal of Educational and Behavioral Statistics*, 31, 437-448.
- Presser, H.B. (1995). Are the interests of women inherently at odds with the interests of children or the family? A viewpoint. In: K.O. Mason & A.M. Jensen (Eds.), *Gender and family change in industrialized countries* (pp. 297-319). Oxford: Clarendon Press.
- Reesman, J., & Brice, P. (2007). *Recruiting niche populations challenges and benefits for the student researcher*. American Psychological Association 2007 Convention Presentation.
- Robbers, M. (2005). Focus on family and fatherhood: Lessons from Fairfax County's Responsible Fatherhood Program for incarcerated dads. *Justice Policy Journal*, 2(1), 2-27.
- Robins, L.N., West, P.A., & Herjanic, B.L. (1974). Arrest and delinquency in two generations: A study of black urban families and their children. *Journal of child psychology and psychiatry*, 16, 125-140.
- Rollins, B.C., & Thomas, D.L. (1975). A theory of parental power and child compliance. In: R.E. Cromwell & D.H. Olson (Eds.), *Power in families* (pp. 38-60). NY: Halsted

Press Division.

- Rollins, B.C., & Thomas, D.L. (1979). Parental support, power, and control techniques in the socialization of children. In: W.R. Burr, R. Hill, F.I. Nye, & I.L. Reiss (Eds.), *Contemporary theories about the family. Research-based theories. Vol. 1.* (pp. 317-364). NY: The Free Press.
- Ruehlman, L.S., & Wolchik, S.A. (1988). Personal goals and interpersonal support and hindrance as factors in psychological distress and well being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 293-301.
- Russell, C.S. (1980). A Methodological study of family cohesion and adaptability. *Journal of Marital and Family Therapy*, 6, 459-469.
- Russell, K.Z., Stewart, B.D., Rodgers, B., & Crocker, D. (2006). *Children of incarcerated parents*. Final Report of the Oversight Committee to the Governor and the Legislature of Washington.
- Sack, W.H. (1977). Children of imprisoned fathers. *Psychiatry*, 40, 163-174.
- Schneller, D.P. (1975). Prisoner's families. A study of some social and psychological effects of incarceration on the families of negro prisoners. *Criminology*, 12, 402-412.
- Schneller, D.P. (1976). *The prisoner's family: A study of the effects of imprisonment on the families of prisoners*. California: R and E Research Associates.
- Selye, H. (1971). The evaluation of the stress concept- Stress and cardiovascular disease. In: L. Levi (Ed.), *Society, stress and disease* (pp. 53-58). London: Oxford University Press.
- Sirey, J.A., Bruce, M.L., Alexopoulos, G.S., Perlick, D.A., Fridman, S.J., & Mayers, B.S. (2001). Stigma as a barrier to recovery: Perceived stigma and patient rated severity of illness as a predictor of antidepressant drug adherence. *Psychiatric Services*, 52, 1615-1620.
- Skivenes, M. & Strandbu, A. (2006). A child perspective and children's participation. *Children, Youth and Environments*, 16(2), 10-27.
- Spielberger, C.D. (1973). *Preliminary manual for the State-Trait Anxiety Inventory for Children ("How I Feel Questionnaire")*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Pres.
- Tanaka, J.S., & Huba, G.J. (1984a). Confirmatory hierarchical factor analyses of psychological distress measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 621-635.

- Tanaka, J.S., & Huba, G.J. (1984b). Structures of psychological distress: testing confirmatory hierarchical models. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 52*, 719-721.
- Thomas, D.L., Gecas, V., Weigert, A., & Rooney, E. (1974). *Family socialization and the adolescent*. Toronto: Lexington Books.
- Travis, J., McBride, C.E., & Solomon, A.L. (2005). *Families left behind: The hidden costs of incarceration and reentry*. Washington: Urban Institute, Justice Policy Center.
- Turner, R.J., & Lloyd, D.A. (1995). Lifetime traumas and mental health: The significance of cumulative adversity. *Journal of health and social behavior, 36*, 360-376.
- Vandvik, I.H., & Eckbland, G.F. (1993). FACES III and the Kvebaek Family Sculpture Technique as measures of cohesion and closeness. *Family Process, 32*, 221-233.
- Veit, C.T., & Ware, J.E. (1983). The structure of psychological distress and well-being in general populations. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 5*, 730-742.
- Veenhoven, R. (1991). Questions on happiness: classical topics, modern answers, blind spots. In: F. Strack, M. Argyle & N. Schwartz (Eds.), *Subjective well-being: an interdisciplinary perspective* (pp. 7-26). Oxford: Pergamon Press.
- Volker, T., & Ozechowski, T.J. (2000). A test of the Circumplex Model of Marital and Family Systems using the Clinical Rating Scale. *Journal of Marital and Family Therapy, 26*(4), 523-534.
- Walker, C., AINETTE, M.G., WILLS, T.A., & MENDOZA, D. (2007). Religiosity and substance use: Test of an indirect-effect model in early and middle adolescence. *Psychology of Addictive Behaviors, 21*(1), 84-96.
- Walsh, S., Shulman, S., Bar-On, Z., & Tsur, A. (2006). The role of parentification and family climate in adaptation among immigrant adolescents in Israel. *Journal of Research on Adolescence, 16*(2), 321-350.
- Watson, D., & Clark, L.A. (1991). *The PANAS-X: Preliminary Manual for the Positive and Negative Affect Schedule – Expanded Form*. Unpublished manuscript. Dallas, TX: Southern Methodist University.
- Watson, D., Clark, L.A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scale. *Journal of Personality and Social Psychology, 54*, 1063-1070.
- Wills, T.A. (1985). Supportive functions of interpersonal relationships. In: S. Cohen & S.L. Syme (Eds.), *Social support and health* (pp. 61-82). London: Academic Press, Inc.

- Wills, T.A., & Cleary, S.D. (1996). How are social support effects mediated? A test with parental support and adolescent substance use. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*(5), 937-352.
- Wills, T.A., Vaccaro, D., & McNamara, G. (1992). The role of life events, family support, and competence in adolescent substance use: A test of vulnerability and protective factors. *American Journal of Community Psychology, 20*(3), 349-374.
- Wright, E.R., Gronfein, W,P, & Owens, T.J.(2000). *Deinstitutionalization, a social rejection, and the self-esteem of former mental patients*. Washington DC: American Psychological Association.
- Zilber, N.D., Auerbach, J., & Lerner, Y. (1994). Israeli norms for the Achenbach Child Behavior Checklist: Comparison of clinically-referred and non-referred children. *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences, 31*, 5-12.

נספחים

נספח א': פרויקט פר"ח ילדי אסירים

הרשות לשיקום האסיר נוסדה בשנת 1984 על פי חוק הרשות לשיקום האסיר, התשמ"ג-1983. סעיף 3(5) לחוק קובע שאחת ממטרותיה של הרשות הנה לסייע למשפחות אסירים בעת המאסר ולאחריו. בשנת 1986 החלה הרשות לשיקום האסיר להפעיל את פרויקט "המשולש" לטיפול באסיר ובמשפחתו. פרויקט זה מטפל בשלוש צלעותיה של המשפחה: הילד, האם והאב האסיר. הטיפול בילד הוא במסגרת פרויקט חונכות פר"ח ילדי אסירים (מי עמי, 2004).

פרויקט פר"ח ילדי אסירים פועל משנת 1987 בשיתוף של הרשות לשיקום האסיר, פר"ח ושירות בתי הסוהר. בשל מחסור במשאבים הוא מופעל רק בישובים בהם יש מינוי של עובד סוציאלי מטעם הרשות לשיקום האסיר במחלקה לשירותים חברתיים המקומית וכן רק בישובים בהם יש קבוצה של 10 ילדים לפחות באותו ישוב. מטרת הפרויקט כוללת את שיפור הקשר בין הילד להורה האסיר, שיפור התפקוד החברתי והבין אישי של הילד, העשרת הילד בתחומי למידה וחינוך, בניית אמון המשפחה בממסד ושיפור המוטיבציה של האב לשיקום וכן טיפוח דימוי עצמי חיובי אצל הילד (מי עמי, 2004; עובדיה, 1990). הקריטריונים להשתתפות בפרויקט הנם ילדים בגילאי 6-14, שאביהם שוהה בכלא או השתחרר בשנה האחרונה והם יודעים אודות מאסר האב (ג. ביאלר, יועץ מחוז מרכז - הרשות לשיקום האסיר, קומוניקציה אישית, 6 במאי 2012).

איתור המשפחות לפרויקט נערך בשתי דרכים. הדרך הראשונה היא המרכזית והיא באמצעות שירות בתי הסוהר: עובדות סוציאליות בבתי הכלא מפרסמות מידי שנה את הפרויקט והקריטריונים להשתתפות בו ומזמינות את האבות לפנות אליהן על מנת למלא טפסי בקשה להשתתפות בפרויקט. פרטי המשפחות הרלוונטיות מועברים לרשות לשיקום האסיר. הדרך השנייה הנה באמצעות עובדים סוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים: העובדים מאתרים משפחות מתאימות בקהילה ובאם הן מעוניינות, פרטיהן מועברים לרשות לשיקום האסיר. נציגי הרשות לשיקום האסיר עוברים על פרטי כל המשפחות שהועברו ומשבצים לפרויקט את אלו הרלוונטיות. השלב הבא כולל ביקור של רכז פר"ח והעובד הסוציאלי בבתי המשפחות על מנת לבחון את המוטיבציה להשתתפות בו ואת העמידה בקריטריונים. לאחר מכן מתבצע השיבוץ הסופי לפרויקט, גם בהתאם לכמות הסטודנטים בכל ישוב (ג. ביאלר, יועץ מחוז מרכז - הרשות לשיקום האסיר, קומוניקציה אישית, 6 במאי 2012).

במסגרת הפרויקט הילד נפגש עם חונך פעמיים בשבוע, למשך שעותיים כל פעם. החונך הוא סטודנט הפועל במסגרת תכנית פר"ח והוא מהווה לילד "אח בוגר": תומך בו, מקשיב לו, משחק עמו, לומד עמו, מלווה אותו למופעי תרבות, לחוגי ספורט ועוד. במסגרת הפרויקט מושם דגש רב על פעילות חינוכית וחברתית, המשלבת גם טיולים ומסיבות, ימי גיבוש ופעילות העשרה. בנוסף לכך, התכנית כוללת גם ביקורים קבועים (אחת לחודש) של הילד אצל אביו בכלא, וזאת בליווי הסטודנט. הסטודנטים משתתפים בקורס הכנה והכשרה שמעבירים אנשי מקצוע ומקבלים הדרכה שוטפת (וילנר, 2007; מי עמי, 2004; עובדיה, 1990).

הפרויקט כולל ילדים מישובים בכל רחבי הארץ, מהמגזר היהודי ומהמגזר הערבי. לעתים מבקשות המשפחות חונכות עבור יותר מילד אחד במשפחה ולעתים השיבוץ מאפשר זאת. כיום, מופנות ומשתתפות בפרויקט גם משפחות בהן האם היא האסירה. בשנת 2011 השתתפו בפרויקט כ-300 משפחות (ג. ביאלר, יועץ מחוז מרכז - הרשות לשיקום האסיר, קומוניקציה אישית, 6 במאי 2012).

נספח ב' : מכתב הזמנה להשתתפות במחקר לאמהות קבוצת המחקר

אנא יקרה life.

אנו עורכים מחקר על התמודדות ילדים של אבות אסירים בגילאי 8-12 בתחומים שונים ושל אמהותיהם.

לך ולילדייך יש ידע ייחודי שאנחנו רוצים ללמוד ממנו. רק אתם יכולים להעיד על החוויות שלכם בצורה שאי אפשר ללמוד מאף ספר. הידע הזה חסר לנו, אנשי המקצוע, ויכול גם לעזור לכם ולאחרים המתמודדים עם מצבים דומים לשלכם.

לכן אנחנו פונים אלייך בבקשה להשתתף במחקר. מחקר זה, יש להדגיש, חסוי וסודי ושמות המשתתפים בו אינם מתפרסמים כלל. ההשתתפות כוללת מילוי שאלונים על ידך ועל ידי ילדך. בתקופה הקרובה ניצור עמך קשר בכדי לבדוק את מוכנותך לקחת חלק במחקר.

במידה ואינך מוכנה כי צוות המחקר יצור עמך קשר על מנת לבדוק אם את מוכנה להשתתף במחקר, אנא התקשרי לרשות לשיקום האסיר למספר : 03-5186228, והשאירי את פרטייך.

בכבוד רב,

נורית מדיני לוי, חוקרת (עובדת סוציאלית)
בית הספר לעבודה סוציאלית
אוניברסיטת תל אביב

רחל כרמל קפלן וגדעון ביאלר
מרכזי פרויקט פרי"ח ילדי אסירים
הרשות לשיקום האסיר

נספח ג': פרוטוקול פנייה לאמהות

שלום. שמי נורית. אני עובדת סוציאלית שעובדת בשיתוף עם הרשות לשיקום האסיר על מחקר בנושא של התמודדות ילדים של אבות אסירים בתחומי חיים שונים.

האם קיבלת את המכתב שנשלח אליכם בשבועות האחרונים? _____
 קיימים מעט מאוד מחקרים על התמודדותן של משפחות של אבות אסירים לאחר המאסר למרות שאנחנו יודעים שהידע בתחום מאוד חשוב.

לכן חשוב לנו להגיע לכמה שיותר משפחות כדי שנוכל ללמוד על הצרכים של משפחות המתמודדות עם מאסר אב. גם אתם נבחרתם להשתתף במחקר ואנו חושבים שיש לכם הרבה מה לתרום בכדי שנדע יותר. חשוב לי שתדעי שכל אחת הממלאות את השאלון תורמת תרומה עצומה.

המחקר כולל מילוי שאלונים על ידך ועל ידי ילדך. אם תסכימי, אני אבוא אליכם הביתה מתי שיהיה לכם נוח. הכל נשמר באופן סודי וחסוי ושמכם לא מתפרסם בשום מקום.

עבור הילדים מדובר בתהליך חוויתי שכולל משחק והניסיון מראה שהם ממש נהנים מכך.

האם את מסכימה להשתתף במחקר? _____

את לא חייבת להשתתף במחקר אבל זה מאוד חשוב והכל יישמר בסודיות.

* אם האם חוששת לגבי הילד, נסביר לה שהמראיינת בעלת ידע בתחום ותשב יחד עם הילד בעת המענה על השאלונים. וגם איתה בעת הצורך.

במידה והאם לא מסכימה: סיבת הסירוב: _____

במידה והאם מסכימה:

	גיל הילדים – כמה ילדים רלוונטים למחקר
	טלפון נוסף
	טלפון של מישהו נוסף
	כתובת
	קביעת תאריך ושעה
	מבקשת לעדכן את הילדים על בואי
	טלפון שלי למשפחות למידה ויש שאלות או ביטולים

נספח ד'

לוח 30. מדדי המחקר, השאלונים הבודקים אותם, מספר הפריטים ומקדמי המהימנות שלהם

מהימנות (α)	מספר פריטים	שאלון	מדדים ומשתנים
מדד אירועי חיים של הילד			
-	35 פריטים	שאלון אירועי חיים	אירועי חיים ציון כללי
	תלוי בהחלטת הילד	The Life Event Scale for Children, LES-C (Johnson, 1982)	אירועי חיים חיוביים
	תלוי בהחלטת הילד		אירועי חיים שליליים
	1 פריט		מידת לחץ מהיעדרות אב
מדד בריאות נפשית של האם			
.96	38 פריטים	שאלון בריאות נפשית	בריאות נפשית ציון כולל
.90	14 פריטים	Mental Health Inventory, MHI	רווחה נפשית
.93	24 פריטים	(Veit & Ware, 1983; פלוריאן ודרורי, 1990)	מצוקה נפשית
מדד תמיכה מהאם			
.83	15 פריטים	שאלון תמיכה הורית	תמיכה כללית מהאם
.72	7 פריטים	Parental Support Inventory	תמיכה רגשית מהאם
.73	8 פריטים	(Rollins & Thomas, 1975; Wills, 1985)	תמיכה אינסטרומנטאלית מהאם
מדד לכידות משפחתית			
-	-	טכניקת הפיסול המשפחתי של קוויבק The Kvebaek Family Sculpture Technique, KFST (Kvebaek, 1979)	
מדד מצב רגשי של הילד			
.72	12 פריטים	שאלון אפקט חיובי ושלילי	אפקט חיובי
.72	15 פריטים	Positive and Negative Affect Scale for children, PANAS-C (Laurent et al., 1999; 2004 זיימן)	אפקט שלילי
מדד מצב תפקודי של הילד			
.95	113 פריטים	שאלון התנהגות לילדים	בעיות התנהגות
-	5 פריטים	Child Behavior Checklist, CBCL (Achenbach, 1978; 1993 קליינמן)	השתתפות בפעילויות
-	8 פריטים		יכולת חברתית
-	8 פריטים		יכולת למידה בבית ספר

נספח ה':

שאלון נתונים דמוגרפיים ושאלות רקע לאמהות קבוצת המחקר

שאלון מאפייני רקע של הילד ומשפחתו

אמא יקרה, לפניך מספר שאלות רקע עליך ועל משפחתך. אין תשובות נכונות או לא נכונות, אנו מתעניינים במה שהכי נכון לגביך ולגבי משפחתך.

1. תאריך לידתך: ____/____/____
2. ארץ לידתך:
 1. ישראל
 2. ברית המועצות לשעבר
 3. אתיופיה
 4. אחר: _____
3. אם רלוונטי, שנת עליה שלך: _____
4. ארץ לידת אמך: _____
5. ארץ לידת אביך: _____
6. מספר שנות לימוד שלך: _____
7. מצב משפחתי שלך:
 1. רווקה
 2. נשואה
 3. גרושה
 4. אלמנה
 5. חיה עם בן זוג קבוע
8. מספר שנות נישואין (או חיים משותפים) עם האב האסיר: _____
9. מספר שנות נישואין (או חיים משותפים) עם בן הזוג הנוכחי, אם לא מדובר באב האסיר: _____
10. מקצוע שלך: _____
11. מסגרת עבודתך היום:
 1. לא עובדת מחוץ לבית / עובדת בבית כעקרת בית
 2. עובדת פחות מחצי משרה
 3. עובדת חצי משרה
 4. עובדת מעל חצי משרה ופחות ממשרה מלאה
 5. עובדת משרה מלאה
12. האם לאחר מאסר האב היקף עבודתך מחוץ לבית השתנה?
 1. לא
 2. כן – גדל, אני עובדת יותר שעות
 3. כן – קטן, אני עובדת פחות שעות

13. כיצד היית מגדירה את מצב בריאותך הפיזית לפני מאסר האב (אנא סמני)?

טוב מאוד	טוב	ממוצע	גרוע	גרוע ביותר
5	4	3	2	1

14. בהשוואה למצב בריאותך הפיזי קודם למאסר, כיצד היית מגדירה את מצב בריאותך הפיזי היום (אנא סמני)?

הרבה יותר טוב	יותר טוב	אותו דבר	יותר גרוע	הרבה יותר גרוע
5	4	3	2	1

15. כיצד היית מגדירה את המצב הנפשי שלך לפני המאסר (אנא סמני)?

טוב מאוד	טוב	ממוצע	קשה	קשה ביותר
5	4	3	2	1

16. בהשוואה למצב הנפשי שהיה קודם למאסר, כיצד היית מגדירה את המצב הנפשי שלך היום (אנא סמני)?

הרבה יותר טוב	יותר טוב	אותו דבר	יותר קשה	הרבה יותר קשה
5	4	3	2	1

17. האם את סובלת ממחלה כרונית או נכות?

1. לא

2. כן, נכות נפשית

3. כן, נכות פיזית

4. כן, אחר: _____

18. האם את מקבלת טיפול פסיכולוגי?

1. לא

2. כן

19. אם רלוונטי, מתי התחלת לקבל טיפול פסיכולוגי (חודש ושנה)? _____

ענה נבקש ממך לענות על מספר שאלות לגבי המשפחה.

20. מספר ילדים: _____

21. גיל ומין הילדים:

1. גיל: _____, מין: 1. זכר, 2. נקבה, האם ילד של האב האסיר? 1. לא, 2. כן

2. גיל: _____, מין: 1. זכר, 2. נקבה, האם ילד של האב האסיר? 1. לא, 2. כן

3. גיל: _____, מין: 1. זכר, 2. נקבה, האם ילד של האב האסיר? 1. לא, 2. כן

4. גיל: _____, מין: 1. זכר, 2. נקבה, האם ילד של האב האסיר? 1. לא, 2. כן

5. גיל: _____, מין: 1. זכר, 2. נקבה, האם ילד של האב האסיר? 1. לא, 2. כן

22. מי גר היום בבית המשפחה?

1. אני וילדי/ילדיי
2. אני, ילדי/ילדיי וסבם/ סבתם
3. אני, ילדי/ילדיי ובן זוגי
4. אחר: _____

23. האם חלק מהילדים שוהים מחוץ לבית?

1. לא
2. כן, כמה ילדים? _____

24. אורח החיים של המשפחה:

1. חילוני
2. מסורתי
3. דתי
4. חרדי

25. האם משפחתך מקבלת תמיכה ועזרה מהמקורות הבאים?

סבים מצד האב	1. לא	2. כן
הוריך	1. לא	2. כן
אחיך/ אחיותיך	1. לא	2. כן
גיסים/ גיסות	1. לא	2. כן
חברים/ חברות	1. לא	2. כן
שכנים/ שכנות	1. לא	2. כן
אחר:	1. לא	2. כן

26. כיצד היית מגדירה את המצב הכלכלי של המשפחה לפני המאסר (אנא סמני)?

קשה ביותר	קשה	ממוצע	טוב	טוב מאוד
1	2	3	4	5

27. בהשוואה למצב הכלכלי שהיה קודם למאסר, כיצד היית מגדירה את המצב הכלכלי של המשפחה

היום (אנא סמני)?

הרבה יותר קשה	יותר קשה	אותו דבר	יותר טוב	הרבה יותר טוב
1	2	3	4	5

28. האם האב סייע בפרנסת המשפחה לפני המאסר?

1. לא
2. כן

ענה נבקש ממך לענות על שאלות לגבי הילד/ה המשתתפת/ת במחקר.

34. תאריך לידת הילד/ה: ____/____/____

35. מין הילד/ה:

1. זכר

2. נקבה

36. ארץ לידת הילד/ה:

1. ישראל

2. מדינות ברית המועצות לשעבר

3. אתיופיה

4. אחר: _____

37. אם רלוונטי, שנת עליה: _____

38. הילד/ה לומד/ת בבית ספר השייך ל:

1. לא לומד/ת

2. חינוך ממלכתי רגיל – כיתה רגילה

3. חינוך ממלכתי רגיל – כיתה מיוחדת

4. חינוך ממלכתי דתי

5. חינוך מיוחד

6. אחר: _____

39. הילד/ה לומד/ת בכיתה:

1. ב'

2. ג'

3. ד'

4. ה'

5. ו'

6. ז'

7. אחר: _____

40. מיקום הילד/ה במשפחה:

1. בכורה

2. שנייה

3. שלישית

4. רביעית

5. חמישית ויותר

41. איך את מגדירה את מצבו/ה הבריאותי של הילד/ה היום?

1. גרוע ביותר
2. גרוע
3. ממוצע
4. טוב
5. טוב מאוד

42. האם הילד/ה מקבל/ת באופן קבוע תרופות עבור המצבים הבאים?

1. להפרעת קשב וריכוז 1. כן 2. לא
2. לטיפול במצב פסיכיאטרי 1. כן 2. לא
3. לטיפול במחלה פיזית 1. כן 2. לא
4. למצב אחר: _____ 1. כן 2. לא

43. האם הילד/ה משתתפ/ת במסגרת נוספת לאחר בית הספר (למשל, מועדונית או פנימיית יום)?

1. לא
2. כן

44. האם הילד/ה משתתפ/ת בחוג?

1. לא
2. כן

45. האם הילד/ה נמצא/ת בקשר עם חונכ/ת פר"ח?

1. לא
2. לא, אך בעבר כן היה
3. כן

46. האם הילד/ה יודע/ת על המאסר?

1. לא, הוא חושב שאביו בצבא
2. לא, הוא חושב שאביו בעבודה רחוקה
3. לא, הוא חושב שאביו _____
4. כן

47. האם הילד/ה המשתתפ/ת במחקר מקבל/ת טיפול פסיכולוגי?

1. לא
2. כן

48. אם רלוונטי, איזה טיפול מקבל הילד?

2. כן	1. לא	טיפול באמצעות משחק
2. כן	1. לא	טיפול באמצעות אמנות
2. כן	1. לא	טיפול באמצעות בעלי חיים
2. כן	1. לא	טיפול במסגרת קבוצתית
2. כן	1. לא	אחר: _____

ולבסוף, נבקש ממך לענות על שאלות לגבי האב האסיר, אביו של הילד/ה המשתתפת/ת במחקר, ולגבי מאסרו.

49. גיל האב: _____
50. ארץ לידת האב:
1. ישראל
 2. ברית המועצות לשעבר
 3. אתיופיה
 4. אחר: _____
51. האם האב גר בבית לפני המאסר?
1. לא
 2. כן
52. האם את והאב האסיר בני זוג כיום?
1. לא היינו אף פעם בני זוג
 2. לא, אנחנו פרודים
 3. לא, אנחנו גרושים/ בהליכי גירושין
 4. כן
53. האם הייתה בעבר אלימות מצד האב האסיר כלפיך?
1. לא
 2. כן
54. האם הייתה בעבר אלימות מצד האב האסיר כלפי הילד/ה המשתתפת/ת במחקר?
1. לא
 2. כן
55. מתי נכנס האב לכלא (חודש ושנה)? _____
56. לכמה זמן האב שפוט למאסר? _____
57. מתי השחרור המלא המיועד של האב? _____
58. מתי שחרור ה-2/3 המיועד של האב? _____
59. האם זהו מאסר ראשון של האב?
1. לא, זהו מאסרו השני
 2. לא, זהו מאסרו השלישי
 3. לא, זהו מאסרו הרביעי או יותר מרביעי
 4. כן
60. משך המאסרים הקודמים:
1. _____
 2. _____
 3. _____
 4. _____

61. האב הורשע במאסר זה על עבירות:

1. סמים
 2. רכוש / התפרצות
 3. רצח / הריגה
 4. אלימות במשפחה
 5. אלימות שלא במשפחה
 6. עבודה בלתי חוקית
 7. מין
 8. אחר: _____
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא

62. האם האב יוצא לחופשות בבית?

1. לא
2. כן

63. האם האב נפגש עם הילד כשיוצא לחופשות?

1. לא
2. כן, בבית
3. כן, לא בבית

64. אנה סמני, לגבי הקשר בינך לבין האב האסיר:

כל יום	פעם בשבוע	פעם בחודש	פעם בחצי שנה	פעם בשנה	רק בחגים	אף פעם	סוג הקשר
7	6	5	4	3	2	1	שיחות טלפון
7	6	5	4	3	2	1	מכתבים
7	6	5	4	3	2	1	ביקורים
7	6	5	4	3	2	1	אחר: _____

65. אנה סמני, לגבי הקשר בין הילד/ה המשתתף/ת במחקר לבין האב האסיר:

כל יום	פעם בשבוע	פעם בחודש	פעם בחצי שנה	פעם בשנה	רק בחגים	אף פעם	סוג הקשר
7	6	5	4	3	2	1	שיחות טלפון
7	6	5	4	3	2	1	מכתבים
7	6	5	4	3	2	1	ביקורים
7	6	5	4	3	2	1	אחר: _____

נספח ו': שאלון נתונים דמוגרפיים ושאלות רקע לאמהות קבוצת הביקורת

שאלון מאפייני רקע של הילד ומשפחתו

אמא יקרה, לפניך מספר שאלות רקע עליך ועל משפחתך. אין תשובות נכונות או לא נכונות, אנו מתעניינים במה שהכי נכון לגבייך ולגבי משפחתך.

1. תאריך לידתך: ____/____/____
2. ארץ לידתך:
 1. ישראל
 2. ברית המועצות לשעבר
 3. אתיופיה
 4. אחר: _____
3. אם רלוונטי, שנת עליה שלך: _____
4. ארץ לידת אמך: _____
5. ארץ לידת אביך: _____
6. מספר שנות לימוד שלך: _____
7. מצב משפחתי שלך:
 1. רווקה
 2. נשואה
 3. גרושה
 4. אלמנה
 5. חיה עם בן זוג קבוע
8. מספר שנות נישואין (או חיים משותפים) עם אב הילד/ה המשתתפת/ת במחקר: _____
9. מספר שנות נישואין (או חיים משותפים) עם בן הזוג הנוכחי, אם לא מדובר באב הילד/ה המשתתפת/ת במחקר: _____
10. מקצוע שלך: _____
11. מסגרת עבודתך היום:
 1. לא עובדת מחוץ לבית / עובדת בבית כעקרת בית
 2. עובדת פחות מחצי משרה
 3. עובדת חצי משרה
 4. עובדת מעל חצי משרה ופחות ממשרה מלאה
 5. עובדת משרה מלאה

12. האם את סובלת ממחלה כרונית או נכות?

1. לא

2. כן, נכות נפשית

3. כן, נכות פיזית

4. כן, אחר: _____

13. האם את מקבלת טיפול פסיכולוגי?

1. לא

2. כן

14. אם רלוונטי, מתי התחלת לקבל טיפול פסיכולוגי (חודש ושנה)? _____

ענה נבקש ממך לענות על מספר שאלות לגבי המשפחה.

15. מספר ילדים: _____

16. גיל ומין הילדים:

1. גיל: _____, מין: 1. זכר 2. נקבה

2. גיל: _____, מין: 1. זכר 2. נקבה

3. גיל: _____, מין: 1. זכר 2. נקבה

4. גיל: _____, מין: 1. זכר 2. נקבה

5. גיל: _____, מין: 1. זכר 2. נקבה

17. מי גר היום בבית המשפחה?

1. אני וילדי/ילדיי

2. אני, ילדי/ילדיי וסבם/סבתם

3. אני, ילדי/ילדיי ובן זוגי

4. אחר: _____

18. האם חלק מהילדים שוהים מחוץ לבית?

1. לא

2. כן, כמה ילדים? _____

19. אורח החיים של המשפחה:

1. חילוני

2. מסורתית

3. דתית

4. חרדי

20. האם משפחתך מקבלת תמיכה ועזרה מהמקורות הבאים?

סבים מצד האב	1. לא	2. כן
הוריך	1. לא	2. כן
אחיך/אחיותיך	1. לא	2. כן

גייסיס/ גייסות	1. לא	2. כן
חברים/ חברות	1. לא	2. כן
שכנים/ שכנות	1. לא	2. כן
אחר: _____	1. לא	2. כן

21. האם המשפחה מקבלת קצבה מביטוח לאומי?

1. לא

2. כן, קצבת הבטחת הכנסה, בסך: _____

3. כן, קצבת נכות, בסך: _____

4. אחר: _____

22. האם המשפחה מוכרת/ מטופלת בשירותי הרווחה?

1. לא

2. כן

23. איך את מגדירה את המצב הכלכלי של המשפחה?

קשה ביותר	קשה	ממוצע	טוב	טוב מאוד
1	2	3	4	5

24. אם רלוונטי, ממתי המשפחה מוכרת/ מטופלת בשירותי הרווחה (חודש ושנה)? _____

25. אם רלוונטי, אלו שירותים מקבלת המשפחה משירותי הרווחה?

סיוע כלכלי	1. לא	2. כן
שיחות	1. לא	2. כן
קבוצה	1. לא	2. כן
אחר: _____	1. לא	2. כן

26. האם המשפחה מטופלת בסוכנויות אחרות (חוץ ממחלקת הרווחה)?

1. לא

2. כן, אנא פרטי: _____

הסוכנות	סוג השירות	ממתי אתם מטופלים (חודש ושנה)?

ענה נבקש ממך לענות על שאלות לגבי הילד/ה המשתתפת/ת במחקר.

27. תאריך לידת הילד/ה: _____

28. מין הילד/ה:

1. זכר

2. נקבה

29. ארץ לידת הילד/ה:

1. ישראל

2. ברית המועצות לשעבר

3. אתיופיה

4. אחר: _____

30. אם רלוונטי, שנת עליה: _____

31. הילד/ה לומד/ת בבית ספר השייך ל:

1. לא לומד/ת

2. חינוך ממלכתי רגיל – כיתה רגילה

3. חינוך ממלכתי רגיל – כיתה מיוחדת

4. חינוך ממלכתי דתי

5. חינוך מיוחד

6. אחר: _____

32. הילד/ה לומד/ת בכיתה:

1. ב'

2. ג'

3. ד'

4. ה'

5. ו'

6. ז'

7. אחר: _____

33. מיקום הילד/ה במשפחה:

1. בכור/ה

2. שני/ה

3. שלישית

4. רביעית

5. חמישית ויותר

34. איך את מגדירה את מצבו/ה הבריאותי של הילד/ה היום?

1. גרוע ביותר
2. גרוע
3. ממוצע
4. טוב
5. טוב מאוד

35. האם הילד/ה מקבל/ת באופן קבוע תרופות עבור המצבים הבאים?

1. להפרעת קשב וריכוז
 2. לטיפול במצב פסיכיאטרי
 3. לטיפול במחלה פיזית
 4. למצב אחר: _____
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא
1. כן 2. לא

36. האם הילד/ה משתתפ/ת במסגרת נוספת לאחר בית הספר (למשל, מועדונית או פנימיית יום)?

1. לא
2. כן

37. האם הילד/ה משתתפ/ת בחוג?

1. לא
2. כן

38. האם הילד/ה נמצא/ת בקשר עם חונכ/ת פר"ח?

1. לא
2. לא, אך בעבר כן היה
3. כן

39. האם הילד/ה מקבל/ת טיפול פסיכולוגי?

1. לא
2. כן

40. אם רלוונטי, איזה טיפול מקבל הילד?

טיפול באמצעות משחק	1. לא	2. כן
טיפול באמצעות אמנות	1. לא	2. כן
טיפול באמצעות בעלי חיים	1. לא	2. כן
טיפול במסגרת קבוצתית	1. לא	2. כן
אחר: _____	1. לא	2. כן

ולבסוף, נבקש ממך לענות על שאלות לגבי האב שאינו מתגורר בבית, אביו של הילד/ה המשתתפ/ת במחקר.

41. גיל האב: _____

42. ארץ לידת האב:

1. ישראל

2. ברית המועצות לשעבר

3. אתיופיה

4. אחר: _____

43. האם האב גר בבית תקופה כלשהי?

1. לא

2. כן

44. ממתי האב אינו מתגורר עמכם (חודש ושנה)? _____

45. מדוע האב אינו מתגורר בבית כיום?

1. גירושין

2. פרידה

3. עבודה

4. מוות

4. אחר: _____

46. אנא סמני, לגבי הקשר בינך לבין האב של הילד/ה המשתתפת/ת במחקר (במידה וקיים קשר):

סוג הקשר	אף פעם	רק בחגים	פעם בשנה	פעם בחצי שנה	פעם בחודש	פעם בשבוע	כל יום
שיחות טלפון	1	2	3	4	5	6	7
מכתבים	1	2	3	4	5	6	7
ביקורים של האב בביתכם	1	2	3	4	5	6	7
פגישות מחוץ לבית	1	2	3	4	5	6	7
ביקורים של הילד/ה אצל האב	1	2	3	4	5	6	7
אחר: _____	1	2	3	4	5	6	7

47. אנא סמני, לגבי הקשר בין הילד/ה המשתתפת/ת במחקר לבין אביו (במידה וקיים קשר):

סוג הקשר	אף פעם	רק בחגים	פעם בשנה	פעם בחצי שנה	פעם בחודש	פעם בשבוע	כל יום
שיחות טלפון	1	2	3	4	5	6	7
מכתבים	1	2	3	4	5	6	7
ביקורים	1	2	3	4	5	6	7
אחר: _____	1	2	3	4	5	6	7

48. האם הייתה בעבר אלימות מצד האב כלפיך?

1. לא

2. כן

49. האם הייתה בעבר אלימות מצד האב כלפי הילד/ה המשתתפת/ת במחקר?

1. לא

2. כן

50. האם לאב רקע פלילי?

1. לא

2. כן

51. האם האב שהה במאסר בעבר?

1. לא

2. כן

נספח ז': שאלון אפקט חיובי ואפקט שלילי (מועבר לילדי שתי הקבוצות)

לפניך רשימת רגשות. קרא/י בבקשה כל פריט והקפ/י בעיגול את התשובה המתאימה לך ביותר, כלומר באיזו מידה הרגשת כך בשבועות האחרונים.

	רגש	מעט מאוד	מעט	במידה בינונית	די הרבה	הרבה מאוד
1	עד כמה את/ה מגלה עניין?	1	2	3	4	5
2	עד כמה את/ה עצובה?	1	2	3	4	5
3	עד כמה את/ה מבוהלת?	1	2	3	4	5
4	עד כמה את/ה ערנית?	1	2	3	4	5
5	עד כמה את/ה מתרגשת?	1	2	3	4	5
6	עד כמה את/ה מבוישת?	1	2	3	4	5
7	עד כמה את/ה מדוכדכת, מבואסת?	1	2	3	4	5
8	עד כמה את/ה מאושרת?	1	2	3	4	5
9	עד כמה את/ה חזקה?	1	2	3	4	5
10	עד כמה את/ה עצבנית?	1	2	3	4	5
11	עד כמה את/ה אשמה?	1	2	3	4	5
12	עד כמה את/ה מלאה באנרגיה?	1	2	3	4	5
13	עד כמה את/ה פוחדת?	1	2	3	4	5
14	עד כמה את/ה רגועה?	1	2	3	4	5
15	עד כמה את/ה אומללה, מסכנה?	1	2	3	4	5
16	עד כמה את/ה לחוצה?	1	2	3	4	5
17	עד כמה את/ה שמחה?	1	2	3	4	5
18	עד כמה את/ה עושה הרבה דברים? עסוקה?	1	2	3	4	5
19	עד כמה את/ה גאה?	1	2	3	4	5
20	עד כמה את/ה עליזה?	1	2	3	4	5
21	עד כמה את/ה בודדה?	1	2	3	4	5
22	עד כמה את/ה משוגעת, מטורפת, נרגשת?	1	2	3	4	5
23	עד כמה את/ה לא מפחדת?	1	2	3	4	5
24	עד כמה את/ה נגעלת?	1	2	3	4	5
25	עד כמה את/ה שבעת רצון?	1	2	3	4	5
26	עד כמה את/ה מדוכאת?	1	2	3	4	5
27	עד כמה את/ה אמיצה?	1	2	3	4	5
28	עד כמה את/ה קודרת, מרגישה שאין לך אור?	1	2	3	4	5

נספח ח': שאלון התנהגות לילדים (מועבר לאמהות שתי הקבוצות)

להלן רשימת פריטים המתארים ילדים. לגבי כל פריט המתאר את ילדך/תך עכשיו או במשך 6 החודשים האחרונים, אנא הקיפי בעיגול את הספרה 2 אם הפריט נכון מאוד או נכון לעתים קרובות, הקיפי את הספרה 1 אם הפריט נכון לפעמים, או קצת נכון. אם הפריט אינו נכון הקיפי בעיגול את הספרה 0. הפריטים מנוסחים בלשון זכר אולם הכוונה גם לבנות.

נכון מאוד/ לעתים קרובות	נכון לפעמים/ קצת נכון	לא נכון		נכון מאוד/ לעתים קרובות	נכון לפעמים/ קצת נכון	לא נכון	
2	1	0	21. הורס חפצים השייכים למשפחתו או לילדים אחרים	2	1	0	1. מתנהג מתחת לגילו
2	1	0	22. בלתי ממושמע בבית	2	1	0	2. אלרגיה, תאר: _____
2	1	0	23. בלתי ממושמע בבית הספר	2	1	0	3. מרבה להתווכח
2	1	0	24. אינו אוכל טוב	2	1	0	4. קצרת (אסטמה)
2	1	0	25. אינו מסתדר עם ילדים אחרים	2	1	0	5. מתנהג כמו בני המין השני (המנוגד)
2	1	0	26. נראה כאילו אינו מרגיש רגשי אשמה לאחר התנהגות גרועה	2	1	0	6. עושה את צרכיו מחוץ לבית השימוש
2	1	0	27. מקנא בקלות	2	1	0	7. מתפאר, מתייחר, מתרברב
2	1	0	28. אוכל או שותה דברים שאינם דברי מאכל, תאר: _____	2	1	0	8. אינו מסוגל להתרכז, אינו מסוגל למקד את תשומת לבו, לזמן ממושך
2	1	0	29. פוחד מבעלי חיים, ממקומות או מצבים מסוימים, להוציא בית הספר, תאר: _____	2	1	0	9. אינו מסוגל להסיח דעתו ממחשבות מסוימות, תאר: _____
2	1	0	30. פוחד ללכת לבית הספר	2	1	0	10. אינו מסוגל לשבת בשקט, חסר מנוחה או פעיל יתר
2	1	0	31. פוחד שמא יחשוב או יעשה מעשה רע	2	1	0	11. נדבק למבוגרים, יותר מידי תלוי בזולת
2	1	0	32. חושב שהוא חייב להיות מושלם	2	1	0	12. מתלונן על בדידות
2	1	0	33. מרגיש או מתלונן שאיש אינו אוהב אותו	2	1	0	13. מבולבל, או נראה חולמני
2	1	0	34. חושב שרוצים להתנכל לו	2	1	0	14. מרבה לבכות
2	1	0	35. חושב שאינו "שווה הרבה", שהוא חסר ערך, נחות	2	1	0	15. אכזרי לבעלי חיים
2	1	0	36. מרבה להיפצע, או נוטה לתאונות	2	1	0	16. אכזרי לבני אדם
2	1	0	37. מרבה להתקוטט	2	1	0	17. חולם בהקיץ או שקוע במחשבות
2	1	0	38. אחרים מרבים להתגרות בו	2	1	0	18. מזיק לעצמו במתכוון או מנסה להתאבד
2	1	0	39. מסתובב עם ילדים המרבים להסתבך	2	1	0	19. דורש תשומת לב רבה
2	1	0	40. שומע דברים שאינם קיימים, תאר: _____	2	1	0	20. הורס חפצים השייכים לו

נכון מאוד/ לעתים קרובות	נכון לפעמים/ קצת נכון	לא נכון		נכון מאוד/ לעתים קרובות	נכון לפעמים/ קצת נכון	לא נכון	
2	1	0	57. תוקף אנשים אחרים גופנית	2	1	0	41. אימפולסיבי, או פועל ללא מחשבה
2	1	0	58. מחטט באף, בעור, או במקומות אחרים בגוף, תאר: _____	2	1	0	42. אוהב להתבודד
2	1	0	59. משחק עם אבריו המיניים בפרהסיה (בגלוי)	2	1	0	43. משקר או מרמה
2	1	0	60. משחק עם אבריו המיניים יותר מדי	2	1	0	44. כוסס ציפורניים ("אוכל ציפורניים")
2	1	0	61. חלש בלימודים בבית הספר	2	1	0	45. עצבני, מתוח
2	1	0	62. מגושם, לא זריז, בעל ליקוי בקואורדינציה	2	1	0	46. יש לו תנועות עצבניות או עוויתות פתע, תאר: _____
2	1	0	63. מעדיף לשחק עם ילדים מבוגרים ממנו	2	1	0	47. יש לו סיוטי לילה
2	1	0	64. מעדיף לשחק עם ילדים צעירים ממנו	2	1	0	48. אינו אוהב על ידי ילדים אחרים
2	1	0	65. מסרב לדבר	2	1	0	49. סובל מעצירויות
2	1	0	66. חוזר על פעולות מסוימות פעם אחר פעם: פעילות כפייתית. תאר: _____	2	1	0	50. פחדן מדי, חרד.
2	1	0	67. בורח מהבית	2	1	0	51. חש שחרחרת
2	1	0	68. מרבה לצרוח	2	1	0	52. יש לו יותר מדי רגשי אשמה
2	1	0	69. מסתודד, שומר על דברים לעצמו	2	1	0	53. זולל (אוכל יותר מדי)
2	1	0	70. רואה דברים שאינם קיימים. תאר: _____	2	1	0	54. סובל מעייפות יתר
2	1	0	71. מרגיש שלא בנוח, או נבוך קלות, בנוכחות אחרים	2	1	0	55. סובל מעודף משקל
2	1	0	72. גורם לשריפות, מדליק דליקות				56. בעיות גופניות ללא סיבה רפואית ידועה:
2	1	0	73. בעיות מיניות, תאר: _____	2	1	0	א. כאבים או מיחושים
2	1	0	74. אוהב להציג, או להיות ליצן	2	1	0	ב. כאבי ראש
2	1	0	75. ביישן או פחדן	2	1	0	ג. בחילות, חש ברע
2	1	0	76. ישן פחות ממרבית הילדים	2	1	0	ד. בעיות עם העיניים, תאר: _____
2	1	0	77. ישן יותר ממרבית הילדים במשך היום ו/או במשך הלילה. תאר: _____	2	1	0	ה. פריחות או בעיות אחרות בעור
2	1	0	78. מורח או משחק בצואה	2	1	0	ו. כאבי בטן או התכווצויות
2	1	0	79. בעיות בדיבור. תאר: _____	2	1	0	ז. הקאות
2	1	0	80. בוהה בחולמניות	2	1	0	ח. אחרות, תאר: _____

נכון מאוּד/ לעתים קרובות	נכון לפעמים/ קצת נכון	לא נכון		נכון מאוּד/ לעתים קרובות	נכון לפעמים/ קצת נכון	לא נכון	
2	1	0	99. דואג יותר מדי לסדר או לניקיון	2	1	0	81. גונב בבית
2	1	0	100. יש לו הפרעות בשינה. תאר: _____	2	1	0	82. גונב מחוץ לבית
2	1	0	101. נעדר ומשתמט מבית הספר	2	1	0	83. אוגר דברים שאינם נחוצים לו. תאר: _____
2	1	0	102. אינו מספיק פעיל, איטי או חסר מרץ	2	1	0	84. מתנהג בצורה מוזרה. תאר: _____
2	1	0	103. אומלל, עצוב או מדוכא	2	1	0	85. יש לו רעיונות מוזרים. תאר: _____
2	1	0	104. רועש בצורה חריגה	2	1	0	86. עקשן, מדוכדך, או רגזן
2	1	0	105. משתמש באלכוהול או בסמים. תאר: _____	2	1	0	87. יש לו שינויים פתאומיים במצב הרוח או ברגשות
2	1	0	106. מחבל (ונדליות)	2	1	0	88. כועס, זועף הרבה
2	1	0	107. מרטיב במשך היום	2	1	0	89. חשדן
2	1	0	108. מרטיב במיטה	2	1	0	90. מקלל או משתמש בשפה גסה
2	1	0	109. מיילל	2	1	0	91. מדבר על איבוד לדעת (להרוג את עצמו)
2	1	0	110. רוצה להיות בן המין השני	2	1	0	92. מדבר או מטייל מתוך שינה. תאר: _____
2	1	0	111. מרוחק, לא מעורב עם אחרים	2	1	0	93. מדבר יותר מידי
2	1	0	112. דאגן	2	1	0	94. מרבה להתגרות
2	1	0	113. נא לרשום את כל הבעיות שיש לילדך שאינן מופיעות ברשימה:	2	1	0	95. מתפרץ או בעל מזג חם
2	1	0	א.	2	1	0	96. חושב יותר מדי על מין
2	1	0	ב.	2	1	0	97. מאיים על אנשים
2	1	0	ג.	2	1	0	98. מוצץ אצבע

מהן פעולות הספורט האהובות על ילדך?
למשל, שחיה, כדורגל, כדורסל וכ"ו

אף פעולה

- א. _____
ב. _____
ג. _____

בהשוואה לילדים אחרים בני גילו, באיזו מידה מצליח ילדך בכל אחת מפעולות אלו?

אינני יודעת יותר מילדים אחרים פחות מילדים אחרים כמו ילדים אחרים

☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐

בהשוואה לילדים אחרים בני גילו, כמה זמן עוסק ילדך בכל אחת מפעולות הספורט?

יותר מילדים אחרים כמו ילדים אחרים פחות מילדים אחרים אינני יודעת יותר מילדים אחרים

☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐

חוץ מספורט, איזה תחביבים פעילויות ומשחקים אחרים אהובים על ילדך?

אף אחד

- א. _____
ב. _____
ג. _____

בהשוואה לילדים אחרים בני גילו, באיזו מידה מצליח ילדך בכל אחד מתחביביו?

אינני יודעת יותר מילדים אחרים פחות מילדים אחרים כמו ילדים אחרים

☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐

בהשוואה לילדים אחרים בני גילו, כמה זמן עוסק ילדך בכל אחד מתחביביו?

יותר מילדים אחרים כמו ילדים אחרים פחות מילדים אחרים אינני יודעת יותר מילדים אחרים

☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐

באיזה תנועות נוער, או מועדון, ילדך חבר?

אף אחד

- א. _____
ב. _____
ג. _____

בהשוואה לילדים אחרים בני גילו, באיזו מידה פעיל ילדך בכל אחד מארגונים אלה?

יותר מילדים אחרים כמו ילדים אחרים פחות מילדים אחרים אינני יודעת יותר מילדים אחרים

☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐

באיזה עיסוקים ומשימות אחרים ילדך עוסק? למשל, חלוקת עיתונים, שמרטף, ניקיון, מכירות, חלוקת פרחים.

אף אחד

- א. _____
ב. _____
ג. _____

בהשוואה לילדים אחרים בני גילו, באיזו מידה מצליח ילדך לבצע את המשימות?

אינני יודעת יותר ממוצע מעל למוצע מתחת למוצע

☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐

כמה חברים קרובים יש לילדך? (הקיפי בעיגול)

אף אחד 1 2 או 3 4 או יותר

בערך כמה פעמים בשבוע נפגש איתם ילדך מחוץ לבית הספר?

פחות מפעם אחת פעם או פעמיים יותר מפעמיים

בהשוואה לילדים אחרים בני גילו, כיצד ילדך: (הקיפי בעיגול)

יותר טוב	בערך אותו דבר	יותר גרוע	
☐	☐	☐	א. מסתדר עם אחיו ואחיותיו?
☐	☐	☐	ב. מסתדר עם ילדים אחרים?
☐	☐	☐	ג. מתנהג עם הוריו?
☐	☐	☐	ד. משחק ועובד לבד?

שאלות לגבי ילדים הלומדים בבית הספר:

ילדי אינו מבקר בבית ספר

ממעל לממוצע	ממוצע	מתחת לממוצע	נכשל	
☐	☐	☐	☐	א. קריאה
☐	☐	☐	☐	ב. כתיבה
☐	☐	☐	☐	ג. חשבון
☐	☐	☐	☐	ד. תנ"ך

מקצועות עיוניים אחרים, למשל: היסטוריה, טבע, שפה זרה, גיאוגרפיה:

☐	☐	☐	☐	ה. _____
☐	☐	☐	☐	ו. _____
☐	☐	☐	☐	ז. _____

האם ילדך לומד בכיתה מיוחדת?

לא

כן, איזה סוג?

האם ילדך נשאר כיתה?

לא

כן, צייני באיזה כיתה וסיבה

האם היו לילדך בעיות לימודיות או אחרות בבית הספר?

לא

כן, נא לתאר:

מתי התחילו בעיות אלו?

מתי בעיות אלו נפסקו?

נספח ט': שאלון אירועי חיים (מועבר לילדי שתי הקבוצות)

לפניך רשימת אירועי חיים. אנא סמני ליד כל אירוע האם התרחש בחיך בשנה האחרונה, האם היה חיובי (כלומר שהוא טוב) או שלילי (כלומר שהוא רע) עבורך ובאיזו מידה השפיע עליך. זכרי: אין תשובות נכונות/לא נכונות, שכן אנו מתעניינים במה שהכי נכון לגביך.

עד כמה האירוע השפיע עליך?					האם האירוע חיובי או שלילי עבורך?	האם התרחש בחיך?	אירוע
השפיע במידה רבה מאוד	השפיע במידה רבה	השפיע במידה בינונית	השפיע קצת	בכלל לא השפיע			
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	1. התחלתי ללכת לכיתה א'
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	2. הצלחתי מאוד במשהו
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	3. התחלתי שנת לימודים נוספת
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	4. עברתי לבית ספר חדש
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	5. חלה עלייה במספר הויכוחים עם ההורים
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	6. מוות של סב/סבתא
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	7. חלה ירידה במספר הויכוחים בין ההורים
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	8. אמי החלה לעבוד מחוץ לבית
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	9. אחד האחים עזב את הבית
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	10. חל שינוי במצב הכספי של ההורים

5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	11. אחד ההורים אושפז בעקבות מחלה רצינית
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	12. חלה ירידה במספר הויכוחים עם ההורים
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	13. האב נוכח פחות בבית בעקבות שינוי בעבודתו
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	14. חל שינוי באופן בו אני מתקבלת על ידי חבריי
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	15. חל ריבוי במספר הויכוחים בין ההורים
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	16. מוות של חבר טוב
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	17. לידת אח/אחות
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	18. הריון של אחות לא נשואה בגיל ההתבגרות
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	19. אחד האחים אושפז בעקבות מחלה קשה/רצינית
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	20. אחד ההורים איבד את מקום עבודתו
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	21. התקשיתי או נכשלתי בלימודים
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	22. ההורים התגרשו
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	23. הושעיתי מבית הספר
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	24. למשפחה נוסף מבוגר שלישי (כמו סבתא, סבא, דוד)

5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	25. ההורים נפרדו
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	26. אושפזתי בעקבות מחלה קשה/רצינית
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	27. אחד ההורים נישא בשנית
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	28. אני בעל מום מלידה
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	29. נכות ניכרת לעין נגרמה לי
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	30. מוות של אח/אחות
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	31. גיליתי שאני מאומץ
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	32. התחלתי לצרוך סמים או אלכוהול
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	33. מוות של הורה
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	34. מאסר של אבי
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	35. אבי לא מתגורר עמנו בבית
5	4	3	2	1	חיובי שלילי	כן לא	36. הייתה מלחמה במקום שאני גרה בו

נספח י': כלי לבידות משפחתית

הדמויות אותן הילדים מיקמו:

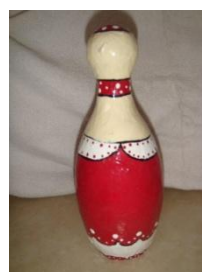

דמות האם:

דמות האב:

דמויות הילדים:

הדמויות ממוקמות על גבי הלוח:

נספח י"א: שאלון בריאות נפשית (מועבר לאמהות שתי הקבוצות)

השאלות הבאות מתייחסות להרגשתך במשך החודש האחרון. ליד כל שאלה שמוצגת יש להקיף בעיגול את התשובה הקרובה ביותר לדרך בה את מרגישה.

אף פעם לא	חלק קטן מהזמן	חלק מהזמן	חלק ניכר מהזמן	רוב הזמן	כל הזמן		
6	5	4	3	2	1	איזה חלק מהזמן הרגשת בודדה במשך החודש האחרון?	1
6	5	4	3	2	1	בחודש האחרון, באיזה חלק מהזמן הרגשת שהעתיד נראה מלא תקווה ומבטיח?	2
6	5	4	3	2	1	באיזה חלק מהזמן בחודש האחרון, היו חיי היום-יום שלך מלאים באירועים שהיו מעניינים עבורך?	3
6	5	4	3	2	1	באיזה חלק מהזמן בחודש האחרון, הרגשת רגועה ומשוחזרת ממתח?	4
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן נהנית באופן כללי מדברים שאת עושה?	5
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן הרגשת אהובה ורצויה?	6
6	5	4	3	2	1	באיזה חלק מהזמן, בחודש האחרון, היית אדם עצבני מאד?	7
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן הרגשת מתוחה, נוחה לכעוס?	8
6	5	4	3	2	1	באיזה חלק מהזמן, בחודש האחרון, הרגשת נינוחה ושלווה?	9
6	5	4	3	2	1	באיזה חלק מהזמן, בחודש האחרון, הרגשת יציבה מבחינה רגשית?	10
6	5	4	3	2	1	באיזה חלק מהזמן, במשך החודש האחרון, הרגשת עצובה ועגומה?	11
6	5	4	3	2	1	באיזה חלק מהזמן, בחודש האחרון, היית מסוגלת להירגע ללא קושי?	12
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן הרגשת שיחסי האהבה שלך (לאהוב ולהיות נאהב) היו מלאים ומושלמים?	13
6	5	4	3	2	1	בחודש האחרון, איזה חלק מהזמן, החיים היו הרפתקה נפלאה עבורך?	14
6	5	4	3	2	1	בחודש האחרון, באיזה חלק מהזמן הרגשת חסרת מנוחה, חסרת שלווה או חסרת סבלנות?	15
6	5	4	3	2	1	בחודש האחרון, באיזה חלק מהזמן היית מצוברחת או שקועה בהרהורים?	16
6	5	4	3	2	1	באיזה חלק מהזמן, בחודש האחרון, הרגשת מעודדת?	17
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן היית אדם מאושר?	18
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן היית במצב רוח מדוכדך?	19

אף פעם לא	כמעט אף פעם לא	לפעמים	לעתים די קרובות	לעתים קרובות מאוד	תמיד		
6	5	4	3	2	1	באיזו תדירות נעשית עצבנית או חסרת מנוחה כאשר הועמדת בפני התרגשות או בפני מצבים בלתי צפויים בחודש האחרון?	20
6	5	4	3	2	1	כאשר קמת בבוקר, בחודש הנוכחי, באיזו תדירות ציפית שיהיה לך יום מעניין?	21
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזו תדירות ידיך רעדו כאשר ניסית לעשות משהו?	22
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזו תדירות הרגשת שאין לך למה לצפות?	23
6	5	4	3	2	1	באיזו תדירות, הרגשת שאת נוטה לבכות, במשך החודש האחרון?	24
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזו תדירות הרגשת שלאחרים היה טוב יותר לו היית מתה?	25
6	5	4	3	2	1	באיזו תדירות, בחודש האחרון, הרגשת ששום דבר לא הסתדר בדרך בה רצית?	26
6	5	4	3	2	1	באיזו תדירות, בחודש האחרון, הרגשת שאת נתונה במרה שחורה עד כדי כך שדבר לא היה יכול לעודד אותך?	27
6	5	4	3	2	1	במשך החודש האחרון, באיזו תדירות נעשית מבולבלת, חסרת שקט או מעוצבנת?	28
6	5	4	3	2	1	באיזו תדירות במשך החודש האחרון מצאת את עצמך מתקשה לנסות להירגע?	29

30. עד כמה היית מאושרת, שבעת רצון או מרוצה מחייך האישיים במשך החודש האחרון?

מאד לא שבעת רצון. לא מאושרת רוב הזמן	בדרך כלל לא שבעת רצון ולא מאושרת	לעתים די שבעת רצון. לעתים די מאושרת	בדרך כלל שבעת רצון ומרוצה	מאושרת רוב הזמן	מאושרת ביותר. לא יכולתי להיות יותר שבעת רצון או מרוצה
6	5	4	3	2	1

31. במשך החודש האחרון, האם הייתה לך איזו שהיא סיבה לתהות האם את יוצאת מדעתך, או מאבדת

שליטה על הדרך בה את פועלת, מדברת, חושבת ומרגישה או שולטת על הזיכרון שלך?

כלל לא	אולי קצת	כן, אך לא עד כדי כך שאני מוטרדת או מודאגת מכך	כן, והייתי מעט מוטרדת	כן, ואני די מוטרדת	כן, ואני מאד מוטרדת מכך
6	5	4	3	2	1

32. האם הרגשת מדוכאת במשך החודש האחרון?

כן, עד כדי כך שלא היה איכפת לי משום דבר במשך ימים רצופים	כן, מאד מדוכאת כמעט כל יום	כן, עד כדי כך שלא היה איכפת לי משום דבר במשך ימים רצופים	כן, מעט מדוכאת מדי פעם	לא, אף פעם לא הרגשתי מדוכאת בכלל
1	2	3	4	5

33. במשך החודש האחרון, האם הייתה לך שליטה על התנהגותך, מחשבותייך, רגשותייך ותחושותייך?

כן, באופן מוחלט מאד	כן, לרוב	כן, אני מניחה כך	לא, לא כל כך	לא, ואני מודאגת	לא, ואני מאד מודאגת מכך
1	2	3	4	5	6

34. עד כמה היית מוטרדת על ידי עצבנות או "עצבים", במשך החודש האחרון?

באופן קיצוני עד לנקודה שבה לא יכולתי לטפל בדברים	מאד מוטרדת	די מוטרדת על ידי עצבי	קצת מוטרדת, מספיק כדי לשים לב לכך	מוטרדת רק מעט על ידי עצבי	לחלוטין לא מוטרדת מזה
1	2	3	4	5	6

35. במשך החודש האחרון, האם אי פעם חשבת לשים קץ לחייך?

כן, לעתים קרובות מאד	כן, לעתים די קרובות	כן, מספר פעמים	כן, פעם אחת	לא, אף פעם לא
1	2	3	4	5

36. במשך החודש האחרון, האם היית חרדה או מודאגת?

כן, מאד, עד שהייתי חולה או כמעט חולה	כן, במידה רבה מאד	כן, במידה מועטה	כן, במידה מסוימת, מספיק על מנת להטריד אותי	כן, קצת	לא, בכלל לא
1	2	3	4	5	6

37. באיזו תדירות בחודש האחרון, התעוררת כשאת מרגישה רעננה ונינוחה?

תמיד, כל יום	כמעט כל יום	רוב הימים	מספר ימים אבל בדרך כלל לא	כמעט אף פעם לא	אף פעם לא
1	2	3	4	5	6

38. במשך החודש האחרון האם היית או הרגשת שהנך תחת איזה שהוא מאמץ יתר, מתח או לחץ?

כן, כמעט מעבר למה שאני יכולה לעמוד בו או לשאת	כן, די הרבה לחץ	כן, במידה מסוימת יותר מהרגיל	כן, במידה מסוימת, אבל די רגיל	כן, קצת	לא, בכלל לא
1	2	3	4	5	6

הפריטים אותם יש להפוך במהלך צינון הכלי: רווחה נפשית: 37, 31, 17, 12, 10, 5, 4; מצוקה נפשית: 38, 36, 35, 32, 29, 28, 27, 25, 24, 20, 19, 16, 15, 11, 8. **הפריטים אותם יש להפוך מסולם 5 לסולם 6:** 32 ו-35.

נספח י"ב: שאלון תמיכה הורית של האם (מועבר לילדי שתי הקבוצות)

לפניך רשימת רגשות. צייני בבקשה לגבי כל פריט את התשובה המתאימה לך ביותר לגבי הקשר עם אמך. אין תשובות נכונות או נכונות. אותי מעניין מה את/ה מרגישה/ה ורק זו התשובה הנכונה.

מאוד נכון			בכלל לא נכון	
4	3	2	1	1 אני יכולה/ה לשתף את אמא שלי ברגשותיי
4	3	2	1	2 אני מרגישה שאני יכולה לתת אמון באמא שלי כמישהו לדבר איתו
4	3	2	1	3 אם אספר לאמא שלי על בעיה, היא וודאי תאשים אותי בה
4	3	2	1	4 אם משהו טוב קורה לי, אני מיד מספרת לאמא שלי
4	3	2	1	5 כשאני מרגישה רע לגבי משהו, אמא שלי תקשיב לי
4	3	2	1	6 אם אדבר עם אמא שלי, אני חושבת שהיא תנסה להבין איך אני מרגישה
4	3	2	1	7 כשאני מדברת עם אמא שלי, היא גורמת לי להרגיש טוב יותר
4	3	2	1	8 אם אני מדברת עם אמא שלי, יש לה הצעות איך להתמודד עם בעיות
4	3	2	1	9 אם אני צריכה לדעת משהו לגבי העולם (כגון, איך דברים עובדים), אני יכולה לשאול את אמא שלי לגבי זה
4	3	2	1	10 כאשר יש לי בעיה כספית, אני יכולה לדבר עם אמא שלי על זה
4	3	2	1	11 אם אני זקוקה לעזרה בשיעורי בית, אני יכולה לבקש מאמא שלי
4	3	2	1	12 אם אני צריכה עזרה להגיע למקום כלשהו, אני יכולה לשאול את אמא שלי איך מגיעים לשם
4	3	2	1	13 אם יש לי בעיה עם חברה, לאמא שלי תהיה עצה מה לעשות
4	3	2	1	14 אם אני משועממת, לאמא שלי יש הצעות לדברים שאפשר לעשות
4	3	2	1	15 אם יש לי בעיה בריאותית, אני חושבת שאני יכולה לדבר עם אמא שלי על כך

נספח י"ד: דף מידע על שירותים לאמהות קבוצת המחקר

דף מידע על שירותים המיועדים למשפחות אסירים

שם השירות	השירות הניתן
מחלקה לשירותים חברתיים באזור מגורייך	עזרה חומרית לאחר בחינת הכנסות, ליווי ותמיכה, עזרה בהפניה לשירותים, כגון עמותות, הכשרה מקצועית, סיוע בשכר דירה וביטוח לאומי. בחלק מהמחלקות מופעלות קבוצות תמיכה לנשות אסירים.
ביטוח לאומי באזור מגורייך	במידה ואינך עובדת, הנך רשאית להגיש בקשה לקבלת הבטחת הכנסה ובמקרים של נכויות הגשת בקשה לקבלת קצבת נכות. * שימי לב, במקרים בהם בעלך בכלא, מגיעה לך קצבת הבטחת הכנסה מוגדלת. עליך להביא לשם כך את אישורי ההשייה של בעלך בכלא.
הרשות לשיקום האסיר	הרשות לשיקום האסיר מפעילה שירותים לאסירים משוחררים ואף פעילויות ייחודיות למשפחות אסירים. במידה ובעירך יושבת רכזת שיקום האסיר, פני אליה בפרטים.
פרויקט פרי"ח ילדי אסירים	פרויקט פרי"ח מיועד לילדים בגיל ביי"ס יסודי. בפרויקט מוצמד/ת לילדך חונכת, אשר מגיעה אליו פעמיים בשבוע ואף הולך עמו לביקורים בכלא (לאחר בירור כי אכן זה אפשרי מבחינת התנאים הביטחוניים של מאסר האב). יחד הם מבליים בפעילויות אהובות על הילד ובמידה הצורך מסייעים לו גם בהכנת שיעורי בית. * שימי לב – קשר עם פרויקט פרי"ח מתבצע בתחילת השנה ואביו של הילד צריך לבקש למלא אצל העובדת/ת סוציאלי/ת בכלא טופס פנייה.
טיפול רגשי לילד או לך	קופות החולים מפעילות תחנות לטיפול רגשי לכל הגילאים. פני לקופת החולים בה את וילדיך מבוטחים ותשאלי. אפשרות נוספת היא לפנות דרך המחלקה לשירותים חברתיים באזור מגורייך והם יפנו אותך.
בתי ספר	בבית הספר של ילדך יושבת/ת יועצ/ת. מאוד חשוב ליידע/ה או ליידע את המורה בדבר המאסר על מנת שתהיה הבנה טובה יותר את מצבו של הילד ואת קשייו במידה ועולים. המידע שעובר גם משדר לילד מסר של תקשורת פתוחה ולא של סוד שעליו לשמור.

נספח ט"ו

לוח 31. מטריצת מתאמי פירסון בין משתני המחקר

	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	משתנה		
1																	אירועי חיים ציון כללי		
2																-.62**	אירועי חיים חיוביים		
3															.31***	.55**	אירועי חיים שלילים		
4															.58***	.28***	.25**	מידת לחץ מהיעדרות האב	
5																		רווחה נפשית אם	
6																			מצוקה נפשית אם
7																			תמיכה כללית מהאם
8																			תמיכה רגשית מהאם
9																			תמיכה אינסטרומנטלית מהאם
10																			לכידות משפחתית
11																			אפקט חיובי
12																			אפקט שלילי
13																			בעיות התנהגות
14																			השתתפות בפעילויות
15																			יכולת חברתית
16																			יכולת למידה בבית ספר

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Abstract

This study examined the emotions and functioning of children whose fathers were in prison, using the Double ABCX model of family stress and adaptation, which defines the relationships between pile up of demands and stressors, resources, perceptions and adaptation.

The study was carried out among 110 children aged 7 – 13 whose father was in prison and a matched control group of 61 children whose father did not live at home because of death, divorce or separation. Most of the children in both groups continued to have contact with their fathers. The children in the study group were located through a nationwide big brother program for children of prisoners. Those in the control group were located with the help of children and mothers in both groups, municipal social welfare departments, teachers, community workers and others.

The following variables were examined: 1. Perceived stress, as operationalized in this study by the child's perceptions of the positive or negative impacts of: (a) the father's imprisonment or absence from home, (b) the previous year's life events; 2. Perceived resources, as operationalized by- (a) perceived family cohesion, (b) perceived support from mother, and (c) mother's mental health; 3. Adjustment, as operationalized through the children's- (a) positive and negative emotional affects and (b) functioning (namely, behavioral problems and social skills).

Data on most of the study variables were obtained from the children themselves, by means of standardized questionnaires with proven psychometric qualities. The mothers of the children in both groups completed questionnaires on the family's demographic features, the father's imprisonment or absence, their own mental health, and their children's functioning (e.g., behavioral problems and social abilities). To the children, the questionnaires were administered orally by the author.

Based on The Double ABCX Model and previous research, the following sets of hypotheses were tested: 1. The adjustment of the children whose fathers were in prison will be poorer than that of the children whose fathers were not at home because of some other reason; 2. The children's adjustment will be associated with their perceptions of their stresses: (a) the impact on themselves of their father's imprisonment/ absence from home, (b) the impact on themselves of the previous year's life events, and their perceptions of resources: (c) perceived family cohesion, (d) perceived mother's support, and (e) mother's self-reported mental health; 3. The associations between the children's adjustment and the perceived impact of their father's imprisonment / absence from home will be moderated by: (a) the mother's mental

health, (b) perceived support from mother, and (c) perceived family cohesion; 4. The associations between the children's adjustment and the perceived impact of their life events will be moderated by the same three variables; 5. The adjustment of the children whose fathers were in prison will be poorer than that of the children in the control group even where the life events, family cohesion, mother's support and mental health are the same in the two groups.

The major finding was that, contrary to Hypothesis 1, the children whose fathers were in prison showed no poorer adjustment than the children whose fathers were absent from home for other reasons. In fact, the only significant group difference was that those whose fathers were in prison reported greater positive affect than those in the control group. These findings raise questions about the claimed relationship between stress and adjustment.

The other findings provide only partial support for the hypothesized associations between the children's adjustment and their perceived stressors and resources. Contrary to the second set of hypothesis, greater stress did not associated with poorer adjustment. The children's adjustment was not associated with their perception of the impact on themselves of their father's imprisonment or absence from home. While the recent experience of more positive life events was associated with greater positive affect and fewer behavioral problems, the experience of negative life events was not correlated with either the children's emotional state or functioning.

In support of the second set of hypotheses, greater perceived support from the mother was associated with better emotional adjustment and functioning. The other two resources, however, were each associated only with the children's emotional status or functioning, but not with both. The greater the family cohesion, the greater the children's positive affect and the lower their negative affect. However, no association was found between family cohesion and the children's functioning. The better the mother's self-reported mental health, the better the children's functioning, but not their emotional state.

All three tested resources had moderating effects. In support the third set of hypotheses, mother's support and family cohesion moderated the association between the stress of the father's absence and the children's adjustment. In both groups, the less supportive the mother, the closer the association between the stress of the father's absence and the children's ability to learn. In the study group, but not among the controls, lower family cohesion was associated with fewer behavioral problems among children who perceived their father's absence as more stressful.

In support of the fourth set of hypotheses, mother's mental health and family cohesion moderated the association between life events and the children's adjustment. In both groups, children whose mothers had poorer mental health had even fewer behavior problems in the wake of positive life events, contrary to children whose mothers had better mental health. In contrast, also in both groups, children from less cohesive families had even more behavioral problems and fewer social skills when they had negative life events, contrary to children whose families were more cohesive.

With respect to the fifth set of hypotheses, the mother's better mental health was associated with the child's greater participation in social activities and better learning abilities in school in the control group, but not in the study group. Mother's support was associated with positive affect in both groups, but more strongly so in the control group. Lower family cohesion was associated with more behavioral problems among the children in the study group, but not among those in the control group, and with more social activity among those in the control group but not among those in the study group. Lower family cohesion was also found to be less strongly associated with lower positive affect among the children in the study group than those in the control group.

This study differs substantially from previous studies of children whose fathers are in prison. Although other studies have been conducted on the adjustment of these children, this study is among the few that examine the perceptions of the children themselves, among the few that have a control group, and the only one to examine the associations between their adjustment and most of the investigated variables. The findings are consistent with other findings that show that the relationship between stress and adjustment is a complex one, with many variables playing a part. The study findings should be of help in constructing interventions for children whose fathers are in prison, as well as for their fathers, their mothers, and siblings. The same applies to children whose father's are absent from home due to death, separation or divorce.

Tel Aviv University
The Gershon H. Gordon Faculty of Social Sciences
Bob Shapell School of Social Work

**"From the other side of the bars":
Children of incarcerated fathers – The correlation between
personal and familial variables to emotional state and function**

Nurit Medini Levi

The work is submitted to the senate of Tel Aviv University as part of the requirements for the
Philosophy Doctor degree

July 2013

Tel Aviv University
The Gershon H. Gordon Faculty of Social Sciences
Bob Shapell School of Social Work

**"From the other side of the bars":
Children of incarcerated fathers – The correlation between
personal and familial variables to emotional state and function**

Nurit Medini Levi

The work is submitted to the senate of Tel Aviv University as part of the requirements for the
Philosophy Doctor degree

July 2013

This Dissertation was written under the supervision of Prof. Rivka Savaya